

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ\*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI (ECO) BÖLGESİNİN

SOSYO-EKONOMİK ANALİZİ

92 2 2 2

Ali Rıza SANDALCILAR

Karadeniz Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce

Bilim Uzmanı (İktisat)

Unvanı Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez'dir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :04.01.1999

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :27.01.1999

Tez Danışmanı :Doç. Dr. Kenan ÇELİK

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Haydar ÇAKMAK

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr. Ahmet HACİBRAHİMOĞLU

Enstitü Müdürü :Prof. Dr. Zafer GÖKÇAKAN

Ocak - 1999

TRABZON

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU  
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

## 0.SUNUŞ

### 00.ÖNSÖZ

20. yüzyılda gelişmeye başlayan ekonomik entegrasyon hareketleri değişik alanlarda ve değişik bölgelerde gücünü hissettirmiştir. Bu doğrultuda, Sovyetler Birliğinin çöküşüyle bağımsızlıklarını elde eden Türk Cumhuriyetlerini de bünyesine katarak yeni bir boyut kazanan ve Türkiye'nin de kurucu üyesi olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı da her geçen gün bölgedeki önemini arttırmaktadır. Türkiye'nin bu Cumhuriyetlerle ilişkilerini bağımsız bir çatı altında yürütmesi halinde uluslararası alanda doğabilecek muhtemel sakıncaların ECO şemsiyesi altında bertaraf edilmesi konuyu bir o kadar daha cazip kılmaktadır.

Yaklaşık 13 yıllık bir geçmişi olmasına rağmen, henüz Teşkilatın yapısını ve bölgenin ekonomik potansiyelini ortaya koyan esaslı bir çalışmanın olmaması bu konuyu araştırmaya yönelten en önemli sebep olmuştur.

Bu çalışmanın konusunun seçiminde ve hazırlanmasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen tez tanışmanım ve değerli hocam sayın Doç.Dr.Kenan Çelik'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Çalışmanın bu sahaya ilgi duyanlara ve araştırma yapanlara kısmen de olsa yararlı olması en büyük dileğimdir.

Trabzon, Ocak 1999

Ali Rıza SANDALCILAR

## 01.İÇİNDEKİLER

0. SUNUŞ.....	III
00. Önsöz.....	III
01. İçindekiler.....	IV
02. Özet.....	VIII
03. Summary.....	IX
04. Tablolar Listesi.....	X
05. Kısaltmalar Listesi.....	XII
GİRİŞ.....	1-3

### BİRİNCİ BÖLÜM

1. ECO HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	4-20
10. ECO'nun Tarihsel Gelişimi.....	4
100. RCD'nin Kuruluşu ve Gelişimi.....	4
101. RCD'den ECO'ya Geçiş.....	6
102. ECO'nun Genişlemesi.....	8
11. ECO'nun Amaçları.....	9
12. ECO'nun Çalışma Organları.....	9
120. Zirve.....	9
121. Genel Sekreterlik.....	10
122. Bakanlar Konseyi.....	11
123. Temsilciler Konseyi.....	11
124. Bölgesel Planlama Konseyi.....	11
125. Teknik Komiteler ve Uzman Gruplar.....	12
126. Teşkilatın Bütçesi.....	13
13. ECO Gündemindeki Önemli Projeler.....	13
130. ECO Tercihli Tarifeler Protokolü.....	13
131. ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası.....	14
132. ECO Havayolu Şirketi.....	15
133. ECO Denizcilik Şirketi.....	15

134. ECO Sigortacılık Şirketi.....	16
135. ECO Ulaştırma Ana Planı.....	16
14. Teşkilatın Temel Belgeleri.....	17
140. İzmir Anlaşması.....	17
141. Quetta Eylem Planı.....	17
142. İstanbul Bildirisi.....	18
143. Diğer Belgeler.....	20

## İKİNCİ BÖLÜM

2. ECO'NUN SOSYO-EKONOMİK YAPISI.....	21-101
20. ECO'nun Sosyal Yapısı.....	21
200. ECO'da Nüfus.....	21
201. ECO'da İstihdam.....	23
202. ECO'da Eğitim.....	26
203. ECO'da Sağlık.....	28
21. ECO'nun Ekonomik Yapısı.....	30
210. ECO'da Milli Gelir.....	30
211. ECO'da Tarım Sektörü.....	38
2110. Tahıl Üretimi.....	38
2111. Sanayi Bitkileri Üretimi.....	41
2112. Bakliyat ve Yumru Bitkileri Üretimi.....	43
2113. Meyve ve Sebze Üretimi.....	45
212. ECO'da Hayvancılık Sektörü.....	47
2120. Hayvan Sayısı.....	47
2121. Hayvansal Üretim.....	49
213. ECO'da Sanayi Sektörü.....	51
214. ECO'da Enerji Sektörü.....	56
2140. Petrol.....	56
2141. Doğal Gaz.....	63
2142. Kömür.....	66
2143. Elektrik.....	68
215. ECO'da Madencilik Sektörü.....	73
216. ECO'da Ulaştırma Sektörü.....	73

217. ECO’da Haberleşme Sektörü.....	81
218. ECO’da Turizm Sektörü.....	83
219. ECO’da Dış Ticaret.....	85
2190. Genel Olarak Dış Ticaret.....	85
21900. İhracat.....	85
21901. İthalat.....	88
21902. Dış Ticaret Hacmi.....	90
21903. Dış Ticaret Dengesi.....	90
21904. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	91
2191. Dış Ticaretin Sektörel Dağılımı.....	91
21910. İhracatın Sektörel Dağılımı.....	91
21911. İthalatın Sektörel Dağılımı.....	93
2192. Dış Ticaretin Ülkelere Göre Dağılımı.....	95
21920. İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı.....	95
21921. İthalatın Ülkelere Dağılımı.....	98

### ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE-ECO TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	102-137
30. Türkiye’nin ECO’ya İhracatı.....	102
300. Ülkeler İtibarıyla İhracatı.....	102
301. Türkiye’nin Toplam İhracatı İçerisinde ECO Ülkelerinin Payı.....	104
302. Türkiye-ECO Toplam İhracatının ECO Ülkeleri Arasında Dağılımı.....	106
303. Türkiye’nin Ürünler İtibarıyla İhracatı.....	106
31. Türkiye’nin ECO’ya İthalatı.....	117
310. Ülkeler İtibarıyla İthalatı.....	117
311. Türkiye’nin Toplam İthalatı İçerisinde ECO Ülkelerinin Payı.....	119
312. Türkiye-ECO Toplam İthalatının ECO Ülkeleri Arasında Dağılımı.....	121
313. Türkiye’nin Ürünler İtibarıyla İthalatı.....	121
32. Dış Ticaret Hacmi.....	130
320. Ülkeler İtibarıyla Dış Ticaret Hacmi.....	130
321. Türkiye’nin Toplam Dış Ticaret Hacmi İçerisinde ECO Ülkelerinin Payı.....	130
322. Türkiye-ECO Toplam Dış Ticaret İçerisinde ECO Ülkelerinin Payı.....	133
33. Dış Ticaret Dengesi.....	133

34. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	136
---	-----

#### DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

#### 4. EKONOMİK ENTEGRASYON LARIN REFAH ETKİLERİNİN

ECO AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	138-147
--------------------------------------	---------

40. Ekonomik Entegrasyon Şekilleri.....	138
---	-----

400. Ekonomik İşbirliği Antlaşmaları.....	138
---	-----

401. Serbest Ticaret Bölgesi.....	138
-----------------------------------	-----

402. Gümrük Birliği.....	139
--------------------------	-----

403. Ortak Pazar.....	139
-----------------------	-----

404. Ekonomik Birlik.....	139
---------------------------	-----

41. ECO'nun Ekonomik Entegrasyon Şekilleri Açısından Değerlendirilmesi.....	139
---	-----

42. Statik Refah Etkileri.....	140
--------------------------------	-----

420. Üretim Etkileri.....	140
---------------------------	-----

421. Tüketim Etkileri.....	142
----------------------------	-----

422. Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri.....	143
---	-----

43. Dinamik Refah Etkileri.....	145
---------------------------------	-----

5. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	148-153
---------------------------	---------

YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	154-160
-----------------------------	---------

ÖZGEÇMİŞ.....	161
---------------	-----

## 02.ÖZET

20. yüzyılda, ülkeler ekonomilerini geliştirmek için ekonomik entegrasyonlardan yararlanma yolunu seçmişler. Statik ve dinamik refah etkileri gösteren ekonomik entegrasyonlar, üye ülkelerin ekonomilerini olumlu olduğu kadar olumsuz yönde de etkileyebilmektedir.

Çalışmada, Ekonomik İşbirliği Teşkilatının sosyo-ekonomik yapısı ülke ülke incelenmiş ve ulaşılan sonuçlar ekonomik entegrasyon teorileri açısından bölge üzerindeki refah etkileri tartışılmıştır. Ayrıca Türkiye-ECO arasındaki ticari ilişkiler incelenmiştir.

Sonuç olarak, Ekonomik İşbirliği Teşkilatının başarılı olabilme potansiyelinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak bu potansiyelin realize edilmesini olumsuz yönde etkileyebilecek bazı sorunlar mevcuttur. Bu sorunları ortadan kaldırmak için çalışmanın sonunda çeşitli öneriler yapılmıştır.

### **03.SUMMARY**

In the 20th century, countries have tried to generate benefit from economic integrations to develop their economies. The economic integrations which both create static and dynamic welfare impacts might affect the economies of the members countries positively and negatively.

In this study, the socio-economic structure of Economic Cooperation Organization has been studied in a country base and the results have been evaluated in terms of the welfare effects on the region regarding the theory of the economic integrations. In addition, the commercial relationship between Turkey and ECO has been examined.

As a result, it was determined that there is a potential benefit which can be generated in Economic Cooperation Organization . But there are some problems on the realization of this potential benefit. Various suggestions were presented in order to eliminate these problems at the end of the study.



#### 04.Tablo Listesi

<u>Tablo Nr.</u>	<u>Tablo Adı</u>	<u>Sayfa Nr.</u>
1	ECO'da Nüfus Verileri.....	22
2	ECO'da İstihdam.....	24
3	ECO'da Eğitim Göstergeleri.....	27
4	ECO'da Sağlık Göstergeleri.....	29
5	ECO'da Cari Fiyatlarla GSYİH.....	31
6	ECO'da Sabit Fiyatlarla GSYİH.....	33
7	ECO'da Satınalma Gücü Paritesine Göre GSYİH.....	35
8	ECO'da GSYİH'nin Sektörel Dağılımı.....	37
9	ECO'da Tahıl Üretimi.....	39
10	ECO'da Sanayi Bitkileri Üretimi.....	42
11	ECO'da Bakliyat ve Yumru Bitkileri Üretimi.....	44
12	ECO'da Toplam Meyve ve Sebze Üretimi.....	46
13	ECO'da Hayvan Sayısı.....	48
14	ECO'da Hayvansal Üretim.....	50
15	ECO'da Seçilmiş Ürünlerde Sanayi Üretimi.....	54
16	ECO'da Seçilmiş Dayanıklı Tüketim Malları Üretimi.....	55
17	ECO'da Petrol Üretimi.....	57
18	ECO'da Doğal Gaz Üretimi.....	64
19	ECO'da Kömür Üretimi.....	67
20	ECO'da Elektrik Üretimi.....	69
21	ECO'da Madencilik Sektörü.....	74
22	ECO'da Ulaştırma Sektörüne Ait Veriler.....	76
23	ECO'da Haberleşme Sektörüne Ait Veriler.....	82
24	ECO'da Turizm Göstergeleri.....	84
25	ECO'da Dış Ticaret.....	86
26	ECO'da İhracat Değerleri.....	87
27	ECO'da İthalat Değerleri.....	89
28	ECO'da İhracatın Sektörel Dağılımı.....	92
29	ECO'da İthalatın Sektörel Dağılımı.....	94

30	ECO’da İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı.....	96
31	ECO’da İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı.....	99
32	Türkiye’nin ECO Ülkelerine İhracatı.....	103
33	Türkiye’nin Toplam İhracatı İçinde ECO Ülkelerinin Payları.....	105
34	Türkiye-ECO Toplam İhracatının ECO Ülkeleri Arasında Dağılımı.....	107
35	1995 Yılında Türkiye’nin ECO’ya İhraç Ettiği Mal Türleri.....	109
36	Türkiye’nin ECO Ülkelerinden İthalatı.....	118
37	Türkiye’nin Toplam İthalatı İçinde ECO Ülkelerinin Payları.....	120
38	Türkiye-ECO Toplam İthalatının ECO Ülkeleri Arasında Dağılımı.....	122
39	1995 Yılında Türkiye’nin ECO’dan İthal Ettiği Mal Türleri.....	124
40	Türkiye’nin ECO Ülkeleriyle Dış Ticaret Hacmi.....	131
41	Türkiye’nin Dış Ticaret Hacmi İçerisinde ECO Ülkelerinin Payı.....	132
42	Türkiye-ECO Dış Ticaret Hacminin Ülkelere Göre Dağılımı.....	134
43	Türkiye-ECO Arasında Dış Ticaret Dengesi.....	135
44	Türkiye-ECO Dış Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı.....	137

## 05.Kısaltmalar Listesi

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
CENTO	:Merkezi Anlaşma Örgütü
COMECOM	:Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
DEİK	:Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DİE	:Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	:Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	:Dış Ticaret Müsteşarlığı
EC	:Avrupa Topluluğu
ECO	:Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
EFTA	:Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EIU	:Economist Intelligence Unit
EKİT	:Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
FAO	:Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı
GSMH	:Gayrı Safi Milli Hasıla
GSYİH	:Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla
ILO	:Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	:Uluslararası Para Fonu
İGEME	:İhracatı Geliştirme Merkezi
İTO	:İstanbul Ticaret Odası
KİBİ	:Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği
KKTC	:Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
OECD	:Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
RCD	:Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği

SSCB :Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği  
TİKA :Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı  
UN :Birleşmiş Milletler Örgütü  
UNCTAD :Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı



## GİRİŞ

20. yüzyıl uluslararası teşkilatlanma çağı olmuştur. Uluslararası teşkilatların ilk örnekleri 19. Yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlanmasına rağmen, bu hareket aslen İkinci Dünya Savaşından sonra hız kazanmıştır. Askeri, politik ve sosyal alanda olduğu kadar, ekonomik alanda da uluslararası teşkilatlar zaman içerisinde çarpıcı gelişmeler göstermiştir. Özellikle Avrupa Topluluğunun üyelerine sağladığı kazançlar, diğer ülkelerinde bu tür hareketlere katılmasında özendirici etki yapmıştır.

Uluslararası sistemin hukuksal bir zemine oturturulmasında önemli bir yeri bulunan uluslararası teşkilatların genel anlamda üyelerine sağladığı yararlar şöyle açıklanabilir. Ülkeler, uluslararası alandaki menfaatlarına ulaşabilmek için üyesi olduğu teşkilatı veya teşkilatları bir araç olarak kullanırlar. Şöyle ki, ülkeler üyesi olduğu teşkilatı sistemin bağımsız bir aktörüymüş gibi kabul ederek, ilişkilerini bu çatı üzerinden yürütür. Yani teşkilat üyelerin uluslararası temsilcisi olarak kabul edilir. Öte yandan teşkilat üyelerini bir masa etrafına toplayarak, her türlü tartışmanın özgürce yapılmasını sağlar. Olmaması halinde bu ülkelerin düzenli bir araya gelerek, aralarındaki ilişkilerin bağımsızca tartışılması oldukça zordur.

Uluslararası ekonomik teşkilatlara bakıldığında da aynı durumun geçerli olduğu söylenebilir. Uygulamaya bakıldığında, uluslararası ekonomik teşkilatlarda bir entegrasyon hareketi görülmektedir. Yani üyeler adım adım birbirleriyle bütünleşmeyi hedeflemektedirler. Şöyle ki, en basit ve dar kapsamlı ekonomik entegrasyon hareketi olan ekonomik işbirliği anlaşmaları; belli mallar üzerinde gümrük indirimini, ortak yatırımları, eğitim, turizm, teknoloji transferi gibi konuları düzenleyen anlaşmalardır. Bundan daha ileri bir ekonomik entegrasyon hareketi olan serbest ticaret bölgelerinde ise üye ülkeler kendi aralarında ticareti engelleyen kota ve tarifeleri tamamen kaldırarak malların serbest dolaşımını sağlamaktadır. Gümrük birlikleri ise serbest ticaret bölgelerindeki şartlara ek olarak, birlik dışındaki ülkelere ortak bir gümrük tarifesi getirmektedir. Bir sonraki ekonomik entegrasyon aşaması olan ortak pazarda, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı amaçlanmaktadır. Ekonomik entegrasyon hareketlerinin son aşaması olan ekonomik birlikte, ulusal politikaların uyumlaştırılması hedeflenmektedir. Ekonomik entegrasyon şekilleri çalışmanın son bölümünde incelenmiştir.

Globalleşen dünyada, bölgeselleşmesinde yükselişi ülkelere yeni ufuklar açmaktadır. Bu doğrultuda, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO:Economic Cooperation Organization) da bir bölgesel ekonomik entegrasyon hareketidir. Üç bölge üyesinin başlattığı ve daha sonra diğer yedi bölge ülkesini de bünyesine katarak yoluna devam eden ECO'nun çeşitli yönleriyle araştırılması önem arz etmektedir.

Kurucu üç ülke olan Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki ilişkiler oldukça eskiye dayanmaktadır. Şöyle ki; 1964'de Bölgesel Kalkınma İçin İşbirliği (RCD) ile bir sisteme oturtulmaya çalışılan ekonomik ilişkiler, 1985'de ECO'yla bu ilişkilere devam edilmektedir. Ancak Sovyetler Birliğinin çöküşü ECO yeni bir boyut kazanmıştır.

Bağımsızlıklarını kazanan altı Türk Cumhuriyetleri ve Afganistan'ın Teşkilata kabulü, ECO'yu bölgesel bir güç yapma yolunda atılmış en önemli adım olarak kabul edilmektedir. Bu Cumhuriyetlerin uluslararası sisteme uyum sağlamalarında Teşkilatın üslendiği olumlu görevin yanı sıra Türkiye ile ilişkilerinde de ECO çatısı altında yürütülmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleriyle ilişkilerini geliştirmesi kaçınılmazdır. Ancak bu ilişkiler bağımsız bir çatı altında yürütülmesi durumunda uluslararası alanda doğabilecek muhtemel sorunların ECO şemsiyesi altında bertaraf edilmesi, ECO'nun Türkiye açısından önemini bir o kadar daha arttırmaktadır. ECO bir anlamda Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında açılan bir kapı olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın amacı, ECO'nun ekonomik entegrasyon teorileri açısından sosyo-ekonomik analizini yapmaktır. Bunun için bölgenin ekonomik potansiyeli ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada, konuyla ilgili kitap ve makalelerin yanı sıra çeşitli ekonomik raporlar, istatistik verileri ve ECO Sekrteryasının hazırlamış olduğu raporlardan yararlanılmıştır. Ulaşılan veriler çalışmanın amacına uygun olarak tablolştırılmıştır.

ECO ülkeleriyle ilgili verilere ulaşmada karşılaşılan zorluklar, çalışmayı olumsuz yönde etkilemiştir. Şöyle ki, devrim sonrası yıllarda İran'ın uluslararası alanda başarılı gözükebilmesi için istatistik verilerin olduğundan düşük veya yüksek gösterilmesi İran'a ait verilerin güvenilirliğini azaltmaktadır. Aynı şekilde Afganistan'da uzun süren Sovyetler işgalinden sonra başlayan iç savaşın, ülkedeki tüm kurumların çalışılmaz hale getirmesi, 1990 öncesi verilere ulaşmayı zorlaştırırken, 1990 sonrası verilerinde tahmini olması sonucunu doğurmuştur. Eski Doğu Bloğu altı Cumhuriyette gerek istatistik yöntemlerindeki farklılık ve gerekse bağımsızlıklarını yeni kazanmalarından dolayı uluslararası istatistik verilerinde yer

almamalarının bir sonucu olarak, bu ülkelere ait verilere ulaşmak çalışmada karşılaşılan en büyük problem olmuştur. Ayrıca bu ülkelere ait bağımsız eski verilerin az oluşu, ECO'nun uzun dönem yanı 1985'den günümüze kadar olan dönemi incelemeyi imkansızlaştırmıştır.

Çalışma dört bölün halinde incelenmiştir.

Birinci bölümde, ECO hakkında genel bilgiler verilmiştir. ECO'nun tarihsel gelişimi ve genişlemesinin yanı sıra Teşkilatın çalışma organları tek tek incelenmiştir. Ayrıca ECO gündemindeki önemli projeler hakkında açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, ECO'nun sosyo-ekonomik yapısı analiz edilmiştir. Bu bölümde ulaşılan veriler tablolastırılarak, yorumlanmıştır.

Sosyal analiz yapılırken ECO'nun nüfus, istihdam, eğitim ve sağlık konuları ele alınmıştır.

Ekonomik analiz yapılırken bölgede milli gelir, tarım, hayvancılık, sanayi, madencilik, ulaşım, haberleşme ve dış ticaret konuları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Türkiye ile ECO ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ekonomik entegrasyonların refah etkilerinin ECO açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu bölümde ekonomik entegrasyon şekilleri açıklandıktan sonra, ECO'da görülecek statik ve dinamik refah etkileri tartışılmıştır.

Sonuç ve öneriler bölümünde çalışmanın kısa bir değerlendirilmesi ve konuyla ilgili öneriler yapılmıştır.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### 1.ECO HAKKINDA GENEL BİLGİLER

#### 10.ECO'nun Tarihsel Gelişimi

20.yüzyılın en önemli özelliklerinden birinin, ekonomik entegrasyon hareketleri olduğunu söylemek mümkündür. Bunun bir sonucu olarak, tarihi ve kültürel yakınlıklarının yanı sıra coğrafi olarak da birbirlerinin uzantısı durumunda olan Türkiye, Pakistan ve İran da bu hareketlerin dışında kalmayarak, 1950'lerden beri bu anlamda birlikte hareket etme yolunu aramışlardır.

Bunun bir sonucu olarak, 1964 yılında Türkiye, Pakistan ve İran Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD:Regional Cooperation for Development) örgütünü kurarak ekonomik faaliyetlerini belli bir sistem içerisinde yürütmeye başlamışlardır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO:Economic Cooperation Organization) ise 1980 sonrası etkinliğini yitiren ve atıl duruma düşen RCD'nın bir devamı olarak 29 Ocak 1985 tarihinde söz konusu ülkeler arasında kurulmuştur.

Çalışmanın asıl konusu olan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın yapısı ve faaliyetlerini incelemeye önce Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği örgütünün kuruluşu ve gelişimini kısaca açıklamak yararlı olacaktır.

#### 100.RCD'nın Kuruluşu ve Gelişimi

Her iki teşkilatında kurucu üyeleri olan Türkiye, Pakistan ve İran arasındaki yakınlaşma, yukarıda da söylendiği gibi, 1950'lere kadar gitmektedir. Şöyle ki, soğuk savaş yıllarında Orta Doğuda özellikle SSCB'ye karşı güç dengesinin sağlanması amacıyla 14 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak arasında Bağdat Pakt'ı olarak bilinen bir anlaşma imzalandı. Aynı yıl Pakt'a İngiltere, ABD, İran ve Pakistan'da imza atarak üye sayısı altıya çıkmış oldu. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen Sovyet yanlısı askerî darbe sonucunda Irak'ın Pakt'tan ayrılmasıyla üye ülkeler aynı amaç doğrultusunda Merkezî Anlaşma Örgütü (CENTO)'yu kurdular. (Armaoğlu,1995,s.491)

Hem Bağdat Pakt'ı hem de CENTO daha çok savunma amacı güden askerî bir örgütler. Üye ülkeler arasında iktisadi, teknik ve kültürel konularda işbirliği yapmak için ayrı bir örgüte ihtiyaç duyulmuştur.



Bu amaca yönelik, 18-19 Temmuz 1964'de Türkiye, Pakistan ve İran Dışişleri Bakanlarının Ankara'da yaptıkları hazırlık toplantısından sonra, 20-21 Temmuz 1964 tarihinde Devlet Başkanları düzeyinde gerçekleştirilen İstanbul Zirvesinde Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği'nı kuran belge olan Ortak Demeç imzalandı.(Orhan, 1974, s.350)

RCD, 1977 yılında imzalanan İzmir Anlaşmasına kadar Ortak Demeç çerçevesinde faaliyetlerini yürütmüştür.

İsminden de anlaşılacağı gibi, RCD ekonomik entegrasyon hareketinin ilk safhası olan iktisadi işbirliğini amaçlamasına rağmen, aynı zaman da serbest ticaret safhasını da hedefleyen bir anlaşmadır. Şöyle ki Ortak Demeç'de belirtilen amaç maddelerinin ilkinde "Ticaret anlaşmasının imzası gibi bilimüm kabili tatbik vasıtalarına başvurulacak emtea mübadelesi serbestleştirilecek veya daha serbest hale getirilecektir." (Orhan,1974,s.352) Burada dolaylı bir şekilde üye ülkelerin bir Serbest Ticaret Bölgesi hedefledikleri görülmektedir.

RCD'yı kuran Ortak Demeç'ten sonra en önemli gelişme İzmir Anlaşması'dır. Üye ülkeler 21-22 Nisan 1976 tarihinde İzmir Zirve konferansında, 1964 yılından beri olumlu gelişmeleri dikkate alarak daha kapsamlı bir işbirliği anlaşması imzalamanın zamanı geldiği düşünülerek, İzmir Anlaşması olarak adlandırılan belgenin hazırlanması kabul edilmiştir. 12 Mart 1977 tarihinde, RCD'nın Tahran Zirvesinde İzmir Anlaşması üye ülke devlet başkanlarınca imzalanmıştır. Anlaşma Türkiye'de 19 Kasım 1978 tarihinde resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.(Ertürk, 1993, s.224-25)

İzmir Anlaşması üyeler arasındaki ilişkilerin daha geniş bir hukuku temele dayandırılmasıyla birlikte, RCD'nın hedefinde açıkça ortaya konulmuştur. Şöyle ki, İzmir Anlaşmasının onaylandığı 12 Mart 1977 tarihli Tahran Zirve Konferansında, aynı zamanda RCD Serbest Mübadele Bölgesinin kurulması ile ilgili Protokol'da kabul edilmiştir. Bu protokolle üye ülkeler on yıllık bir süre içerisinde RCD Serbest Ticaret Bölgesinin kurulması hedeflenmiştir.

Genel olarak RCD'nın temel amaçları şöyle sıralanabilir;

- Mal hareketlerinin bölge içerisinde serbestleştirilmesi,
- Ortak projeler geliştirip,uygulamaya konulması,
- Bölge içerisinde kara ve demiryolu ağının geliştirilmesi,
- Bölge içerisinde hava ve deniz taşımacılığının geliştirilmesi,

- Bankacılık ve sigortacılık alanında işbirliğine yapılması,
- Eğitim, kültürel, turizm, vb. alanlarda işbirliğine gidilmesi.

RCD faaliyetlerini İzmir Anlaşması'nda belirtilen organlar aracılığıyla yürütmüştür. Bunlar; Dışişleri Bakanlarından veya hükümetler tarafından atanacak Bakan seviyesindeki diğer temsilcilerden oluşan **Bakanlar Konseyi**, İran Dışişleri Bakanlığı müsteşarı ile İran'daki Pakistan ve Türkiye Büyükelçilerinden oluşan **Temsilciler Konseyi**, üye devletlerin planlama kuruluşlarının başkanlarından oluşan **Bölgesel Planlama Konseyi**, değişik alanlarda kurulmuş **Teknik Komiteler**, belirli bazı işbirliği alanlarında kurulacak **İhtisas Kuruluşları** ve merkezi Tahran'da bulunacak **Sekretarya**'dır.

Bir çok alanda işbirliğini hedefleyen RCD'nın faaliyetleri 1980 sonrası etkinliğini yitirmeye başlamıştır. İzmir Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle güç kazanan RCD, öte yandan 1979 İran devrimi, İran-İrak savaşı, 1980 Türkiye'deki askeri darbe ve diğer olumsuz etkenler bir anlamda örgütün sonunu getirmiş oldu.

#### 101.RCD'den ECO'ya Geçiş

1977 yılında imzalanan İzmir Anlaşması'yla hız kazanması beklenen RCD'nın faaliyetleri, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı 1979 sonrası uzun süre etkinliğini yitirmiş ve çalışmaları askıya alınmıştır.

1985'li yılların başlarında her üç ülkede yaşanan iç sorunların kısmen de olsa ortadan kalkması ve özellikle İran'da yeni yönetimin uluslararası sistemde gerek ekonomik ve gerek siyasi alanlarda itilen yalnızlığa bir çözüm olarak merkezi Tahran'da bulunan RCD'nın yeniden faaliyete geçirme isteği, Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliğinin tekrar çalışmalarına başlama fikrini gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda, RCD Yüksek Konseyi 27-29 Ocak 1985 tarihleri arasında Tahran'da yaptığı toplantıda, İzmir Anlaşmasında yapılan değişikliklerle RCD'nın Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) adı altında yeniden faaliyete geçmesi kararlaştırılmıştır. (Karluk, 1996, s.377) Türkiye Yüksek Konsey kararını 4 Mart 1985 tarihinde onayladı ve 29 Mart 1985 tarihli resmi gazetede yayımlanarak, yürürlüğe koymuştur.

RCD Yüksek Konseyi 27-29 Ocak 1985 tarihinde Tahran Zirvesinde kabul edilen belgenin altıncı maddesinde belirtildiği gibi, "İzmir Anlaşmasının Giriş Bölümü çıkartılacak ve Anlaşmanın bu bölümünde sadece İzmir Anlaşması başlığı muhafaza edilecektir." ifadesinden de anlaşıldığı gibi İzmir Anlaşmasının temel amaç ve hedeflerine dokunulmamıştır. Kabul edilen yeni belge İzmir Anlaşmasının giriş bölümüne

yerleştirilmiştir. Fakat bu belge bir taraf dan Teşkilatın ismini değiştirirken, bir taraftan da teşkilatın kurumsal yapısında bazı değişiklikler yapmıştır.

1985 tarihinde imzalanan protokol da göze çarpan en önemli değişiklik ECO'nun kurumsal yapısının RCD'ninkinden daha az etkin olacak şekilde değiştirilmesidir. Şöyle ki, RCD'nin en yüksek karar alma organı olan Bakanlar Konseyi, üye devletlerin Dışişleri Bakanlarından veya atanacak Bakan seviyesindeki diğer temsilcilerden oluşmaktaydı. (Milletlerarası Anlaşmalar, T.C. Resmi Gazete, 19.11.1978/16464) Fakat ECO'nun en yüksek karar alma olan Yüksek Konsey ise İran Uluslararası ve Ekonomik İşler Dışişleri Bakan yardımcısı, Pakistan Federal hükümeti Dışişleri Sekreteri ve Türkiye Dışişleri Bakanlığı müsteşarlarından veya hükümetler tarafından bunlara eşit seviyede atanacak temsilcilerden oluşmaktaydı. (Milletlerarası Anlaşmalar, T.C. Resmi Gazete, 29.03.1985/18709)

Bu değişiklikle, ECO'nun en yüksek karar alma organı artık müsteşar veya sekreter düzeyinde toplanacaktır.

Diğer önemli değişiklik ise, Teşkilatın ikinci en yüksek karar alma organı olan Temsilciler Konseyinde yapılmıştır. İzmir anlaşmasının orijinalinde belirtildiği gibi Temsilciler Konseyi, İran Dışişleri Bakanlığı müsteşarı ile İran'daki Pakistan ve Türkiye Büyükelçilerinden oluşurdu. Fakat yapılan değişiklikle ECO'da Temsilciler Konseyi, İran, Pakistan ve Türkiye Dışişleri Bakanlıkları Genel Müdürlerinden oluşacaktır. Yani RCD döneminde Müsteşar ve Büyükelçi seviyesinde toplanan Temsilciler Konseyi, ECO'da Genel Müdürler düzeyine düşürülmüştür.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, 1985'de kabul edilen ve İzmir Anlaşmasına yerleştirilen belgeyle, anlaşmanın temel amaç ve hedefleri değiştirilmezken, teşkilatın yapısında yapılan değişikliklerle üye devletlerin bu amaç ve hedeflere ne derece önem verdikleri ortaya konulmuş oldu. Şöyle ki, 1985 tarihinde ECO'nun kurulması üye devletler açısından bir gelişmeden ziyade bir geriye gidış olarak değerlendirilebilir.

Ancak 1985 tarihli protokolün üye ülkelerce onaylanmasında ve yürürlüğe konulmasında ihtilaflar çıkmış ve 1988-89 döneminde ECO'nun faaliyetleri yeniden duraklama göstermiştir. Özellikle İran makamlarınca protokolün onaylanmasında karşılaşılan zorluklar, İzmir Anlaşmasında yeni bir değişikliği gündeme getirmiştir.

1990 yılında söz konusu hukukî ihtilafların çözümü yönünde olumlu adımlar atılmıştır. ECO Yüksek Konseyi, 18 Haziran 1990 tarihinde İslamabad'da Bakanlar düzeyinde toplanarak, 1977 tarihli İzmir Anlaşmasını yeniden tadil eden bir protokol imzalanmıştır. Üye

lkelerce imzalanan yeni protokol ile Teşkilat gerekli hukukî temele ve daha rasyonel bir yapıya kavuturulmutur. (Tokmakkoğlu,1994,s.57)

Yeni protokolle ECO'nun yapısı kısmen de olsa orijinal İzmir Anlamasında ngrlen yapıyla benzetilmiştir. Fakat aynı zamanda 1990 tarihli protokolle ECO'nun hedefleri daraltılarak, Serbest Ticaret Bölgesi kurma amacından vazgeçilmi ve ECO tercihli ticaret sisteminin geliştirilmesi kararlatırılmıtır.

Bu son değilikle İzmir Anlaşmasının dolayısıyla ECO'nun kazandığı yeni boyut ileri ki konularda detaylı olarak incelenmiştir.

### **102.ECO'nun Genişlemesi**

Türkiye, İran ve Pakistan hem RCD hem de bunun devamı olan ECO'nun kurucu üyesidir. Ancak İzmir Anlaşmasının 36. maddesi Tekilata yeni üyelerin kabulüne izin vermektedir. Bu madde de; "Bölgedeki herhangi bir devlet Tekilata ye olmak için başvurabilir. Böyle bir devlet, başvurusunu Genel Sekreter aracılığı ile, yeni bir üyenin kabulüne oybirliğiyle karar verecek olan Bakanlar Konseyine gönderebilir" denilmektedir.

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla ECO bölgesinin hemen yanı başında birçok bağımsız devletler kurulmuştur. Bunlar ECO'nun kurucu üyeleriyle çok yakın kültürel ve tarihi bağlara sahip ülkelerdir. Uluslararası sisteme entegrasyon olabilmeleri için yeni ittifaklar arayan bu lkeler İzmir Anlaşmasının 36.maddesi doğrultusunda 1991 yılında ECO Sekreteryasına yelik için başvuruda bulunmuşlardır. Bu lkeler Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Afganistan'dır.

ECO'ya yeni bir boyut kazandıran bu gelişmenin, 1-7 ubat 1992 tarihleri arasında İstanbul'da yapılan bir hazırlık çalışmasıyla ercevesi belirlendi. Ve daha sonra, 17 ubat 1992 tarihinde Tahran'da devlet başkanları düzeyinde toplanan I.ECO Zirvesinde Tekilata söz konusu ülkelerin alınması kararlatırılmıtır. Ayrıca zirvede K.K.T.C.'nin üyelik sıfatı olmaksızın Teşkilatın faaliyetlerinden yararlanması kabul edilmiştir.

Zirvede karar verilen yeni yelerin Tekilata katılımı, 28-29 Kasım 1992 tarihinde İslamabad'da yapılan ECO Bakanlar Konseyi toplantısında İzmir Anlamasına yapılan değilikle kesinlemitir. Bu toplantıda K.K.T.C.'nin ECO'nun ekonomik, kültürel ve teknik çalışmalarına katılması da onaylanmıştır.

Bu son gelişmeyle ECO 300 milyonun üzerinde bir nüfusa ve 8 milyon kilometre kareye yakın bir alana sahip 10 üyeli bir entegrasyon hareketine dnm oldu.

## 11.ECO'nun Amaçları

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı bölgesel bir anlayışla yola çıkan, üyeleri arasında aynı zamanda güçlü kültürel ve tarihi bağların varolması göz önüne alınarak bölgesel ekonomik işbirliğini esas almaktadır. Teşkilatın temel belgesi olan İzmir Anlaşmasının değişik maddelerinde ECO'nun amaç ve hedefleri açıkça gösterilmiştir.

- İzmir Anlaşmasının 2.maddesinde işbirliğinin ilkeleri şöyle sıralanmaktadır;

a) Yekdiğerinin pazarlarına daha serbest girmeyi sağlayarak üye devletler arasında ticareti genişletmek,

b) Halkın hayat standardında devamlı inkişafı sağlamak için sürekli ekonomik büyümenin koşullarını her üye devlette geliştirmek,

c) Sosyal ve kültürel düşünce ve eylem yolları ile üye devletlerin halklarını birbirine bağlayan kültürel yakınlıkları ve manevî ve kardeşlik bağlarını takviye etmek; ve

d) Dünya ticaretinin büyümesine katkıda bulunmak ve uluslararası forumda bir müşterek yaklaşımı oluşturmak suretiyle gelişme halindeki ülkelerin ticaret hadlerini olumsuz yönde etkileyen adeletsiz ticaret politikalarını bertaraf etmeye gayret göstermek. (İzmir Anlaşması, 2.madde)

- ECO bölgesinde ticaretin arttırılması için oluşturulacak bir ECO Tercihli Tarifeler Sistemi içerisinde elde edilecek tecrübeler ışığında bölgede ticaret engellerinin tamamen kaldırılması hedeflenmiştir. (İzmir Anlaşması, 3.madde)

- Üye devletler arasında sanayi işbirliği, bölgesel pazara dayalı ortak teşebbüslerin kurulması ve sanayiler arasında işbirliği ile parça üretiminde ihtisaslaşma yolu ile gerçekleştirilecektir. (İzmir Anlaşması, 4.madde)

## 12.ECO'nun Çalışma Organları

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı İzmir Anlaşmasında belirlenen beş organla çalışmalarını yürütmektedir. Bunlar; Bakanlar Konseyi, Temsilciler Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi, Teknik Komiteler ve Genel Sekreterlik'tir. Ayrıca 1992 yılından sonra Zirve Toplantıları düzenlenmesi de benimsenmiş bulunmaktadır.

### 120.Zirve

Üye ülkelerin Devlet Başkanları veya Başbakan düzeyinde katıldıkları ECO Zirvesi, İzmir Anlaşmasında yer almamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Zirve Teşkilatın resmi bir organı değildir. Fakat 1992 yılından itibaren düzenli olarak toplandığı göz önüne

alındığında, Zirve fiilen Teşkilatın en yüksek karar alma organı gibi etkili olduğu gözlenmektedir.

İlki 17 Şubat 1992'de İran'ın başkenti Tahran'da yapılan ECO Zirve toplantısının ikincisi 6-7 Temmuz 1993'te İstanbul'da, üçüncü Zirve toplantısı ise 14-15 Mart 1995 tarihinde Pakistan'ın başkenti İslamabad'ta yapıldı. Dördüncü olağanüstü ECO Zirve toplantısı Türkmenistan'ın başkenti Aşgabat'ta 13-14 Mayıs 1997 tarihinde gerçekleştirildi. Beşinci ECO Zirve toplantısı ise 11-12 Mayıs 1998 tarihleri arasında Kazakistan'ın Almatı kentinde yapıldı. Burada gelecek zirvenin 2000 yılının ilk yarısında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te düzenlenmesi benimsendi.

Zirve toplantılarında ECO'nun gündeminde yer alan konuların yanı sıra önemli ve güncel bölgesel ve küresel ortak konularda ele alınmaktadır. (Akpınar, Tekşen, 1994,s:2)

### **121.Genel Sekreterlik**

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı merkezî İran'ın Başkenti Tahran'da bulunan bir sekreteryaya sahiptir. Üye ülkelerden gönderilen memurlardan oluşan ECO Sekreteryaşının başı konumunda olan ECO Genel Sekreteri, kurucu üye arasında sırasıyla dört yıl süreyle Bakanlar Konseyi tarafından atanmaktadır.

İzmir Anlaşmasının 28.maddesi gereğince Genel Sekreterlik görevi 2000 yılından sonra iki yıla indirilecek ve yeni üye ülkelere de bu hak tanınacaktır. Genel Sekreterlik İngiliz alfabesine göre rotasyon usulüyle 2000 yılından sonra el değiştirecektir. ECO Sekreteryaşında ayrıca kurucu üyelerce atanan üç Genel Sekreter yardımcısı bulunmaktadır.

İzmir Anlaşmasının 29.maddesinde Sekretaryanın görevleri şöyle sıralanmaktadır;

- i) Üyelere sunulmak üzere planlar ele almak ve faaliyet programları hazırlamak,
- ii) Bakanlar Konseyi kararlarının uygulanmasının izlenmesi ve Teşkilatla ilgili diğer konular için yetkili merciler aracılığıyla üye hükümetlerle teması sürdürmek,
- iii) ECO ile ilgili bütün konularda aracılık yapmak,
- iv) ECO faaliyetleri için bir enformasyon büroluğu yapmak,
- v) Bakanlar Konseyine sunulmak üzere muhtasar bir ECO yıllık faaliyet raporu hazırlamak,
- vi) ECO'nunkine benzer amaç ve hedefleri olan uluslararası ve diğer bölgesel kuruluşlarla yakın teması muhafaza etmek,
- vii) ECO bölgesi inceleme ve raporlarını muhafaza etmek,

viii) Bakanlar Konseyi tarafından kendisine verilecek diğer görevleri yerine getirmek.

1985 yılında kurulan ECO'nun ilk Genel Sekreterlik görevini Türkiye adına Behçet Türemen yürütmüştür. 1988-1992 yılları arasında bu görevi İran adına Ali Rıza Salari devralmıştır. 1992-1996 döneminde ise, görev Pakistan adına Shamsad Ahmed'e verilmiştir. 1996-2000 yılları arasında Genel Sekreterlik görevi tekrar Türkiye'ye geçti ve şu andaki Genel Sekreter Önder Özer'dir.

### **122. Bakanlar Konseyi**

Bakanlar Konseyi ECO'nun en üst politika ve karar alma organıdır. İzmir Anlaşmasının 24.maddesinde belirtildiği gibi, Bakanlar Konseyi, üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarından veya hükümetler tarafından bunlara eşit seviyede atanacak temsilcilerden oluşacak ve yılda en az bir kere üye ülkelerin topraklarına sıra ile toplanacaktır.

İlk başlarda değişik bakanlar ve temsilcilerle toplantılarını gerçekleştiren Bakanlar Konseyi, son yıllarda Teşkilata yeni üyelerin katılımıyla siyasi havanın egemen olması nedeniyle ülkeler Dışişleri Bakanlarıncı temsil edilmeye başlanılmıştır.

Bakanlar Konseyi kurulmasıyla kendi iç tüzüğünü belirlemiş ve kararlar oybirliği ile alınmaktadır.

### **123.Temsilciler Konseyi**

Temsilciler Konseyi üye ülkelerin Tahran Büyükelçileri ile İran Dışişleri Bakanlığından bir Genel Müdür'den oluşmaktadır. Konsey, Bakanlar Konseyi adına hareket etmektedir. Konseyin yapısı İzmir Anlaşmasının 25.maddesinde belirtilmiştir.

Temsilciler Konsey, Bakanların aldıkları kararların uygulanmasını yapmakta, karşılaşılan güçlükleri aşmak için politikalar oluşturmaktadır. Ayrıca Teşkilatın bütçesinde Temsilciler Konseyi tarafından hazırlanmaktadır.(Karluk,1996,s:3789

Konsey başkanlığı üye ülkelerin Tahran Büyükelçileri arasından altı ay süreyle rotasyon usulüyle belirlenmektedir. Gerek görüldüğünde Tahran'da toplanmaktadır.

### **124.Bölgesel Planlama Konseyi**

Bölgesel Planlama Konseyi üye ülkelerin planlama kuruluşlarının başkanlarından veya tayin edilecek benzeri makamların temsilcilerinden oluşmaktadır. Yılda bir kere Teşkilatın merkezî Tahran'da Konsey toplanmaktadır.

İzmir Anlaşmasının 26.maddesinde Bölgesel Planlama Konseyinin görevleri şöyle belirtilmektedir; "...örgütün hedeflerini gerçekleştirmek için faaliyet raporları geliştirecek ve

geçmiş programların ve erişilen sonuçların değerlendirilmesi ile birlikte Bakanlar Konseyinin onayına sunacaktır. Bölgesel Planlama Konseyi her yıl bir ekonomik rapor hazırlar ve bunda bölgedeki eğilimleri değerlendirir.”

### **125.Teknik Komiteler ve Uzman Gruplar**

İzmir Anlaşmasında değişik alanlarda teknik düzeyde çalışmalar yapmak üzere Teşkilat bünyesinde Teknik Komitelerin kurulması kararlaştırılmıştır. Teknik Komite toplantılarında alınan kararlar ve hazırlanan raporlar Bölgesel Planlama Konseyine gönderilir. Konsey uygun gördüğü raporları onaylamak üzere Bakanlar Konseyine gönderir.

Komitelerin sayıları ve ilgilendikleri konular Bakanlar Konseyi tarafından zaman zaman değiştirilmektedir. Teknik Komiteler ayrıca gerektiğinde Bakanlar Konseyi onayıyla uzmanlar düzeyinde bazı alt komiteler veya Uzman Gruplar oluşturabilmektedir. Uzman Grubu toplantılarına üye ülkeler ilgilendikleri konulara göre ev sahipliği yapmaktadır. (Tokmakoğlu, 1994, s.58)

İzmir Anlaşmasınının 27.maddesinde kurulması kararlaştırılan yedi adet Teknik Komiteye 1993 yılında bir adet daha ilave edilerek, Teşkilatdaki Komite sayısı sekize çıkartıldı. Teknik Komiteler ve Koordinasyonlarından sorumlu kuruluşlar şunlardır;

- Ekonomik ve Ticari İşbirliği Komitesi (Devlet Planlama Teşkilatı, Dış Ekonomiler Genel Müdürlüğü)

- Ulaştırma ve Haberleşme Alanlarında İşbirliği Komitesi (Ulaştırma Bakanlığı)

- Sınai ve Teknik İşbirliği Komitesi (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı)

- Tarımsal İşbirliği Komitesi (Tarım Bakanlığı)

- Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği Komitesi (Dışişleri Bakanlığı)

- Enerji Alanında İşbirliği Komitesi (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı)

- Çevre ve Sağlık Alanlarında İşbirliği Komitesi (Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı)

- Uyuşturucu Kullanımının Denetiminde İşbirliği Komitesi (Dışişleri Bakanlığı)

İzmir Anlaşmasında öngörülmemekle birlikte Teknik Komitelerin görev alanlarıyla ilgili olarak Bakanlar düzeyinde toplantılar yapılması eğilimi de ortaya çıkmıştır. Şimdiye kadar ECO Ulaştırma ve Sağlık Bakanları toplantıları yapılmıştır. Ayrıca Türkmenistan'da enerji alanında devlet başkanları düzeyinde zirve toplantısı yapılmıştır.



Teknik Komiteler ilke olarak yılda bir kez sırasıyla bir üye ülkede toplanmaktadır.

### **126.Teşkilatın Bütçesi**

İzmir Anlaşmasının 29. ve 31. maddeleri gereğince, ECO Genel Sekreterliği üye ülkelerin eşit katkı paylarıyla oluşan bir bütçeye sahiptir. 1992 yılında Teşkilata katılan yeni üyeler bir süre için bütçeye katkıda bulunmaktan muaf tutulmuştur.

Bütçe yılı 1 Mart'tır ve Genel Sekreterlik hesapları her yıl kurucu üyeler tarafından gönderilen denetçiler tarafından denetlenmektedir.

Sekreteryanın 1993 yılı toplam harcamaları 602.119 dolar olarak tahakkuk etmiş olup, bunun 402.775 doları personel giderleri, 30.690 doları seyahat harcamaları, 50.000 doları nakliye, 28.000 doları tefrişat ve ofis ekipmanı, kalanı ise genel giderlere sarf edilmiştir. Sekreteryanın 1994-95 yılı tahmini bütçesi ise 992.974 dolardır. (Akpınar, Teksen,1994,s,5)

### **13.ECO Gündemindeki Önemli Projeler**

#### **130.ECO Tercihli Tarifeler Protokolü**

ECO bölgesinde ticaretin artırılması için Tercihli Tarifeler Sisteminin geliştirilmesi benimsenmiştir. Bölge içi ticaret hacimlerine bakıldığında, üye ülkelerin bu tür uygulamalara şiddetle ihtiyaçları olduğu anlaşılmaktadır. İzmir Anlaşmasının 3.maddesinde de “ ECO Tercihli Tarifeler Sisteminde elde edilecek tecrübeler ışığında en uygun zamanda ECO bölgesinde ticaret engellerinin tamamen ortadan kaldırılması..” hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda, Teşkilatın kurucu üye yetkilileri 23 Mayıs 1991 tarihinde Tahran'da yaptıkları toplantıda ECO Tercihli Tarifeler Protokolünü, 17 Şubat 1992 tarihinde ise ECO Tercihli Tarifeler Hakkında Ek Protokol imzalamıştır. Protokolde kurucu üyelere İran ve Pakistan 16, Türkiye ise 22 mal veya mal grubuna ait gümrük vergilerinin karşılıklı olarak %10 oranında indirilmesi öngörülmüştür. Protokol uygulanmaya başladıktan sonra indirim konusuna olan mal sayısının ve indirim oranlarının tedricen artırılması hedeflenmiştir.

Protokolün II.maddesinde, protokolün işlerliğini gözden geçirecek, akıt tarafların önerilerini dikkate alarak tercihli tarifeler listesini düzenleyecek ve gerekli tavsiyelerde bulunacak bir Tercihli Tarifeler Komitesi kurulması kararlaştırılmıştır. Komitenin belirlenen hedefleri gerçekleştirmek üzere en az altı ayda bir veya akıt tarafların isteği üzerine toplanması ve kararlarını oybirliği ile alması öngörülmektedir.

Uygulamanın ileride doğurabileceği olumsuz etkiler göz önüne alınarak protokolün III.maddesi hazırlanmıştır. Söz konusu madde de “Akıt taraflardan biri beklenmeyen

gelişmelere ve iş bu protokolün uygulanmasına bağlı olarak ödemeler dengesi için ciddi bir tehdit oluşturan, yerli üretimde zarara veya zarar tehdidinde yol açan, yada iş bu protokolden kaynaklanan çıkarlarında ciddi bir dengesizlik meydana getiren önemli ve spesifik bir ekonomik güçlkle karşılaştığı takdirde, derhal müdahale gerektiren durumlarda, iş bu protokolün I-III sayılı kayıtlı mallardan biri veya birden fazlası için tanıdığı taviz veya tavizleri askıya alabilir...” denilmektedir.

Protokolün gelişme yolundaki ülkelerin katılımına açık olduğu IV. madde de zikredilmektedir. Bu madde Teşkilata sonradan katılmış 7 ECO ülkesine sisteme katılma hakkı tanımaktadır.

ECO Tercihli Tarifeler Protokolü her akıt tarafın kendi mevzuatına uygun olarak onaylanıp ve son onay belgeleri ECO Sekreteryasına sunulduktan altmış gün sonra yürürlüğe girmiştir. Buna göre Protokolün fiilen yürürlüğe girmesi 2 Mayıs 1993 tarihinde olmuştur.

Protokol yürürlüğe girdiği tarihten itibaren dört yıl süreyle yürürlükte kalması kararlaştırılmıştır. Protokolün VII. maddesinde belirtilen “Akıt taraflardan biri süre bitiminden iki ay önce fesih ihbarında bulunmadığı takdirde, protokolün geçerlilik süresi her seferinde iki yıl için otomatik uzatılmıştır.” ifadesi yer almaktadır. Buna göre protokol 2 Mayıs 1997 tarihinde iki yıl daha uzatılmış oldu.

### **131.ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası**

ECO'nun kuruluşundan itibaren gündeminde bulunan ECO Yatırım ve Kalkınma Bankasının kurulmasıyla ilgili çalışmalar İzmir Anlaşması doğrultusunda sürdürülmektedir. Uzun yıllardan beri fiilen ECO gündemini işgal eden bu proje, 28 Kasım 1992 tarihinde İzmir Anlaşmasında yapılan değişiklikle ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası olarak isim değişikliğine uğramıştır.

İzmir Anlaşmasının 5.maddesinde “üye ülkelerin mevzuatlarının imkan verdiği ölçüde özel sektörün katılımı ile, iş bu Anlaşmanın amaçlarına hizmet edecek ticaret ve projelerin başlatılması, geliştirilmesi ve finansmanı için bir ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası kurulacaktır” ifadesi yer almaktadır. Bunun bir sonucu olarak uzun süren çalışmalar sonunda bankanın Statü Taslağı hazırlanmıştır. Taslakta ülkelerin ve özel sektörün katılım payları belirlenmiş ve kurulacak bankanın merkezinin İstanbul'da olması kararlaştırılmıştır. Ayrıca kuruluşundan itibaren altı ay içerisinde İran ve Pakistan'da birer şube açılması öngörülmektedir.

Kuruluş Anlaşması Şubat 1994'de yapılan Bakanlar Konseyince onaylanmasına rağmen, üye ülkelerce onaylanmasında çıkan zorluklar nedeniyle söz konusu bankanın kurulması geciktirilmektedir. Özellikle Pakistan'ın çıkardığı zorlukların aşılması için, Pakistan'ın önerisi üzerine bir tekno-ekonomik etüd yapılması uygun görülmüştür. Söz konusu etüdü, Banka statusunde bir değişiklik yapılmasını gerektirmesi halinde, statü, gerekli tadilat yapıldıktan sonra üye ülkelerin onayına sunulacaktır. (Akpınar, Teksen,1994,s:9)

### **132.ECO Havayolu Şirketi**

İzmir Anlaşmasının 11.maddesinde "...üye devletler, bölgede hava yolculuklarını ve hava yolu ile yük taşımacılığını kolaylaştırmak ve yaygınlaştırmak gayesiyle milli hava yolları arasında daha sıkı bir işbirliği tesis edilecektir." ifadesi yer almaktadır. Buna istinaden 1993'de II.ECO Zirvesinde İran'ın önerisi üzerine ECO Havayolu Şirketinin kurulması projesi gündeme alınmıştır. Zirvede kurulacak şirketin merkezinin İran'da olması ve proje hakkında fizibilite hazırlanması kararlaştırılmıştır.

30 milyon dolarlık bir sermaye ile kurulması öngörülen şirkete, kurucu ülkelerin milli havayolları ile katılmaları bekleniyor. Ancak yetkililer, özelleştirme listesinde yer alan Türk Hava Yolları'nın böyle bir şirkete katılımın ekonomik yönden fizibil bulmadığından Türkiye'nin söz konusu şirketin özel havayollarının katılımına açık olmasını istediği ifade edilmektedir. (Dünya Gazetesi,(11.03.1995),s.5)

Bu konudaki çalışmalar devam etmesine rağmen, önemli adımların alındığı söylenemez.

### **133.ECO Denizcilik Şirketi**

ECO ülkeleri arasında ortak bir denizcilik şirketinin kurulması Teşkilatın kuruluşundan beri gündeminde yer almaktadır. Şöyle ki, İzmir Anlaşmasının 10.maddesinde "...üye ülkeler, mümkün olan en kısa zamanda bir ECO Denizcilik Şirketi kuracaklardır." ifadesi yer almaktadır. Bu doğrultuda, ilk olarak II.ECO Zirvesinde fiilen gündeme alınan bu proje, uzun süren çalışmalar sonucunda sonuçlandırılmış ve bir statü taslağı hazırlanmıştır.

Yaklaşık 10 milyon dolarlık sermaye ile İran'da kurulması öngörülen şirkete Türkiye'nin devlet olarak katılmada zorluklarla karşılaşmaktadır. Statü Taslağında, şirkete tanınacak muafiyetlere ilişkin 12.maddesi hususunda mutabakata varılamamıştır. Türk tarafı, Türkiye'nin GATT üyesi olması nedeniyle, kurulması düşünülen şirkete tanınacak herhangi bir ayrıcalığın, diğer GATT üyesi ülkelere de verilmesi gerektiği sonucunun doğuracağı

mülâhazasıyla, Türkiye'nin bu muafiyetleri veremeyeceğini ifade etmiştir. (Akpınar, Teksen, 1994, s.10)

Bakanlar Konseyinin şirketin kurulmasındaki tıkanıklığın açılması doğrultusunda ve tüm ECO üyelerini de içine alacak yeni bir etüd çalışmasının yapılmasını kararlaştırmıştır.

### **134.ECO Sigortacılık Şirketi**

Teşkilatın temel belgesi olan İzmir Anlaşmasının 6.maddesinde, üye ülkeler en kısa sürede ortak bir ECO sigortacılık şirketinin kurulmasını öngörmektedir.

RCD döneminde uygulamaya konulan ECO sigortacılık havuzu halen kurucu üç ülke arasında faaliyet göstermektedir. Bunun ortak bir şirkete dönüştürme girişimi 1992'den sonra ECO gündemine alınmış ve kurulacak şirketin merkezinin Pakistan'ın Karaçi şehrinde olması kararlaştırılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda 30 milyon dolarlık bir sermayeyle ve kurucu ülkelere katılacak sigorta şirketlerinin %6 oranında zorunlu iş bırakmalarıyla işleme öngörülmüştür. (Dünya Gazetesi, (11.03.1995), s:5)

Ancak serbest piyasa koşullarına göre çalışan Türk sigorta şirketleri bu şirkete katılmakta bir fayda göremeyeceklerini bildirdiler.

Ocak 1994'de yapılan Bölgesel Planlama Konseyinin ve Bakanlar Konseyinin 4.toplantılarında ECO Sigortacılık Şirkatinin merkezî ve zorunlu iş devri ile ilgili bir tekno-ekonomik çalışmanın ve bu arada gerek Türk tarafının, gerekse diğer tarafların görüşlerini nihâleştirerek Sekreteryaya bildirmeleri istenmiştir. Bunun üzerine Türk tarafı yukarıda anılan nedenlerle, söz konusu şirkete Türk Sigortacılık sektörünün katılmayacağı bir kez daha bildirilmiştir. (Akpınar, Teksen, 1994, s:10)

### **135.ECO Ulaştırma Ana Planı**

ECO'nun kuruluşundan beri gündeminin ilk sıralarında yer alan üye ülkeler arasındaki ulaşımın kolaylaştırma planları, 11-12 Mayıs 1998 tarihinde yapılan V.ECO Zirvesinde de ana gündem maddesini oluşturmuştur.

Yukarıda da bahsedildiği gibi ECO üyeleri arasında deniz ve hava taşımacılığının geliştirilmesi için çalışmalar sürdürülürken, karayolu ve demiryolu ağının geliştirilmesi içinde önemli kararlar alınmıştır. Ekim 1993 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Almatı'de toplanan ECO üyesi Ulaştırma Bakanları, ECO ülkelerinin kendi aralarında ve dış dünya ile bağlantısını sağlayacak yol ve demiryolu ağının gerçekleştirilmesi için bir çerçeve anlaşması kabul edilmiştir.

Kurucu üye ülkeler arasında karayolu bağlantısı 5180 km uzunluğunda bir yolla sağlanmış vaziyettedir. Türkiye-İran arasındaki demiryolu bağlantısı 1971'de kurulmuştur. (Ertürk,1991,s.228)

Bu alanda son olarak 11-12 Mayıs 1998 tarihinde Almatı'de toplanan V. ECO Zirvesinde Transit Taşımacılık ve ECO Üyesi Ülkelerin İşadamlarına Vize Kolaylığı Anlaşmalarının yürürlüğe girmesi, bunun yanı sıra, Aşkabat'ta Transit Ticaret Komitesi kurulması kararlaştırılmıştır. (Dünya Gazetesi,(12.05.1998),s:1)

#### **14. Teşkilatın Temel Belgeleri**

##### **140. İzmir Anlaşması**

Üye ülkeler, 20-21 Temmuz 1964 tarihinde Ortak Demeç'le kurulan RCD'nin etkinliğinin artırılması ve işbirliği alanlarının genişletilmesi için, 21-22 Nisan 1976 tarihleri arasında İzmir'de gerçekleştirdikleri Zirve'de yeni bir metnin hazırlanmasına karar verdiler. İzmir Anlaşması olarak adlandırılan bu metin, Teşkilatın temel belgesi olarak üye ülkelerde 12 Mart 1976 tarihinde Tahran Zirvesinde onaylanmış ve 1978 yılında yürürlüğe girmiştir.

27-29 Ocak 1985 tarihinde kurucu üyeler İzmir Anlaşmasını tadil eden bir protokol imzalayarak Teşkilatın yapısında bir takım değişiklikler yapmış ve ismini de Ekonomik İşbirliği Teşkilatı olarak değiştirmiştir.

Bu değişiklikten sonra tekrar faaliyete başlayan Teşkilat, 1990'lara gelindiğinde yeniden etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Özellikle 1985'de Teşkilatın çalışma organlarında yapılan değişiklikler bunun en önemli sebebi olmuştur. Bunun düzeltilmesi için İzmir Anlaşması 18 Haziran 1990 tarihinde yeniden tadil edilerek, yürürlüğe sokulmuştur.

1992 yılında ise Teşkilata yeni üyelerin katılımıyla 28 Kasım 1992 tarihinde İzmir Anlaşmasında tekrar bir değişiklik yapıldı ve halen Teşkilatın temel belgesi konumundadır.

Anlaşma, Teşkilatın amacı, yapısı ve işleyişine ilişkin temel hususların yanı sıra, üye ülkeler arasındaki ticaretin geliştirilmesi üye ülkelerde ekonomik kalkınma ve refahın artırılması, kültürel ve manevî bağların güçlendirilmesi amacıyla belirli işbirliği proje ve konularına yer vermektedir.

##### **141. Quetta Eylem Planı**

Quetta Eylem Planı, Teşkilata kısa ve orta vadeli hedefler göstermek için 6-7 Şubat 1993 tarihinde Pakistan'ın Quetta şehrinde toplanan ECO Bakanlar Konseyi tarafından

hazırlanıp ve kabul edilen bir metindir. Plan 6-7 Temmuz 1993'de İstanbul'da gerçekleşen II. ECO Zirvesinde gündeme alınarak, uygulamaya konulmak üzere onaylanmıştır.

Eylem Planı Teşkilata bir çok uzun vadeli hedefler göstermenin yanı sıra, özellikle 2000 yılına kadar gerçekleştirilmesi istenilen kısa ve orta vadeli hedeflerde içermektedir.

Quetta Eylem Planında gerçekleştirilmesi istenilen başlıca eylem planları:

- Bütün üyeler arasında ulaşım ağının tamamlanması,
- Bütün üyeler arasında haberleşme ağının tamamlanması. ECO ülkelere arasında hizmet verecek en az 40 telefon veya telefax kanalı oluşturulması,
- Üye ülkeler arasında uydu bağlantısının sağlanması,
- Hafta da bir kez olmak üzere, ECO ülkeleri arası posta sisteminin kurulması,
- Bölge içerisinde ticaretin serbestleştirilmesi. ECO Tercihli Ticaret sistemine yeni üyelerin katılımı sağlamak ve mevcut listelerin artırılması,
- Bölgedeki zengin enerji potansiyelini harekete geçirmek ve uluslararası pazarlara ulaşmak için boru hatlarının geliştirilmesi,
- Bölgede sanayinin gerçekleştirilmesi ve girişimcileri cesaretlendirmek için özel sektöre etkin roller yüklemek,
- Tarımsal işbirliğini geliştirmek,
- Bölgede tarımsal üretimin artırılması ve pazarlamada yardımcı olacak ECO Tarımsal Veri Bankasının kurulması için fizibilite çalışmalarının yapılması,
- ECO ülkelerindeki insan gücü kaynaklarının geliştirilmesi,
- Eylem Planındaki hedeflere ulaşmak ve Teknik komitelerin verimliliğini arttırmak için, bölge içi ekonomik aktivitelerin fizibilite çalışmalarında kullanılmak üzere bir Özel Fon kurulması. Özel Fona başlangıçta 300.000 \$ katkıda bulunulması kararlaştırılmıştır.

#### **142.İstanbul Bildirisi**

Bölgesel ekonomik işbirliğine uzun vadeli bir perspektif getirmek amacıyla ECO Bakanlar Konseyi'nin 5-6 Temmuz 1993 tarihlerinde gerçekleştirdikleri toplantıda, Teşkilatın "2000 Yılı ve Daha Ötesi" hedefleri tartışılmış ve ortak bir metin hazırlanmıştır. Hemen ardından 6-7 Temmuz 1993 tarihleri arasında yapılan II.ECO Zirvesinde söz konusu metin ele alınmış ve üye ülke devlet başkanlarınca onaylanmıştır. Bir çok uzun vadeli

hedefleri içeren metin “İstanbul Bildirisi” veya “ECO Uzun Dönem Perspektifi” olarak adlandırılmıştır.

Quetta Eylem Planına göre daha ayrıntılı ve uzun vadeli hedefler içeren İstanbul Bildirisinin temel hedefleri şunlardır:

-Bölgeye ait değişik bilgi, veri ve göstergelerden oluşacak bir ECO Bölgesi El Kitabı oluşturulması,

-Ulaştırma, Haberleşme, Ticaret, Enerji, Sanayi, Tarım, Turizm, İnsan gücü kaynaklarının geliştirilmesi ve fizibilite çalışmaları için ECO Özel Fonun kurulması için rehberlik hattının kurulması,

-Ulaştırma ve Haberleşme alanındaki ECO Projelerinin bitirilmesi için İslam Kalkınma Bankasından malı ve teknik yardım alınması,

-Denize kapalı ECO ülkelerine gerekli kolaylığın sağlanması,

-Uluslararası malı yardımlarla ECO karayolu ağının geliştirilmesi,

-Uluslararası kurumlardan elde edilecek malı ve teknik yardımlarla ECO ülkeleri arasında demiryolu ağının kurulması,

-Bölge sivil havacılık hizmetlerinin geliştirilmesi,

-Haberleşme alanında Quetta Eylem Planındaki hedeflerin gerçekleştirilmesi,

-ECO Telekomikasyon Koleji'nin İran'da kurulması için fizibilite çalışmalarına başlanması,

-Dünya ekonomisi ve ticareti içerisinde entegrasyonun sağlanması,

-Bir bütün olarak ECO bölgesinde büyük ölçekli yatırım gerçekleştirecek özel sektör kurumlarına uygun ortamın sağlanması,

-ECO Kalkınma ve Ticaret Bankasının bir an önce kurulması,

-ECO Serbest Ticaret ve Sanayi Bölgesinin oluşturulması,

-ECO Ticaret odasının üye ülke ticaret odalarıyla yakın işbirlikleri geliştirmesi,

-Enerji alanında işbirliğinin geliştirilmesi,

-Bölgede otomobil sanayi, ağır sanayi parçaları ve haberleşme sanayisiyle ilgili fizibilite çalışmalarına başlanması,

-Tarımsal alanda işbirliğinin geliştirilmesi,

-Turizm alanında işbirliğinin geliştirilmesi,

-Kültürel işbirliğini geliştirilmesi. ECO Kültür Enstitüsü ve ECO Gençlik Kulubunun biran önce kurulması,

-Uyuşturucu maddelerle mücadele alanında işbirliğinin kurulması,

-ECO bölgesinde çevrenin korunması için gerekli işbirliğinin sağlanması,

-ECO, bir çok uluslararası örgütle olan ilişkilerini geliştirmeye devam etmeli,

-Bölgedeki serbest müteşebbisler desteklenmeli,

-Quetta Eylem Plânı ve İstanbul Bildirisindeki hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediği ECO Genel Sekreteri tarafından izlenecektir.

### **143.Diğer Belgeler**

Yukarıdaki temel belgelerin dışında Teşkilatın çalışma esaslarını belirleyen dört ayrı doküman daha bulunmaktadır. Bunlardan biri “ECO Çalışma Esasları” anlaşmasıdır. 7 Temmuz 1994’de İstanbul’da toplanan Bakanlar Konseyi tarafınca kabul edilmiş ve ECO’nun tüm organlarının çalışma esaslarını ve karar alma mekanizmalarını belirlemektedir.

Diğer önemli bir belge ise “İşleyiş Methodolojisi”dir. Bölgesel Planlama Konseyi ile Teknik Komitelerin çalışmasını, Sekretaryanın toplantı düzenleme esaslarını içermektedir.

Bunlara ilaveten ECO’da çalışan personelin temel hak ve sorumluluklarını belirleyen “Personel Yönetmenliği” ile malî konulara açıklık getiren “Malî İşler Yönetmenliği” bulunmaktadır.



## İKİNCİ BÖLÜM

### 2.ECO'NUN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

#### 20.ECO'nun Sosyal Yapısı

##### 200.ECO'da Nüfus

ECO'da yüzölçümü ve nüfusa ait verilerle bunların toplam içerisindeki yüzdeleri tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre ECO'nun nüfus yapısı şöyledir.

Asya kıtasının büyük bir kısmını içine alan batıda Balkanlara, doğuda Çin sınırına, kuzeyde Rusya topraklarına ve güneyde Hint Okyanusuna kadar uzanan ECO bölgesinin toplam yüzölçümü 7.951.806 km<sup>2</sup>'dir. En geniş yüz ölçüme sahip ülke Kazakistan'ın yüzölçümü 2.717.000 km<sup>2</sup> ve ECO toplamı içerisindeki payı %34.17'dir. İkinci sırada yer alan İran'ın yüzölçümü 1.648.196 km<sup>2</sup> ve ECO içerisindeki payı %20.73'dür. Üçüncü en geniş toprağa sahip Pakistan'ın yüzölçümü 796.095 km<sup>2</sup> ve ECO içerisindeki payı %10.01'dir. Dördüncü sırada yer alan Türkiye'nin yüzölçümü 774.815 km<sup>2</sup> ve ECO payı %9.74'dür. Beşinci Afganistan'ın yüzölçümü 652.000 km<sup>2</sup> ve ECO içerisindeki payı %8.20'dir. Türkmenistan'ın yüzölçümü 488.100 km<sup>2</sup> ve toplam içerisindeki %6.14'lük payla altıncı sırada yer alıyor. Yedinci sıradaki Özbekistan'ın yüzölçümü 447.400 km<sup>2</sup> ve payı %5.63'dür. Sekizinci Kırgızistan 198.500 km<sup>2</sup> yüz ölçüme sahip ve ECO içerisindeki payı %2.50'dir. Dokuzuncu Tacikistan'ın yüzölçümü 143.100 km<sup>2</sup> ve payı %1.80'dir. ECO bölgesinde en az toprağa sahip ülke olan Azerbaycan'ın yüzölçümü 86.600 km<sup>2</sup> ve ECO içerisindeki payı %1.09'dur.

ECO'nun toplam nüfusu 1993 yılında 316.755.000 kişidir. Bu, 1994 yılında 324.686.000 kişiye ve 1995 yılında ise 330.397.000 kişiye yükselmiştir. 1995 yılı verilerine göre ECO nüfusunun büyükten küçüğe doğru sıralanışı şöyledir: Pakistan 126.610 milyon ve ECO içerisindeki payı %38.32'dir. Türkiye 61.644 milyon ve payı %18.66'dir. İran 61 milyon ve payı %18.46'dir. Özbekistan 22.820 milyon ve payı %6.91'dir. Afganistan 19.460 milyon ve payı %5.89'dur. Kazakistan 16.683 milyon ve payı %5.05'dir. Azerbaycan 7.550 milyon ve payı %2.29'dur. Tacikistan 5.860 milyon ve payı %1.77'dir. Kırgızistan 4.670 milyon ve payı %1.40'dir. En az nüfusa sahip Türkmenistan 4.100 milyon kişi ve ECO toplamı içerisindeki payı %1.24'dür

Tablo:1  
ECO 'da Nüfus Verileri

ÜLKELER	YÜZÖLÇÜMÜ		NÜFUS ( Milyon kişi )			ECO		Nüfus Artış Hızı %		Nüfus Yoğunluğu (KM 2 Kişi)		Şehirleşme Oranı (%)	
	KM 2	%	1993	1994	1995	%	%	1994	1995	1993	1994	1993	1994
Türkiye	774815	9,74	59,491	60,576	61,644	18,66	18,66	2,28	2,24	77	78	62,1	63,3
Pakistan	796095	10,01	120,840	124,450	126,610	38,33	38,32	2,98	1,73	152	156	33,6	28,2
İran	1648196	20,73	58,500	59,800	61,000	18,42	18,46	2,22	2,17	35	36	57,9	57,5
Afganistan	652000	8,20	17,680	18,880	19,460	5,81	5,89	6,78	3,10	27	29	19,3	19,3
Azerbaycan	86600	1,09	7,380	7,400	7,550	2,28	2,29	0,27	2,02	85	85	55,2	54,2
Kazakistan	2717000	34,17	16,914	16,870	16,683	5,20	5,05	-0,26	-1,10	6	6	58,9	56,9
Kırgızistan	198500	2,50	4,530	4,600	4,670	1,42	1,41	1,50	1,52	23	23	38,6	39,0
Özbekistan	447400	5,63	21,860	22,350	22,820	6,88	6,91	2,24	2,10	49	50	41,0	40,6
Tacikistan	143100	1,80	5,640	5,750	5,860	1,77	1,77	1,95	1,91	39	40	32,2	28,5
Türkmenistan	488100	6,14	3,920	4,010	4,100	1,24	1,24	2,29	2,24	8	8	44,9	45,2
<b>ECO Toplamı</b>	<b>7951806</b>	<b>100,00</b>	<b>316,755</b>	<b>324,686</b>	<b>330,397</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>2,23</b>	<b>1,79</b>	<b>50</b>	<b>51</b>	<b>44,4</b>	<b>43,3</b>

Kaynak: DTM, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Şubat 1997, s:1

ECO, Annual Economic Report, 1995, s:7-57

EIU, Pakistan Afghanistan Country Profile, 1994-95, s:15-17

EIU, Iran Country Report, 4/1996, s:5

EIU, Azerbaijan Country Report, 2/1997, s:26

EIU, Kazakhstan Country Profile, 1996-97, s:10-11

EIU, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan Country Report, 4/1996, s:6,19,29,93

UN, Demographic Yearbook, 1995, s:183-211

Tablo 1’de açıkça görüldüğü gibi, 1993 yılı sonrası ECO’yu oluşturan on ülkenin dokuzunun nüfusu belli bir oranda artış göstermiştir. Nüfusu negatif artış gösteren tek ECO ülkesi Kazakistan’dır. Buna göre 1994 yılı içerisinde ECO nüfusunun ortalama artış hızı %2.23 olmuştur. 1995 yılında ise bu oran bir düşüş göstermiş ve %1.79 olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılı içerisinde ECO bölgesini oluşturan ülkelerin nüfus artış hızları sıralaması şöyle olmuştur: Afganistan %3.10, Türkiye ve Türkmenistan %2.24, İran %2.17, Özbekistan %2.10, Azerbaycan %2.02, Tacikistan %1.91, Pakistan %1.73, Kırgızistan %1.52 ve Kazakistan %-1.10’dur.

ECO ülkelerinin nüfus yoğunluğu 1993 yılında km<sup>2</sup>’ye ortalama 50 kişi, 1994 yılında 51 kişi ve 1995 yılında ise 52 kişi olmuştur. 1995 yılında ECO bölgesinde, ülkelere göre nüfus yoğunluğu şöyle olmuştur: Pakistan 159 kişi, Azerbaycan 85 kişi, Türkiye 78 kişi, Özbekistan 50 kişi, Tacikistan 40 kişi, İran 36 kişi, Afganistan 29 kişi, Kırgızistan 23 kişi, Türkmenistan 8 kişi ve Kazakistan 6 kişidir.

ECO ülkelerinde şehirleşme oranı 1993 yılında ortalama olarak %44.37, 1994 yılında ise bu oran %43.27 olmuştur. 1994 yılında nüfusunun %43.27’si şehirlerde yaşayan ECO’nun ülkelere göre şehirleşme oranları şöyledir: Türkiye %63.3, İran %57.5, Kazakistan %56.9, Azerbaycan %54.2, Türkmenistan %45.2, Özbekistan %40.6, Kırgızistan %39, Tacikistan %28.5, Pakistan %28.2 ve Afganistan %19.3 olmuştur.

### **201.ECO’da İstihdam**

ECO ülkelerinde istihdama ait veriler ayrıntılı olarak tablo 2’de gösterilmiştir.

Buna göre, ECO ülkelerinde toplam işgücü 103140 bin kişi, toplam istihdam 96689 bin kişi ve toplam işsiz sayısı ise 6451 bin kişidir. ECO ülkelerinde toplam işgücü içerisinde kadın işgücünün oranı ortalama %26.79’dur. En fazla kadın işgücüne sahip Kırgızistan’ın oranı %44.9 ve en az kadın işgücüne sahip ülke Afganistan’ın ise %9.08’dır.

ECO’da toplam istihdamın ülkelere göre dağılımı şöyle olmaktadır: Pakistan 32930 bin, Türkiye 21378 bin, İran 14914 bin, Özbekistan 8159 bin, Afganistan 6640 bin, Kazakistan 4680 bin, Azerbaycan 2886 bin, Tacikistan 1850 bin, Türkmenistan 1660 bin ve Kırgızistan 1592 bin kişidir.

Ortalama işsizlik oranının %5.04 olan ECO’da işsizliğin ülkelere göre dağılımı ise şöyle gerçekleşmektedir: İran %11.3, Azerbaycan %10.73, Türkiye %6.65, Pakistan %5.9, Kırgızistan %4.78, Kazakistan %4.21, Afganistan %3.4, Tacikistan %1.65, Türkmenistan %1.31, ve Özbekistan %0.5’dır.

Tablo:2  
ECO'da İstihdam

ÜLKELER	Toplam İşgücü		Kadın İşgücü %	ECO %	İşsizlik Oranı %	İstihdamın Sektörel Dağılımı		Hizmetler (Bin Kişi)	%
	(Bin Kişi)	ECO %				Tarım (Bin Kişi)	Sanayi (Bin Kişi)		
Türkiye	22900	22,2	30,7	22,11	6,65	10225	3190	7963	37,25
Pakistan	34994	33,9	13,17	34,06	5,90	15938	4083	12909	39,20
İran	16818	16,3	18,78	15,42	11,30	3654	4116	7144	47,90
Afganistan	6874	6,66	9,08	6,87	3,40	4616	1023	1001	15,08
Azerbaycan	3233	3,13	--	2,98	10,73	1071	609	1206	41,80
Kazakistan	4886	4,74	--	4,84	4,21	1161	1161	2359	50,40
Kırgızistan	1672	1,62	44,9	1,65	4,78	619	255	718	45,10
Özbekistan	8200	7,95	--	8,44	0,50	3721	1216	3223	39,50
Tacikistan	1881	1,82	--	1,91	1,65	827	241	783	42,30
Türkmenistan	1682	1,63	44,08	1,72	1,31	727	173	760	45,80
<b>ECO Toplamı</b>	<b>103140</b>	<b>100</b>	<b>26,785</b>	<b>100,00</b>	<b>5,04</b>	<b>42558</b>	<b>16065</b>	<b>38066</b>	<b>40,43</b>

Kaynak: DTM, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Şubat 1997, s:1

ECO, Annual Economic Report, 1995, s:7-57

EIU, Pakistan Afghanistan Country Profile, 1994-95, s:15-17

EIU, Iran Country Report, 4/1996, s:5

EIU, Azerbaijan Country Report, 2/1997, s:26

EIU, Kazakhstan Country Profile, 1996-97, s:10-11

EIU, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan Country Report, 4/1996, s:6, 19, 29, 93

Ancak tablolardaki değerlerin güvenilirliğinin tartışılması kaçınılmazdır. şöyle ki, Orta Asya cumhuriyetlerine ait verilere ulaşmada karşılaşılan zorluklar göz önüne alındığında, bu ülkelerin verilerinin resmi kaynaklardan olduğu hatırlatılmalıdır. Doğu Bloğu lkelerinde özellikle 1980 yılından önceki ekonomik dönemde tam istihdam sağlanmış durumdaydı. Bunlar arasında üretime katkısı sıfır veya çok düşük gizli işsizler de bulunmaktaydı. Bu yıldan sonra başlayan reform hareketleriyle tüm sektörlerdeki gizli işsizler, artık yavaş yavaş açık işsiz duruma gelmeye başlamışlardır.( elik, 1993, s.91-93) Bu gerçekler göz önüne alındığında bu ülkelerde 1990 sonrası ekonomilerinde meydana gelen köklü reformlar, üretim ve milli gelirdeki dalgalanmaların bir sonucu olarak oluşan yapısal ve konjonktürel işsizlikler göz önüne alındığında, gerçek değerlerin tabloda belirtilen değerlerin çok üzerinde olduğu söylenebilir. Örneğin, 1996 yılı verilerine göre Kazakistan'da kayıtlı işsiz sayısı 206.000 kişi olurken, bu sayı toplam işgücünün %3'lk bir kısmına denk gelmektedir. Ancak aslında bu oranın %15'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.(EIU,1996-97,s:19) Aynı Şekilde, Kırgızistan'da bu oranın resmi olmayan verilere göre %15-20 arasında olduğu belirtilmektedir.(EIU,1996-97,s:17) Diğer Doğu Bloğu lkeleri için de aynı tespitleri yapmak mümkündür.

Afganistan'ın istihdam yapısı hakkında da doğru bir tespit yapmak oldukça zordur. 1979 Sovyet işgalinden sonra yıldan yıla istihdamda bir azalma, işsizlik oranında ise bir artışın olduğu bilinmektedir. Ancak 1991 sonrası ülkede baş gösteren iç savaş nedeniyle bu tarihten sonraki verilerin tamamı tahmini olduğu söylenebilir. Tabloda Afganistan'ın işsizlik oranı %3.4 olarak gösterilse de gerçekte bu rakamın çok çok üzerinde olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Ekonominin bütün sektörlerinde eksik istihdamın hakim olduğu İran'da kayıtlı işsizlerin oranı %11.3'dur. 1979 sonrası işsizlik ve eksik istihdam, İran'da yeni rejim için kronik problem hline gelmiştir. 1994-95 yılları arasında işsizlik oranına azaltmak için hükümet reel ücretleri düşürme yolunu seçmiştir. Fakat nüfus artış hızının yüksek oluşu bu girişimi olumsuz yönde etkilemiştir.

Tüm bu açıklamalara da sonra, bu veriler ışığında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nda istihdamın sektörel dağılımı Şöyle gerçekleşmektedir: Tarım sektöründe çalışanların oranı %42.52, sanayi sektöründe çalışanların oranı %17.05 ve hizmetler sektöründe çalışanların oranı ise 40.43'dr.

Toplam işgücü içerisinde tarım sektöründe en fazla istihdam oranına sahip ECO ülkesi Afganistan'dır. Oranı %69.52'dir. Bunu %48.40'la Pakistan ve %47.83'la Türkiye izlemektedir. Tarım sektöründe en az işgücü istihdam eden ülkeler ise %24.50 ile İran, %24.80 ile Kazakistan ve %37.10 ile Azerbaycan'dır.

ECO ülkelerinde sanayide kullanılan işgücü toplamın %17.05'dir. Sanayide en fazla işçi istihdam eden ülkeler sırasıyla yüzde payları İran %27.60, Kazakistan %24.80 ve Azerbaycan %21.10'dır. En az istihdam yüzdesine sahip ülkeler ise Türkmenistan %10.40, Pakistan %12.40 ve Tacikistan %13'dir.

Hizmetler sektöründe kullanılan işgücünün toplam içerisindeki payı %40.43'dur. Toplam istihdam içerisinde hizmetler sektöründe en fazla işçi istihdam eden ECO ülkesi %50.40'lık payla Kazakistan'dır. Bunu İran %47.90 ve Türkmenistan %45.80'le takip etmektedir. En az istihdam oranına sahip ülkeler ise Afganistan %15.08, Türkiye %37.25 ve Pakistan %39.20'lik payla yer almaktadır.

## 202.ECO'da Eğitim

Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı ülkelerinde eğitime ait bilgiler tablo 3'de gösterilmiştir. Tabloda ilk, orta dereceli, üniversite ve yüksek okullardaki öğrenci sayısı, kız öğrencilerin oranı, okur-yazar olmayanların oranı ve GSYİH'la içerisinde eğitime ayrılan paylar verilmektedir.

Buna göre ECO ülkelerinde ilkokullarda toplam öğrenci sayısı 32.296.608 kişidir. Bu sayı içerisinde kız öğrencilerinin oranı %43'dur. Orta dereceli okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısı ise 22.382.303 kişidir. Kız öğrencilerinin toplam içerisindeki oranı %41'dir. Üniversite ve yüksek okullardaki toplam öğrenci sayısı 2.705.644 kişidir. Bu sayı içerisinde kız öğrencilerin oranı %34.33'dür.

Buradan şu tespit yapılabilir. ECO ülkelerinde ilkokul öğrencileri arasında kız öğrenci oranı %43 olurken, bu oran orta dereceli okullarda biraz düşmüş ve %41 olmuştur. Üniversitelerde ise %34.33'lere kadar düşebilmektedir. Kız öğrencilerin önemli bir kısmının ilkokul sonrası eğitimlerine devam edememeleri açıkça görülmektedir. Tabloda belirtildiği gibi bu oran Doğu Bloğu ülkelerinde diğerlerine nispeten daha yüksek olmaktadır.

ECO ülkelerinde GSYİH içerisinde eğitime ayrılan pay ortalama %6.3'dur. Bunun ülkelere göre dağılımı şöyledir: Tacikistan %11.2, Özbekistan %11, Türkmenistan %7.9, Azerbaycan % 6.5, Kazakistan %5.4, İran %5.4, Kırgızistan %3.6, Türkiye %2.8 ve Pakistan %2.7'dir. Afganistan'a ait verilere ulaşılamamıştır.

Tablo:3  
ECO'da Eğitim Göstergeleri

ÜLKELER 1994	İlkokul Öğrenci		Ort.Dere.li Okul Öğre. Kız		Ünv.& Y.Ok. Öğrenci		Eğitim Harcama. GSYİH%'si	Okur-Yazar Bilme- yenlerin Oranı (%)		
	Sayısı	%	Sayısı	%	Sayısı	%		Toplam	Erkek	Kadın
Türkiye	6.707.725	47	4.299.810	38	1.143.083	37	2,8	17,7	8,3	27,6
Pakistan	8.855.997	34	3.983.462	29	221.313	20	2,7	62,2	50,0	75,6
İran	9.862.817	47	7.059.037	43	436.564	28	5,4	27,9	21,6	34,6
Afganistan	786.532	25	136.898	--	24.333	31	--	68,5	52,8	85,0
Azerbaycan	580.266	47	869.045	--	100.985	38	6,5	2,7	1,1	4,1
Kazakistan	1.227.130	49	2.245.500	--	272.091	52	5,4	2,5	0,9	3,9
Kırgızistan	957.000	--	--	--	55.229	--	3,6	3,0	1,4	4,5
Özbekistan	1.852.841	49	3.135.851	49	340.402	--	11,0	2,8	1,5	4,0
Tacikistan	570.300	49	652.700	47	69.844	--	11,2	2,3	1,2	3,4
Türkmenistan	896.000	--	--	--	41.800	--	7,9	2,3	1,2	3,4
<b>ECO Toplamı</b>	<b>32.296.608</b>	<b>43</b>	<b>22.382.303</b>	<b>41</b>	<b>2.705.644</b>	<b>34,33</b>	<b>6,3</b>	<b>19,2</b>	<b>14,0</b>	<b>24,6</b>

Kaynak : Annual Review, Central Bank of Iran, 1994-95, s:52-53

DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1996,s:175

ECO, Annual Economic Report, 1995,s:9-50

TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, 1996,s:61

TİKA, Kırgızistan Ülke Raporu, 1996,s:99

UN, Statistical Yearbook, 1996,s:67-69

Okur-yazar olmayanların oranına bakıldığında, ECO ülkelerinde okur-yazar olmayanların ortalama oranı %19.2'dir. Bu oranın küçükten büyüğe doğru sıralanışı şöyledir: Türkmenistan ve Tacikistan %2.3, Kazakistan %2.5, Azerbaycan %2.7, Özbekistan %2.8, Kırgızistan %3, Türkiye %17.7, İran %27.9, Pakistan %62.2 ve Afganistan %68.5'dir.

Bu oran ECO'da erkeklerde %14, kadınlarda ise %24.6'dır. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: ECO'da okur-yazar olmayan kadınların oranı, yaklaşık olarak erkeklerin oranının iki katı kadardır. Kadın erkek arasındaki bu farkın Doğu Bloğu ülkelerinde çok düşük olurken, diğer ECO ülkelerinde ise oldukça yüksektir.

Ayrıca tablodan da anlaşılacağı gibi, eğitim harcamaları ile okur-yazar olanlar arasında doğru bir orantı bulunmaktadır. Genel olarak eğitim harcamalarının yüksek olduğu ülkelerde buna paralel olarak da okur-yazar olanların oranları yüksektir. Kadınlarda okur-yazar olmayanların oranının yüksek olduğu ECO ülkelerinde, kadın öğrenci sayısının da düşük olduğu tablodan çıkartılabilecek bir sonuçtur.

### **203.ECO'da Sağlık**

Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı ülkelerinde sağlıkla ilgili temel veriler tablo 4'de gösterilmiştir. Buna göre;

ECO ülkelerinde ortalama yaşam süresi 64.9'dur. Bu süre erkeklerde 62.3 ve kadınlarda ise 67.5'dir. Ortalama yaşam süresinin en uzun olduğu ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan'da yaşam süresi 70.5, Tacikistan'da 70.2, Kazakistan'da 69.5, Özbekistan'da 69.1, Kırgızistan'da 68.9, İran'da 67.5, Türkiye'de 66.6, Türkmenistan'da 65, Pakistan'da 61.6 ve Afganistan'da 40.5'dir.

ECO'da doğum oranı ise ortalama %4.12'dir. Bu oranın en yüksek olduğu ülke %6.79'la Afganistan'dır. Bunu %6.05'le Pakistan, %4.9'la İran, %4.82'le Tacikistan, %3.82'le Özbekistan, %3.62'le Kırgızistan, %3.28'le Türkiye, %2.99'la Türkmenistan, %2.47'le Kazakistan ve %2.46'la Azerbaycan takip etmektedir.

ECO'yu oluşturan ülkelerde ortalama ölüm oranı %0.89'dur. Ölüm oranının en yüksek olduğu ülke Afganistan'ın payı %2.18'dir. Bunu Kazakistan %0.92'le, Tacikistan %0.86'la, Türkiye, Pakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan %0.77'le, İran %0.67'le Özbekistan %0.65'le ve Azerbaycan %0.62'le izlemektedir.

Ortalama bebek ölüm oranı ECO'da %5.81'dir. Bu oranın en yüksek olduğu ülke Afganistan'ın oranı %16.12'dir. Diğerleri sırasıyla Pakistan %8.76, Türkiye %6.24,



Tablo:4  
ECO'da Sağlık Göstergeleri

ÜLKELER 1994	Ortalama Yaşam Süresi		Doğum Oranı %	Ölüm Oranı %	Bebek Ölüm Or. %	10000 Kişide Düşen doktor Sayısı	10000 Kişide Düşen Hastane Yatak Sayısı
	Genel	Erkek   Kadın					
Türkiye	66,6	64,5   68,6	3,28	0,77	6,24	10,10	25,10
Pakistan	61,6	60,6   62,6	6,05	0,77	8,76	5,00	6,00
İran	67,5	67,0   68,0	4,90	0,67	3,48	66,00	155,00
Afganistan	40,5	40,0   41,0	6,79	2,18	16,12	--	--
Azerbaycan	70,5	66,5   74,5	2,46	0,62	2,76	50,00	100,00
Kazakistan	69,5	65,0   73,9	2,47	0,92	2,94	39,70	75,90
Kırgızistan	68,9	65,0   72,8	3,62	0,72	3,44	38,50	79,00
Özbekistan	69,1	66,0   72,2	3,82	0,65	4,04	50,00	122,00
Tacikistan	70,2	67,3   73,0	4,82	0,86	4,70	40,00	105,00
Türkmenistan	65,0	61,5   68,5	2,99	0,77	5,58	35,20	115,10
<b>ECO Toplamı</b>	<b>64,9</b>	<b>62,3   67,5</b>	<b>0,89</b>	<b>5,81</b>	<b>5,81</b>	<b>37,17</b>	<b>87,01</b>

Kaynak : ECO, Annual Economic Report, 1995, s:9-50

UN, Demographic Yearbook, 1996, s:140-142

Türkmenistan %5.58, Tacikistan %4.7, Özbekistan %1.04, İran %3.48, Kırgızistan %3.44, Kazakistan %2.94 ve Azerbaycan %2.76'dır.

ECO ülkelerinde 10.000 kişiye düşen doktor sayısı ortalama 37.17'dir. Bu oran İran'da 66, Azerbaycan ve Özbekistan'da 50'dir. En az doktor düşen ülkelerde ise bu oran Pakistan 5, Türkiye 10.10'dır.

ECO'yu oluşturan ülkelerde 10.000 kişiye düşen hastahane yatak sayısı ortalama 87.01'dir. Bu sayının en fazla olduğu ECO ülkeleri İran 155, Özbekistan 122, Türkmenistan 115'dir. En az yatağa sahip ülkeler ise Pakistan 6, Türkiye 25.10 ve Kazakistan 75.90'dır.

## **21.ECO'nun Ekonomik Yapısı**

### **210.ECO'da Milli Gelir**

Bir ulusun refah düzeyinin ölçülmesinde milli gelirin hesaplanması en çok kullanılan yöntemlerden birisidir. Yıllan yıla değişen ekonomik durumun değerlendirilmesinde kolaylık sağlayan milli gelir, bir yılda üretilen mal ve hizmetlerin net değerini verir. (Ünay, 1996 ,s.17)

Bu doğrultuda, ECO ülkelerinin milli geliri incelenirken Gayrı Safi Yurt İçi Hasılları ele alınacaktır. Bu bölümde değişik kaynaklardan elde edilen verilerle oluşturulan tablo 5,6,7 ve 8 çalışmanın odak noktası olacaktır.

ECO ülkelerinde 1991 yılında cari fiyatlarla GSYİH 1092728 milyon dolar olmuştur. 1992 yılında GSYİH %22.04'lük bir büyüme göstererek 1333591 milyon dolara yükselmiştir. ECO GSYİH'sı 1993 yılında %-70.52'lik negatif bir büyümeyle 393157 milyon dolar, 1994 yılında ise %-7.89 büyüme hızıyla 362153 milyon dolara ulaşmıştır. Tablo 5'de de gözüktüğü gibi, ECO GSYİH'si 1992 yılından sonra %-70.52'lik negatif büyümenin ana etkeni İran GSYİH'sidir. 1993 yılında İran'da serbest döviz kuru sistemine geçilmesiyle doların riyal karşısında değer kazanmasının bir sonucu olarak, İran GSYİH'sinde dolar cinsinden yaklaşık %-92.72'lik bir daralma olmuştur. Bunun bir sonucu olarak ta ECO'nun cari fiyatlarla GSYİH'sinde da dolar cinsinden 1992 yılı sonrası önemli bir küçülme meydana gelmiştir. İleriki paragraflarda bu küçülmenin sebepleri üzerinde ayrıca durulacaktır.

ECO'da 1990 sabit fiyatlarıyla GSYİH 1991 yılında 982129 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 1992 yılında %1.95'lik büyüme hızıyla 1001252 milyon dolara ulaşan ECO GSYİH'si, 1993 yılında ise %0.68 büyümeyle 1008069 milyon dolara yükselmiştir. 1994 yılında ise ECO GSYİH'si %-1.74'lük bir küçülmeye 990557 milyon dolara düşmüştür.

Tablo:5  
ECO'da Cari Fiyatlarla GSYİH (Milyon \$)

ÜLKELER	GSYİH (Milyon \$)				Büyüme Hızı (%)				Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)			
	1991	ECO %	1992	ECO %	1993	ECO %	1994	ECO %	1991	1992	1993	1994
Türkiye	151 042	13,82	159 096	11,93	174 167	44,30	135 366	37,38	2638	2723	2922	2227
Pakistan	50 897	4,66	83 501	6,26	55 679	14,16	59 288	16,37	405	414	419	434
İran	742 267	67,93	1034 461	77,57	75 336	19,16	75 716	20,91	12215	16550	1174	1151
Afganistan	29 390	2,69	40 795	3,06	63 855	16,24	74 328	20,52	1868	2454	3609	3937
Azerbaycan	15 243	1,39	1 247	0,09	1 602	0,41	1 312	0,36	2115	171	217	176
Kazakistan	47 714	4,37	6 413	0,48	11 120	2,83	2 048	0,57	2843	380	656	120
Kırgızistan	4 943	0,45	3 996	0,30	1 070	0,27	1 035	0,29	1114	885	233	222
Özbekistan	35 171	3,22	2 298	0,17	4 617	1,17	4 169	1,15	1683	107	211	187
Tacikistan	7 661	0,70	313	0,02	677	0,17	779	0,22	1407	56	117	131
Türkmenistan	8 400	0,77	1 471	0,11	5 036	1,28	8 112	2,24	2243	384	1284	2023
<b>ECO Toplamı</b>	<b>1092 728</b>	<b>100,00</b>	<b>1333 591</b>	<b>100,00</b>	<b>393 159</b>	<b>100,00</b>	<b>362 153</b>	<b>100,00</b>	<b>2853</b>	<b>2412</b>	<b>1084</b>	<b>1061</b>
									<b>-0,20</b>	<b>22,04</b>	<b>-70,52</b>	<b>-7,89</b>

Kaynak : UN, Statistical Yearbook, 1996,s:149-65

Ayrıca ECO'da satınalma gücü paritesine göre GSYİH tablo 7'de gösterilmiştir. Pakistan, İran ve Afganistan'a ait verilere ulaşılamadığından, tabloda bu ülkelere ayrılan yerler boş bırakılmıştır. ECO toplamı, geri kalan yedi ECO üyesinin toplamını göstermektedir. Buna göre 1991 yılında ECO GSYİH'sı 441703 milyon dolar olarak hesaplanmıştır. 1992 yılında %-1.06'lık negatif büyüme hızıyla ECO GSYİH'sı 437020 milyon dolara, 1993 yılında %6.54'lük büyüme hızıyla 465613 milyon dolara, 1994 yılında %-6.32'lik negatif büyüme hızıyla 436185 milyon dolara ve 1995 yılında ise %-7.65'lik negatif büyüme hızıyla 402830 milyon dolara ulaşmıştır. Satınalma gücü paritesine göre ECO GSYİH'sında yıldan yıla ortaya çıkan küçülmenin başlıca sebebi 1992 yılı sonrası Orta Asya cumhuriyetlerinde gerçekleşen yapısal değişikliklere ve ekonomik dalgalanmalara bağlanabilir.

ECO'da cari fiyatlarla GSYİH'nın 1994 yılında ülkelere göre dağılımı milyon dolar olarak şöyledir: Türkiye 135366 ve toplam içerisinde oranı %37.38, İran 75716 ve toplam içerisinde oranı %20.91, Afganistan 74328 ve toplam içerisinde oranı %20.52, Pakistan 59288 ve toplam içerisinde oranı % 16.37, Türkmenistan 8112 ve toplam içerisinde oranı %2.24, Özbekistan 4169 ve toplam içerisinde oranı %1.15, Kazakistan 2048 ve toplam içerisinde oranı %0.57, Azerbaycan 1312 ve toplam içerisinde oranı %0.36, Kırgızistan 1035 ve toplam içerisinde oranı %0.29, Tacikistan 779 ve toplam içerisinde oranı %0.22'dir.

ECO ülkelerinde 1990 sabit fiyatlarıyla GSYİH'nın 1994 yılında ülkelere göre dağılımı ise; İran 656589 ve toplam içerisinde oranı %66.29, Türkiye 163441 ve toplam içerisinde oranı %16.5, Pakistan 55535 ve toplam içerisinde oranı %5.61, Özbekistan 38532 ve toplam içerisinde oranı %3.89, Kazakistan 37288 ve toplam içerisinde oranı %3.76, Afganistan 17418 ve toplam içerisinde oranı %1.02, Azerbaycan 10148 ve toplam içerisinde oranı %1.02, Türkmenistan 7415 ve toplam içerisinde oranı %0.75, Kırgızistan 3117 ve toplam içerisinde oranı %0.31 ve Tacikistan 1074 milyon dolar ve toplam içerisinde oranı %0.11 'dir.

Satınalma gücü paritesine göre 1995 yılına ait GSYİH'ların ülkelere göre dağılımı şöyledir:Türkiye 333556 milyon dolar ve toplam içerisindeki oranı %82.80, Azerbaycan 8806 milyon dolar ve toplam içerisindeki oranı %2.19, Kazakistan 38835 milyon dolar ve toplam içerisindeki oranı %9.64; Kırgızistan 5648 milyon dolar ve toplam içerisindeki oranı %1.40; Özbekistan 44950 milyon dolar ve toplam içerisindeki oranı %1.12, Tacikistan 4728 milyon dolar ve toplam içerisindeki oranı %1.17; Türkmenistan 6762 milyon dolar ve toplam içerisindeki oranı %1.68'dir.

Tablo:6  
ECO'da Sabit Fiyatlarla GSYİH (1990 Fiyatlarıyla)

ÜLKELER	GSYİH (Milyon \$)						Büyüme Hızı (%)				Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)					
	1991		1992		1993		1994		1991		1992		1993		1994	
	ECO	%	ECO	%	ECO	%	ECO	%	1991	1992	1993	1994	1991	1992	1993	1994
Türkiye	152 204	15,50	160 567	16,04	170 074	16,87	163 441	16,50	1,00	5,50	5,90	-3,90	2606	2800	2859	2698
Pakistan	50 700	5,16	51 673	5,16	53 761	5,33	55 535	5,61	7,80	1,90	4,00	3,30	432	454	445	446
İran	599 728	61,06	634 076	63,33	644 165	63,90	656 589	66,28	11,40	5,70	1,60	1,90	10485	11337	11011	10980
Afganistan	18 763	1,91	17 503	1,75	17 957	1,78	17 418	1,76	-1,10	-6,70	2,60	-3,00	1139	1139	1016	923
Azerbaycan	21 858	2,23	16 918	1,69	13 010	1,29	10 148	1,02	-0,70	-22,60	-23,10	-22,00	2970	2305	1763	1371
Kazakistan	65 610	6,68	57 081	5,70	49 718	4,93	37 288	3,76	-8,60	-13,00	-12,90	-25,00	3869	3357	2939	2210
Kirgızistan	6 027	0,61	5 039	0,50	4 212	0,42	3 117	0,31	-4,20	-16,04	-16,40	-26,00	1351	1148	930	678
Özbekistan	46 259	4,71	41 124	4,11	40 137	3,98	38 532	3,89	-5,00	-11,10	-2,40	-4,00	2165	1969	1836	1724
Tacikistan	10 105	1,03	6 972	0,70	5 766	0,57	1 074	0,11	-8,40	-31,00	-17,30	-12,00	1827	1286	1022	187
Türkmenistan	10 875	1,11	10 299	1,03	9 269	0,92	7 415	0,75	-4,70	-5,30	-10,00	-20,00	2839	2752	2365	1849
<b>ECO Toplamı</b>	<b>982 129</b>	<b>100,00</b>	<b>1001 252</b>	<b>100,00</b>	<b>1008 069</b>	<b>100,00</b>	<b>990 557</b>	<b>100,00</b>	<b>-6,11</b>	<b>1,95</b>	<b>0,68</b>	<b>-1,74</b>	<b>3180</b>	<b>3325</b>	<b>3182</b>	<b>3051</b>

Kaynak: UN, Statistical Yearbook, 1996, s:149-65

İran'da 1993 yılında sabit döviz kuru sisteminden vazgeçilip, merkez bankasının dolaylı müdahale edebileceği serbest döviz kuru sistemine geçilmiştir(Centrel Bank of Iran, 1993/94,s:8). 1992 yılında ortalama yıllık dolar kuru 1\$=65.55 Riyal iken 1993 yılında 1\$=1170.14 Riyal'a ve 1994 yılında ise 1\$=1748.75 Riyala yükselmiştir (EIU,4/1994,s.5). İran GSYİH'sını Riyaldan dolara dönüştürürken 1993 yılı sonrası meydana gelen yaklaşık % 90'lık küçülmenin ana sebebi bu durumdur. Karşılaştırmada maalesef olumsuz etkiler göstermektedir.

Afganistan'da ise uygulanan sabit döviz kuru sisteminde doların Afganı karşısında olması gereken seviyeden daha düşük tutulmasının bir sonucu olarak, ülkede GSYİH ve diğer hesaplamalar dolar cinsinden gerçek değerini yansıtmamaktadır. Afganistan'a ait parasal veriler oldukça yüksektir. Ülkedeki gerçek değerler tablodaki verilerin epeyce altında olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca Orta Asya Cumhuriyetlerinde ve Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası milli paralarının piyasaya çıkmasıyla, döviz kurur sisteminde gerçekleştirilen reformların bir sonucu olarak bu ülkelere ait GSYİH değerlerinin dolar türünden hesaplamalarında, bunlara bağlı olarak dalgalanmalar gözükmektedir.

ECO'da kişi başına düşen GSYİH'lar üç değişik methodla ayrı ayrı incelenmiştir. Buna göre cari fiyatlarla ECO'da kişi başına düşen GSYİH 1991 yılında 2853, 1992 yılında 2412, 1993 yılında 1084 ve 1994 yılında ise 1061 dolar olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen GSYİH'nın 1994 yılında ülkelere göre dağılımı; Afganistan 3937, Türkiye 2227, Türkmenistan 2023, İran 1151, Pakistan 434, Kırgızistan 222, Özbekistan 187, Azerbaycan 176, Tacikistan 131 ve Kazakistan 120 dolardır. Kişi başına düşen GSYİH'nın Afganistan'da yüksek İran'da ise düşük oluşunun Sebenlerini yukarıda açıklanmıştır.

1990 sabit fiyatlarıyla ECO'da kişi başına düşen GSYİH,1991 yılında 3180, 1992 yılında 3325, 1993 yılında 3182 ve 1994 yılında ise 3051 dolar olmuştur. Kişi başına düşen GSYİH'nın 1994 yılında ülkelere göre dağılımı şöyle olmuştur: İran 10980, Türkiye 2698, Kazakistan 2210, Türkmenistan 1849, Özbekistan 1724, Azerbaycan 1371, Afganistan 923, Kırgızistan 678, Pakistan 446 ve Tacikistan 187 dolardır.

Satılma gücü paritesine göre ECO'da kişi başına düşen GSYİH 1991 yılında 3054, 1992 yılında 2699, 1993 yılında 2553,1994 yılında 2182 ve 1995 yılında ise 2078 dolar olmuştur. 1995 yılında kişi başına düşen GSYİH'lar; Türkiye 5411, Kazakistan 2271,

Tablo:7  
ECO'da Satınalma Gücü Paritesine Göre GSYİH

ÜLKELER	GSYİH (Milyon \$)										Büyüme Hızı (%)					Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)					
	1991		1992		1993		1994		1995		ECO %		1992	1993	1994	1995	1991	1992	1993	1994	1995
	ECO %		ECO %		ECO %		ECO %		ECO %		ECO %										
Türkiye	271508	61,47	288180	65,94	329342	70,73	320568	73,49	333556	82,80	82,80	6,14	14,28	-2,66	4,05	4808	5004	5536	5292	5411	
Pakistan	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	
İran	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	
Afganistan	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	
Azerbaycan	20705	4,69	16466	3,77	12992	2,79	10376	2,38	8806	2,19	2,19	-20,47	-21,10	-20,14	-15,13	2872	2228	1760	1389	1223	
Kazakistan	68245	15,45	61005	13,96	54517	11,71	41589	9,53	38835	9,64	9,64	-10,61	-10,64	-23,71	-6,62	4081	3612	3214	2442	2271	
Kırgızistan	11737	2,66	9045	2,07	7795	1,67	5875	1,35	5648	1,40	1,40	-22,94	-13,82	-24,63	-3,86	2637	2014	1721	1291	1228	
Özbekistan	49117	11,12	44866	10,27	44928	9,65	44749	10,26	4495	1,12	1,12	-8,65	0,14	-0,40	-89,96	2350	2068	2055	2002	1989	
Tacikistan	9832	2,23	7183	1,64	6551	1,41	5266	1,21	4728	1,17	1,17	-26,94	-8,80	-19,62	-10,22	1810	1287	1162	916	815	
Türkmenistan	10559	2,39	10275	2,35	9488	2,04	7762	1,78	6762	1,68	1,68	-2,69	-7,66	-18,19	-12,88	2823	2683	2420	1940	1610	
<b>ECO Toplamı</b>	<b>441703</b>	<b>100,00</b>	<b>437020</b>	<b>100,00</b>	<b>465613</b>	<b>100,00</b>	<b>436185</b>	<b>100,00</b>	<b>402830</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>-1,06</b>	<b>6,54</b>	<b>-6,32</b>	<b>-7,65</b>	<b>3054</b>	<b>2699</b>	<b>2553</b>	<b>2182</b>	<b>2078</b>	

Kaynak :EIU, Country Profiles, 1996

DTM, Başlıca Ekonomik Göstergeler, Kasım 1996

Özbekistan 1989, Türkmenistan 1610, Kırgızistan 1228, Azerbaycan 1223 ve Tacikistan 815 dolardır. ECO toplamı içerisinde İran, Pakistan ve Afganistan GSYİH'ları dahil edilmemiştir.

ECO ülkelerinde GSYİH'nın sektörel dağılımı ve ECO ortalamaları tablo 8'de gösterilmiştir.

Buna göre; ECO GSYİH'sının %43.08'i hizmetler sektöründen elde edilmektedir. İlk sıra da yer alan hizmetler sektörünü %31.71'le Sanayi sektörü takip etmektedir. Tarım sektörünün ECO GSYİH'sındaki payı %25.21'dir. Buradan ECO üyesi ülkelerin ekonomilerinde hizmetler sektörünün en etkin olduğu sonucu çıkarılabilir. Hizmetler sektörü ağırlıklı ECO GSYİH'sında ikinci en etkin sektör Sanayi sektörüdür. Tarım sektörü ise en az etkin olan sektör konumundadır.

Türkiye'de GSYİH'nın %59.40'ı hizmetler sektöründen, %24.60'i Sanayi sektöründen ve %16 'sı tarım sektöründen elde edilmektedir. Buradan Türkiye'de en etkin hizmetler sektörü olduğu söylenebilir.

Pakistan'da GSYİH'nın %57.10'u hizmetler sektöründen, %25'i tarım sektöründen ve %17.90'i Sanayi sektöründen elde edilmektedir. Pakistan'da hizmetler sektörü en etkin sektör durumundadır.

İran'da GSYİH'nın %57.10'u hizmetler sektöründen, %33.70'i Sanayi sektöründen ve %21.30'u tarım sektöründen elde edilmektedir. İran'da en etkin hizmetler sektörü olurken, ikinci sırada Sanayi sektörünün yer alması ülkedeki önemli miktarda petrol gelirinin olmasından kaynaklanmaktadır.

Afganistan'da GSYİH'nın %52.60'ı tarım sektöründen, %28.50 Sanayi sektöründen ve %18.90'i hizmetler sektöründen elde edilmektedir. Ülkede en etkin sektör tarım sektörüdür.

Azerbaycan'da GSYİH'nın %39'ü hizmetler sektöründen, %32'si tarım sektöründen ve %29'u Sanayi sektöründen elde edilmektedir. Azerbaycan'da en etkin sektörün hizmetler sektörü olduğu söylenebilir.

Kazakistan'da GSYİH'nın %64.20'si hizmetler sektöründen, %24.40'i Sanayi sektöründen ve %11.40'i tarım sektöründen elde edilmektedir. Ülkede en etkin sektör hizmetler sektörüdür.

Kırgızistan'da GSYİH'nın %41.50'si hizmetler sektöründen, %34.70'i tarım sektöründen ve %23.80'i Sanayi sektöründen elde edilmektedir. En etkin sektör hizmetler sektörüdür.



Tablo:8  
ECO'da GSYİH'nin Sektörel Dağılımı (1995,%)

ÜLKELER	TARIM %	SANAYİ %	HİZMETLER %
Türkiye	28,40	16,40	55,20
Pakistan	25,00	17,90	57,10
İran	21,30	33,70	45,00
Afganistan	52,60	28,50	18,90
Azerbaycan	32,00	29,00	39,00
Kazakistan	11,40	24,40	64,20
Kırgızistan	34,70	23,80	41,50
Özbekistan	28,70	19,30	52,00
Tacikistan	19,10	46,60	34,30
Türkmenistan	11,30	69,30	19,40
<b>ECO Toplamı</b>	<b>26,45</b>	<b>30,89</b>	<b>42,66</b>

Kaynak: UN, Statistical Yearbook, 1996, s:149-65

Özbekistan'da GSYİH'nın %52'si hizmetler sektöründen, %28.70'i tarım ve %19.30'ü sanayi sektöründen elde edilmektedir. Ülkede en etkin hizmetler sektörü olmaktadır.

Tacikistan'da GSYİH'nın %46.60'ı sanayi sektöründen, %34.30'ü hizmetler sektöründen ve %19.10'u tarım sektöründen elde edilmektedir. Tacikistan'da en etkin sektör sanayi sektörü olmaktadır.

Türkmenistan'da GSYİH'nın %69.30'u sanayi sektöründen, %19.40'i hizmetler sektöründen ve %11.30'ü tarım sektöründen elde edilmektedir. Ülkede en etkin sektör sanayi sektörüdür.

Yukarıdaki açıklamalardan şu sonucun çıkarılması mümkündür: ECO'da ekonomisinde tarım sektörünün ağır bastığı tek ülke Afganistan'dır. Bölgede üretimi nispeten sanayiye dayalı ülkeler Tacikistan ve Türkmenistan'dır. Ayrıca ECO ülkelerinden Türkiye, Pakistan, İran, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da hizmetler sektörü diğerlerine nispeten daha etkin çalışmaktadır.

## **211. ECO'da Tarım Sektörü**

### **2110. Tahıl Üretimi**

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi ülkelerde tahıl üretimine ait veriler ve toplam içerisindeki payları tablo 9'da gösterilmiştir.

ECO üyesi ülkelerde 1995 verilerine göre toplam tahıl üretimi 102935 bin tondur. En fazla tahıl üretimine sahip Türkiye'nin toplam tahıl üretimi 31749 bin tondur ve ECO toplamı içerisindeki payı %30.84'dur. İkinci sırada yer alan Pakistan 23766 bin ton tahıl üretmekte ve payı %23.09'dur. Üçüncü Kazakistan'ın üretimi 21500 bin tondur ve ECO üretimindeki payı %20.89 olmaktadır. İran 17368 bin ton tahıl üretmekte ve yüzdesi %16.87'dir. Afganistan 2540 bin ton ve %2.47; Özbekistan 2101 bin ton ve %2.04; Kırgızistan 1603 bin ton ve %1.56; Azerbaycan 1105 bin ton ve %1.07; Türkmenistan 900 bin ton ve %0.87 ve Tacikistan 303 bin ton tahıl üretmekte ve ECO toplamı içerisinde %0.29'luk bir paya sahiptir.

Dünya toplam tahıl üretimi 1995 yılında 1894299 bin tondur ve ECO toplamının dünya üretimi içerisindeki payı %5.43'dür.

ECO ülkelerinde 1993 yılında toplam buğday üretimi 63904 bin ton, 1994 yılında 57373 bin ton ve 1995 yılında ise 57674 bin ton olmuştur. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan 1993-1995 yılları arasında buğday üretiminde bir düşüş olmuştur. Öte yandan

Tablo:9  
ECO'da Tahıl Üretimi (Bin Ton)

ÜLKELER	Top.Tahıl Üretimi		Buğday			Pirinç			Arpa			Mısır			Çavdar			Danı			
	1995	ECO %	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995	
Türkiye	31749	30,84	21016	17514	18015	225	200	230	7500	7000	7500	2500	1850	1900	235	195	240	4	4	4	7
Pakistan	23766	23,09	16157	15213	17002	5992	5170	5714	158	146	164	1213	1318	1275	--	--	--	138	228	12	200
İran	17368	16,87	10732	10823	11200	2281	2259	2300	3058	3045	3100	210	650	700	--	--	--	12	12	12	12
Afganistan	2540	2,47	1940	2050	2170	300	350	300	244	258	274	470	500	530	--	--	--	29	31	31	33
Azerbaycan	1105	1,07	806	739	658	1	1	1	264	262	266	14	14	9	1	3	3	--	--	--	--
Kazakistan	21500	20,89	11585	9052	7029	403	283	238	7149	5497	2587	355	233	179	835	264	71	233	130	130	85
Kırgızistan	1603	1,56	831	566	450	2	2	2	577	288	220	184	129	100	3	3	3	--	--	--	--
Özbekistan	2101	2,04	160	171	170	545	490	550	292	303	293	404	279	240	8	11	10	--	--	--	--
Tacikistan	303	0,29	175	182	180	23	20	20	32	22	20	34	17	20	1	1	1	--	--	--	--
Türkmenistan	900	0,87	502	1063	800	88	109	90	197	108	210	202	136	149	--	--	--	--	--	--	--
ECO Toplamı	102935	100,00	63904	57373	57674	9860	8884	9445	19471	16929	14634	5586	5126	5102	1083	477	328	416	405	337	337
Dünya Üretimi	1894299	--	564453	527202	541120	524804	537338	550193	169454	159925	142746	474582	570750	514506	26881	22303	22610	26374	28688	26406	26406
Dün.Ürt.İçinde ECO Payı (%)	5,43	--	11,32	10,88	10,66	1,88	1,65	1,72	11,49	10,59	10,25	1,18	0,90	0,99	4,03	2,14	1,45	1,58	1,41	1,41	1,28

Kaynak :UN, Statistical Yearbook, 1996, s:309-311

İran, Pakistan, Afganistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da bu tarihler arasında buğday üretiminde bir artış söz konusudur.

Dünya toplam buğday üretimi 1995 yılında 541120 bin tondur ve ECO toplamının dünya üretimi içerisindeki payı %10.66'dır.

Teşkilatın toplam pirinç üretimi ise 1993 yılında 9860 bin ton, 1994 yılında 8884 bin ton ve 1995 yılında 9445 bin ton olmuştur. Bu yıllar arasında pirinç üretiminde Pakistan, Kazakistan ve Türkmenistan'da önemli bir azalış olmuştur.

Dünya toplam pirinç üretimi 1995 yılında 550193 bin tondur ve ECO toplamının dünya üretimi içerisindeki payı %1.72'dir.

1993-1995 yılları arasında ECO ülkelerinde toplam arpa üretimi şöyle olmuştur: 1993 yılında 19471 bin ton, 1994 yılında 16929 bin ton ve 1995 yılında ise 14634 bin ton olmuştur. Bu dönemde Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da arpa üretiminde bir azalış olurken diğer ECO ülkelerinde ise bir artış gözükmemektedir.

Dünya toplam arpa üretimi 1995 yılında 142746 bin tondur ve ECO toplamının dünya üretimi içerisindeki payı %10.59'dur.

Mısır üretiminde bakıldığında 1993 yılında ECO ülkelerinde toplam üretim 5586 bin ton, 1994 yılında 5126 bin ton ve 1995 yılında ise 5102 bin ton olmuştur. Bu yıllar arasında Türkiye, İran, Pakistan ve Afganistan'da mısır üretiminde bir artış olmuştur.

Dünya toplam mısır üretimi 1995 yılında 514506 bin tondur ve ECO toplamının dünya üretimi içerisindeki payı %0.99'dur.

ECO ülkelerinde 1993-1995 yılları arasında toplam çavdar üretimi sırasıyla şöyle olmuştur: 1083 bin ton, 477 bin ton ve 328 bin ton. Aynı dönemde Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan'da çavdar üretiminde artış, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da azalış söz konusudur.

Dünya toplam çavdar üretimi 1995 yılında 22610 bin tondur ve ECO toplamının dünya üretimi içerisindeki payı %1.45'dir.

ECO ülkelerinde darı üretimi ise 1993 yılında 416 bin ton, 1994 yılında 405 bin ton ve 1995 yılında 337 bin tondur.

Dünya toplam darı üretimi 1995 yılında 26406 bin tondur ve ECO toplamının dünya üretimi içerisindeki payı %1.28'dir.

Tahıl üretimiyle ilgili ülkelere ait ayrıntılı veriler tabloda gösterilmiştir.

Yukarıdaki açıklamalardan, ECO ülkelerinde tahıl üretimi yıllar itibariyle bir azalış olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle bu azalış Doğu Bloğu ülkelerinde daha önemli miktarda kendini göstermektedir.

### **2111.Sanayi Bitkileri Üretimi**

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı bölgesinde sanayi bitkilerine ait veriler tablo 10'da gösterilmiştir. Seçilmiş sanayi bitkileri şunlardır: Pamuk, şeker pancarı, tütün, çay, zeytin ve ayçiçeği tohumu. Tabloda seçilmiş sanayi ürünlerinin 1992, 1993 ve 1994 yıllarına ait üretimleri, dünya üretimleri ve dünya üretimi içerisinde ECO toplamının yüzdeleri bulunmaktadır.

ECO ülkelerinde 1992 yılında üretilen pamuk miktarı 10156 bin tondur. Bu miktar 1993 yılında 8696 bin ton ve 1994 yılında ise 8849 bin ton olmuştur. 1994 yılı verileri incelendiğinde, ECO bölgesinde en fazla pamuk ülke Özbekistan'dır ve toplam üretimi 3934 bin tondur. 1992 yılında Özbekistan'ın pamuk üretimi 4264 bin ton ve 1993 yılında ise 3935 bin ton olarak gerçekleşmiştir. İkinci sırada Pakistan bulunmaktadır ve 1994 yılı üretimi 1371 bin tondur. Pakistan'da son yıllarda pamuk üretiminde önemli miktarda gerileme olmuştur. Türkmenistan 1283 bin ton pamuk üretimiyle ECO ülkeleri arasında üçüncü sırayı almaktadır. Türkmenistan'da da son yıllarda pamuk üretimi düşüş göstermiştir. Türkiye'nin üretimi 620 bin tondur. Önceki yıllara göre Türkiye'nin pamuk üretimi artış göstermiştir. Tacikistan'da pamuk üretimi 1994 yılında 650 bin tondur. İran'da ise 387, Azerbaycan'da 284, Kazakistan'da 208, Afganistan'da 64 ve Kırgızistan'da 48 bin ton pamuk üretilmiştir.

Bölgede şeker pancarı üretiminde son yıllarda artış önemli miktarda artış olmuştur. 1992 yılında üretim 45821 bin ton iken 1993 yılında 63351 bin ton ve yine 1994 yılında 63351 bin tona yükselmiştir. Şeker pancarının en fazla üretildiği ülke 44607 bin tonla Pakistan'dır. İkinci sırayı Türkiye almaktadır ve üretimi 12944 bin tondur. Üçüncü İran'ın üretimi 5295 bin tondur. Kazakistan'ın şeker pancarı üretimi 500 bin ton ve Afganistan'ın üretimi ise 5 bin tondur.

1994 yılında dünya şeker pancarı üretimi 265963 bin tondur. ECO ülkelerinin toplam şeker pancarı üretiminin dünya şeker pancarı üretimi içerisindeki payı %23.82 'dir.

ECO ülkelerinde 1992 yılında toplam tütün yaprağı üretimi 379 bin tondur. 1993 yılında üretim 370 bin ton ve 1994 yılında ise 440 bin ton olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında

Tablo:10  
ECO'da Sanayi Bitkileri Üretimi (Bin Ton)

ÜLKELER	Pamuk			Şeker Pancarı			Tütün			Kuru Çay			Zeytin			Ayçiçeği Tohumu		
	1992	1993	1994	1992	1993	1994	1992	1993	1994	1992	1993	1994	1992	1993	1994	1992	1993	1994
Türkiye	1536	1561	1620	15126	15621	12944	233	225	210	144	117	135	750	550	1400	815	740	900
Pakistan	2181	1514	1371	38865	38059	44607	97	100	100	--	--	--	--	--	--	62	50	50
İran	330	275	387	6005	5408	5295	--	--	21	57	56	56	--	--	--	46	48	50
Afganistan	68	55	64	26	5	5	--	--	--	--	--	--	45	45	45	16	16	16
Azerbaycan	336	248	284	--	--	--	49,4	44,6	21	22,6	24	19,4	--	--	--	--	--	--
Kazakistan	252	200	208	925	433	500	--	--	2	--	--	--	235	172	184	107	120	142
Kırgızistan	63	52	48	--	--	--	--	--	58	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Özbekistan	4264	3935	3934	--	--	--	--	--	16	--	--	--	--	--	--	5	4	4
Tacikistan	826	515	650	--	--	--	--	--	10	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Türkmenistan	1300	1341	1283	--	--	--	--	--	2	--	--	--	--	--	--	--	--	--
ECO Toplamı	11156	9696	9849	45821	63351	63351	379	370	440	224	197	210,4	1030	767	1629	1051	978	1162
Dünya Üretimi	--	--	--	--	--	265963	--	--	6447	2643	2637	2627	--	--	--	20038	22117	26186
Dün. Üret. İçin.	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
ECO'nun Payı	--	--	--	--	--	23,82	--	--	6,82	8,46	7,47	8,01	--	--	--	5,25	4,42	4,44

Kaynak: FAO Yearbook, Production, Vol:49, 1995, s:106-124

üretim şöyle olmuştur: Türkiye 210, Pakistan 100, Kırgızistan 58, İran ve Azerbaycan 21, Özbekistan 16, Tacikistan 10, Kazakistan ve Türkmenistan 2 bin tondur.

1994 yılında dünya tütün yaprağı üretimi 6447 bin ton olmuştur. ECO toplamının dünya toplamı içerisindeki payı %6.82'dir.

ECO ülkelerinde toplam çay üretimi 1992 yılında 224 bin ton, 1993 yılı da 197 bin ton ve 1994 yılında ise 210 bin ton olmuştur. 1994 yılında ECO içerisinde en fazla çay üretimi yapan Türkiye'nin üretimi 135 bin tondur. İran'da 56 bin ton ve Azerbaycan'da ise 19.4 bin ton çay üretilmektedir.

Aynı yıllara ait dünya toplam çay üretimi sırasıyla 2643 bin ton, 2637 bin ton ve 2627 bin tondur. ECO çay üretiminin dünya çay üretimi içerisindeki payı %8.01'dir.

ECO bölgesinde zeytin üretimi 1992 yılında 1030 bin ton, 1993 yılında 767 bin ton ve 1994 yılında ise 1629 bin ton olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında Türkiye'nin zeytin üretimi 1400 bin ton, Kazakistan'ın 184 bin ton ve Afganistan'ın 45 bin tondur.

Bölgede ayçiçeği tohumu üretimi 1992 yılında 1051 bin ton olurken 1993 yılında 978 bin ton ve 1994 yılında 1162 bin ton olmuştur. 1994 yılında en fazla üretim yapan ECO ülkesi Türkiye'dir. Türkiye'nin üretimi 900 bin tondur.

Dünya ayçiçeği tohumu üretimi 1994 yılında 26186 bin ton olarak gerçekleşmiştir. ECO toplam üretiminin dünya üretimi içerisindeki payı %4.44'dür.

### **2112. Bakliyat ve Yumru Bitkileri Üretimi**

ECO ülkelerinde toplam bakliyat ve yumru bitkileri üretimi ile dünya üretimi içerisindeki payları tablo 11'de gösterilmiştir.

Toplam bakliyat ve yumru bitkileri üretimi 1993 yılında 12822 bin ton, 1994 yılında 12389 bin ton ve 1995 yılında ise 12959 bin ton olmuştur. Aynı yıllarda dünya üretimi ise şöyle gerçekleşmiştir: 1993 yılında 636519 bin ton, 1994 yılında 602234 bin ton ve 1995 yılında ise 609488 bin tondur. Buna göre dünya bakliyat ve yumru bitkileri üretimi içerisinde ECO ülkelerinin toplam üretiminin payları 1993 yılında %2.01, 1994 yılında %2.06 ve 1995 yılında ise %2.13 olmuştur.

1995 yılına ait toplam üretimin ülkelere göre dağılımı şöyle olmuştur: Türkiye 4750 bin ton, İran 3200 bin ton, Kazakistan 1950 bin ton, Pakistan 1497 bin ton, Özbekistan 500 bin ton, Kırgızistan 431 bin ton, Afganistan 280 bin ton, Azerbaycan 200 bin ton, Tacikistan 140 bin ton ve Türkmenistan 11 bin tondur.

Tablo:11  
ECO'da Bakliyat ve Yumru Bitki Üretimi (Bin Ton)

ÜLKELER	Toplam Üretim			Soya Fasulyesi 1995	Kuru Fasulye 1995	Patates 1995
	1993	1994	1995			
Türkiye	4651	4350	4750	75	225	4750
Pakistan	1309	1448	1497	3	110	1105
İran	3222	3185	3200	134	150	3200
Afganistan	250	265	280	--	--	280
Azerbaycan	152	150	200	1	--	200
Kazakistan	2298	1950	1950	5	--	1950
Kırgızistan	291	310	431	--	--	431
Özbekistan	472	561	500	--	--	500
Tacikistan	147	140	140	--	--	140
Türkmenistan	30	30	11	--	--	11
<b>ECO Toplamı</b>	<b>12822</b>	<b>12389</b>	<b>12959</b>	<b>218</b>	<b>485</b>	<b>12567</b>
<b>Dünya Üretimi</b>	<b>636519</b>	<b>602234</b>	<b>609488</b>	<b>2813</b>	<b>17944</b>	<b>280679</b>
<b>Dün. Üret. İçinde ECO'nun Payı</b>	<b>2,01</b>	<b>2,06</b>	<b>2,13</b>	<b>7,75</b>	<b>2,70</b>	<b>4,48</b>

Kaynak : FAO Yearbook, Production, Vol:49,1995,s:68-90



Dünya bakliyat ve yumru bitkileri üretiminde 1993-1995 yılları arasında %4.25'lik bir azalış olurken, aynı yıllar arasında ECO ülkelerinde %1.07'lik bir artış gerçekleşmiştir.

Bu dönemde İran, Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın toplam üretimlerinde bir azalış, Teşkilatın diğer üyelerinin toplam üretimlerinde ise bir artış görülmektedir.

Ayrıca tablo 11'de ECO bölgesinde üretilen bazı bakliyat ve yumru bitkileri ile bunların dünya üretimi içerisindeki payları verilmiştir. Buna göre ;

ECO bölgesinde 1995 yılında toplam soya fasulyesi üretimi 218 bin ton olmuştur. Aynı yıl dünya üretimi 2813 bin ton olarak gerçekleşmiş ve dünya soya fasulyesi üretimi içerisinde ECO üretiminin payı %7.75'dir. Özellikle İran'da üretilen soya fasulyesi ECO üretiminde önemli bir yer tutmaktadır.

1995 yılında Teşkilat'ın toplam kuru fasulye üretimi 485 bin tondur. Dünya kuru fasulye üretimi ise 1995 yılında 17944 bin ton olmuştur. Buna göre dünya üretimi içerisinde ECO kuru fasulye üretiminin payı %2.7'dir.

Bölgede 1995 yılında toplam patates üretimi 12567 bin tondur ve aynı yılda dünya patates üretimi ise 280679 bin ton olmuştur. ECO üretiminin dünya üretimi içerisindeki payı %4.48'dir. Patates üretimi Türkiye, İran, Kazakistan ve Pakistan'da diğer ECO ülkelerine nispeten daha fazladır.

### **2113.Meyve ve Sebze Üretimi**

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyelerinde toplam meyve ve sebze üretimi, bunların dünya üretimi içerisindeki payları tablo 12'de gösterilmiştir.

Buna göre 1992 yılında ECO'da toplam meyve üretimi 20903 bin ton, 1993 yılında 21983 bin ton, 1994 yılında ise 20908 bin ton olmuştur. Aynı yıllarda dünya meyve üretimi ise sırasıyla 347874 bin ton, 347019 bin ton, ve 369518 bin tondur. ECO meyve üretiminin dünya üretimi içerisindeki payı 1992 yılında %6.01, 1993 yılında %6.33 ve 1994 yılında ise %5.66'dır.

ECO ülkelerinde toplam sebze üretimi 1992 yılında 38769 bin ton, 1993 yılında 34155 bin ton ve 1994 yılında ise 33253 bin ton olmuştur. Aynı yıllarda dünya sebze üretimi ise 1992 yılında 459636 bin ton, 1993 yılında 457825 bin ton ve 1994 yılında 456170 bin tondur. ECO üretiminin dünya üretimindeki payı ise 1992 yılında %8.43, 1993 yılında %7.46 ve 1994 yılında %7.29'dur. Türkiye'nin sebze üretimi ECO toplamı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo:12  
ECO'da Toplam Meyva ve Sebze Üretimi (Bin Ton)

ÜLKELER	Toplam Meyva Üretimi			Toplam Sebze Üretimi			Domates 1994	Üzüm 1994	Portakal 1994
	1992	1993	1994	1992	1993	1994			
Türkiye	7590	7733	7696	17468	16819	17779	7150	3550	420
Pakistan	3091	3954	4070	4164	4232	4338	279	40	66
İran	7164	7468	7172	10020	7005	8135	2150	1900	655
Afganistan	762	740	760	763	736	746	--	330	--
Azerbaycan	400	346	323	555	448	482	290	550	--
Kazakistan	169	85	100	985	808	781	300	37	--
Kırgızistan	117	45	79	404	259	266	159	28	--
Özbekistan	977	1140	--	3494	2900	--	1200	344	--
Tacikistan	410	298	483	528	628	543	180	85	--
Türkmenistan	223	174	225	388	320	183	105	147	--
<b>ECO Toplamı</b>	<b>20903</b>	<b>21983</b>	<b>20908</b>	<b>38769</b>	<b>34155</b>	<b>33253</b>	<b>11813</b>	<b>7011</b>	<b>1141</b>
<b>Dünya Üretimi</b>	<b>347874</b>	<b>347019</b>	<b>369518</b>	<b>459636</b>	<b>457825</b>	<b>456170</b>	<b>78282</b>	<b>53255</b>	<b>9039</b>
<b>Dün. Üret. İçinde ECO'nun Payı</b>	<b>6,01</b>	<b>6,33</b>	<b>5,66</b>	<b>8,43</b>	<b>7,46</b>	<b>7,29</b>	<b>15,09</b>	<b>13,16</b>	<b>12,62</b>

Kaynak: FAO Yearbook, Production, Vol:49, 1995, s:129-38  
UN, Statistical Yearbook, 1996, s:396-98, 405-7

Tabloda ayrıca seçilmiş bazı sebze ve meyve üretimleri ile bunların dünya üretimi içerisindeki payları verilmektedir.

## **212.ECO'da Hayvancılık Sektörü**

### **2120. Hayvan Sayısı**

ECO ülkelerindeki hayvan sayıları ve genel toplamı tablo 13'de gösterilmiştir. Tabloda seçilmiş hayvan türleri olarak sığır, koyun, at, katır, domuz, manda, keçi ve tavuk alınmıştır.

Sığır sayısı; ECO ülkelerinde 1992 yılında 57125, 1993 yılında 58242 ve 1994 yılında ise 58321 bin baş sığır bulunmaktadır. 1994 yılında dünya sığır sayısı 1306476 bin baştır ve bu sayı içerisinde ECO'nun payı %4.46'dır. Pakistan 18146 bin baş ve Türkiye 11910 bin baş sığırla ECO toplamında önemli bir yer tutmaktadır.

Manda sayısı; ECO ülkelerinde beslenen toplam manda sayısı 1994 yılında 20945 bin baştır. Aynı yıl dünyadaki toplam manda sayısı ise 151514 bin baştır ve bu sayı içerisinde ECO ülkelerinin toplam payı %13.82 gibi önemli bir seviyededir.

Koyun sayısı; ECO ülkelerinde yıllara göre koyun sayısı şöyledir: 1992 yılında 190651, 1993 ve 1994 yılında 187656 bin baştır. Dünya koyun sayısına bakıldığında, 1994 yılında dünyada 1067566 bin baş koyun bulunmaktadır. ECO ülkelerindeki koyun sayısının dünya toplamı içerisindeki payı %17.63 gibi oldukça yüksek bir seviyededir. 1992-1994 yılları arasında Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'daki koyun sayısında bir azalış olurken, diğer ECO ülkelerinde bu sayıda bir yükseliş olmuştur.

Keçi sayısı; ECO'da toplam keçi sayısı 1994 yılında 84939 bin baştır. Dünyadaki keçi sayısı ise 639400 bin baştır. ECO ülkelerindeki keçi sayısının dünyadaki keçi sayısına oranı %13.28'dir. ECO toplamı dünya toplamı içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

At sayısı; bölgede 1992 yılında toplam at sayısı 3490, 1993 yılında 3453 ve 1994 yılında ise 3319 bin baştır. Yıllar itibariyle at sayısında bir azalış olduğu tablodan anlaşılmaktadır. Bölgede en fazla at Kazakistan'da bulunmaktadır.

Katır sayısı; ECO'yu oluşturan on ülkeden dördünde katır beslenmektedir. 1992 yılında ECO'da katır sayısı 425, 1993 yılında 413 ve 1994 yılında 405 bin baştır. 1994 yılında Türkiye'deki katır sayısı 172, İran'da 133, Pakistan'da 77 ve Afganistan'da 23 bin baştır.

Domuz sayısı; bölgedeki domuz sayısı 1992 yılında 4190, 1993 yılında 3760 ve 1994 yılında 3324 bin baştır. Yıllara göre ECO toplamında bir azalış olurken, Kazakistan'daki

Tablo:13  
ECO'da Hayvan Sayısı (Bin Baş)

ÜLKELER	SİĞİR			KOYUN			AT			KATIR			DOMUZ			MANDA		KEÇİ		TAVUK	
	1992	1993	1994	1992	1993	1994	1992	1993	1994	1992	1993	1994	1992	1993	1994	1994	1994	1994	1994	1994	
Türkiye	11973	11951	11910	40433	39416	37541	496	483	450	192	181	172	10	12	9	305	9564	184000			
Pakistan	17745	17779	18146	26995	27668	28975	358	354	394	74	75	77	--	--	--	20000	43767	135000			
İran	6900	7000	7100	45000	45200	45400	255	255	255	134	133	133	--	--	--	440	25700	186000			
Afganistan	1500	1500	1500	14200	14200	14200	340	320	300	25	24	23	--	--	--	--	2715	9000			
Azerbaycan	1716	1791	1612	5088	4701	4339	35	33	30	--	--	--	140	123	115	10	182	23000			
Kazakistan	9084	9576	9347	33908	33732	33524	1510	1500	1400	--	--	--	2794	2591	2445	105	684	50000			
Kırgızistan	1095	1122	1061	9200	8480	7077	315	310	300	--	--	--	299	247	165	--	219	12000			
Özbekistan	5113	5275	5291	8275	8407	8600	113	123	120	--	--	--	654	529	391	85	968	30000			
Tacikistan	1222	1244	1250	2172	2081	2000	48	53	50	--	--	--	56	46	40	--	826	5000			
Türkmenistan	777	1004	1104	5380	6000	6000	20	22	20	--	--	--	237	212	159	--	314	7000			
<b>ECO Toplamı</b>	<b>57125</b>	<b>58242</b>	<b>58321</b>	<b>190651</b>	<b>189885</b>	<b>187656</b>	<b>3490</b>	<b>3453</b>	<b>3319</b>	<b>425</b>	<b>413</b>	<b>405</b>	<b>4190</b>	<b>3760</b>	<b>3324</b>	<b>20945</b>	<b>84939</b>	<b>641000</b>			

Kaynak: FAO Yearbook, Production, Vol:49, 1995, s:48-52

UN, Statistical Yearbook, 1996, s:337-340

Tavuk sayısı; ECO ülkelerinde beslenen tavuk sayısı 1994 yılında 641000 bin baştır. Aynı yılda dünya tavuk sayısı 12664000 bin baş olarak gerçekleşmiştir ve ECO toplamının bu sayı içerisindeki payı % 5.06'dır. Bölgede sırasıyla İran, Türkiye ve Pakistan tavuk yetiştirmede ilk sırayı alırken, Tacikistan, Türkmenistan ve Afganistan ise en az tavuk besleyen ülkelerdir.

### **2121.Hayvansal Üretim**

Bölgede elde edilen hayvansal ürünlerden et, yün, tereyağı, peynir, bal ve yumurta üretimleri tablo 14'de gösterilmiştir.

Et üretimi; ECO ülkelerinde 1992 yılında toplam et üretimi 4706 bin ton olmuştur. Bu değer 1993 yılında 4662 bin ton ve 1994 yılında ise 4690 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Dünya üretimine baktığımızda, 1992 yılında dünya et üretimi 136117 bin ton, 1993 yılında 137644 bin ton ve 1994 yılında ise 141938 bin ton olmuştur. ECO et üretiminin dünya toplamı içerisindeki payı 1992 yılında %3.46, 1993 yılında %3.39 ve 1994 yılında %3.30'dur. En fazla et üreten ECO ülkeleri sırasıyla Pakistan, Kazakistan ve Türkiye'dir. Yıllar itibarıyla ECO et üretimine bakıldığında, üretimde bir azalış olduğu görülmektedir.

Yün üretimi; 1991 yılında ECO bölgesinde toplam yün üretimi 163 milyon m3, 1992 yılında 152 milyon m3 ve 1993 yılında ise 133 milyon m3 olmuştur. Dünya yün üretimi ise 1991 yılında 2956, 1992 yılında 2723 ve 1993 yılında ise 2294 milyon m3'dur. ECO yün üretiminin dünya üretimi içerisindeki payı 1991 yılında %5.51, 1992 yılında %5.58 ve 1993 yılında ise %5.80'dir. En fazla yün üreten ülkeler Kazakistan ve Türkiye'dir.

Tereyağı Üretimi; bölgede 1992 yılında toplam tereyağı üretimi 631 bin ton olmuştur. Bu değer 1993 yılında 637 ve 1994 yılında ise 620 bin tondur. En fazla tereyağı üretimine sahip ECO ülkeleri Pakistan, Türkiye ve İran olurken, yıllar itibarıyla bölgedeki tereyağı üretiminde bir azalış olduğu görülmektedir.

Peynir üretimi; ECO ülkelerinde peynir üretimi 1992 yılında 613, 1993 yılında 595 ve 1994 yılında ise 585 bin ton olmuştur. 1994 yılında İran 200, Türkiye 139, Kazakistan 93, Özbekistan 46, Azerbaycan 43, Kırgızistan 25, Afganistan 16, Tacikistan 16 ve Türkmenistan 7 bin ton peynir üretmiştir.

Tablo:14  
ECO'da Hayvansal Üretim

ÜLKELER	ET ( Bin Ton)		YÜN (milyon m3)		TEREYAGI ( Bin Ton)		PEYNİR ( Bin Ton)		BAL (Ton) 1994	YUMURTA ( Bin Ton) 1994		
	1992	1993	1994	1991	1992	1993	1994	1992			1993	1994
Türkiye	674	666	656	40	35	117	116	139	138	139	54600	494
Pakistan	1287	1363	1443	--	--	317	334	--	--	--	750	290
İran	630	639	640	--	--	80	81	199	199	200	--	525
Afganistan	203	203	203	--	--	11	11	16	16	16	3000	18
Azerbaycan	87	80	77	10	7	3	2	48	47	43	4000	28
Kazakistan	1059	1064	1067	96	95	70	65	93	98	93	180	185
Kırgızistan	189	168	154	13	11	9	8	30	27	25	3000	8
Özbekistan	427	366	338	1	1	17	12	59	49	46	7000	9
Tacikistan	64	61	58	--	--	4	4	17	14	16	2000	16
Türkmenistan	86	52	54	3	3	4	4	13	7	7	4000	14
<b>ECO Toplamı</b>	<b>4706</b>	<b>4662</b>	<b>4690</b>	<b>163</b>	<b>152</b>	<b>631</b>	<b>637</b>	<b>613</b>	<b>595</b>	<b>585</b>	<b>78530</b>	<b>1587</b>
<b>Dünya Üretimi</b>	<b>136117</b>	<b>137644</b>	<b>141938</b>	<b>2956</b>	<b>2723</b>	<b>--</b>	<b>--</b>	<b>--</b>	<b>--</b>	<b>--</b>	<b>1199167</b>	<b>41536612</b>
<b>Dün.Ürt.İçinde ECO payı (%)</b>	<b>3,46</b>	<b>3,39</b>	<b>3,30</b>	<b>5,51</b>	<b>5,58</b>	<b>--</b>	<b>--</b>	<b>--</b>	<b>--</b>	<b>--</b>	<b>6,55</b>	<b>0,00</b>

Kaynak :FAO Yearbook, Production, Vol:49,1995,s:92-104  
UN, Statistical Yearbook, 1996, s:140-41,145-46,411-17

Bal üretimi; 1994 yılında ECO ülkelerinde toplam bal üretimi 78530 tondur. Dünya bal üretimi 1994 yılında 1199167 ton olmuştur. ECO üretiminin dünya üretimi içerisindeki payı %6.55'dir. Türkiye 54600 ton üretimiyle bölgede en fazla bal üreten ülke konumundadır.

Yumurta üretimi; bölgede 1994 yılında üretilen toplam yumurta 1587 bin tondur. Dünya üretimi 41536 bin ton olurken ECO toplam yumurta üretiminin dünya üretimi içerisindeki payı %3.82'dir. Ülkelere göre yumurta üretimi şöyledir: İran 525, Türkiye 494, Pakistan 290, Kazakistan 185, Azerbaycan 28, Afganistan 18, Tacikistan 16, Türkmenistan 14, Özbekistan 9 ve Kırgızistan 8 bin tondur.

### 213.ECO'da Sanayi Sektörü

ECO'da sanayi sektörü incelenirken, aynı zamanda bölgedeki imalat sektöründen de bahsedilmiştir. Şöyle ki, ECO üyeleri arasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan sanayileri benzer özellik gösterirken, diğer üye sanayileri farklı özellikler göstermektedir.

ECO üyesi altı Doğu Bloğu ülkesi genellikle ağır sanayi ve özellikle silah sanayisi gelişmiş durumdaydı. Ancak savunma sanayiine yönelik işletmeler, eski Sovyetler Birliği zamanında kurulmuş olan büyük ölçekli sanayi komplekslerinden oluşmaktadır ve bağımsızlık sonrası sivil üretime geçemediklerinden kapanma noktasına gelmiştir. (DEİK,1995,s.3) Bunlar göz önüne alınarak aşağıda üye ülkelerin sanayi sektörleri incelenmiştir.

Türkiye'de sanayi henüz ülke ihtiyaçlarını tam olarak karşılamaktan uzak bulunmaktadır. Bununla beraber bazı sanayi kolları son yıllarda gelişme göstermiştir. Gıda maddeleri sanayii, kimya sanayii, tütün ve içki sanayii, tekstil ve giyim eşya sanayii, makine ve malzeme sanayii, otomotiv sanayii ve selüloz sanayii bunlar arasında sayılabilir.(Çelik,1993,s.162)

Son yıllarda bazı büyük sanayi kollarında ülkede gelişmeler görülmektedir. Bunlar demir-çelik, çimento, kâğıt, petro-kimya, gübre, elektrikli ev eşyaları ve makine sanayileridir.

Bağımsızlığından beri tarıma dayalı bir ekonomik yapıya sahip Pakistan'da son yıllarda değişik sanayi dallarında ilerlemeler görülmektedir. Ülkede en etkin imalat sanayi dalı tekstil sektörü oluşturmaktadır. Özellikle pamuk ve pamuk türü tekstil ürünleri ülke sanayisinde önemli yer tutmaktadır. Pakistan'ın diğer etkili sanayi kolları ise gıda işleme, içecek, kâğıt ve çimento başta olmak üzere inşaat malzemeleridir.(DEİK,Eylül 1995, s.2)

1992 yılında ülke sanayisinin gelişmesi için 115 kamu şirketinin özelleştirilmesine karar verilmiştir. Bu şirketler seramik, gübre, otomobil motoru, çimento, havagazı, enerji, tekstil, banka ve telekomikasyon sektörleridir. Ülke çimento, şeker, sebze yağı ve gübre üretiminde kendi kendine yeter düzeydedir.

İran 1960'lere kadar tarıma dayalı bir ülke durumundaydı. Şah döneminde ülkede imalat sektörünün geliştirilmesi için alınan bir takım kararlar ışığında, ithalat ikamesi olarak İran'da araba üretimi, çelik üretimi ve temel sanayi tüketim malları üretimi teşvik edilmiştir.

Günümüzde İran'da göreceli olarak en etkili sanayi kolları petro-kimya sanayisi, çelik ve çimento sanayisi, araba üretimi, gıda işleme, tekstil, kâğıt, halı ve el sanatlarıdır. İhracata yönelik geliştirilen petro-kimya sektörü özellikle gübre ve kimyasal madde üretiminde uzmanlaşmaktadır.

İran'da uzun yıllar araba üretimi İngiltere, Almanya, Fransa ve Amerika şirketleriyle gerçekleştirilen kısmen yada tamamen montaj şeklinde üretilmektedir. Ancak 1989 yılında tamamen yerli üretim olan ve İran şartlarına göre geliştirilen, daha önce İngiltere'de üretilen Hillman Hunter tarzında, Paykan araba fabrikası kurulmuştur. İç tüketimin büyük bir kısmını elinde tutmaktadır.

İran'da tekstil sektörünün yanında oldukça gelişen bir diğer sektör ise el sanatları sektörüdür. Özellikle İran halıları dünya piyasalarında önemli bir yer tutmaktadır. 1994-1995 yılında petrol dışındaki ihracat gelirlerinin yaklaşık %44'ü bu sektörden elde edilmiştir.(EIU,Country Profile,1997/98,s:31)

Günümüzde Afganistan sanayisi hakkında bahsetmek oldukça zordur. Uzun süren Sovyet işgali sonrası yaklaşık 8 yıldır ülkede yaşanan şiddetli iç savaş ülkedeki diğer sektörler gibi, zaten oldukça küçük ve verimsiz olan sanayii sektörünü de baltalamış ve hatta ortadan kaldırmıştır.

Afganistan'da faaliyet gösteren sanayi kolları çimento ve gübre sanayisidir. Bunlarında ne derece verimli çalıştığı bilinmemektedir. Bunun yanında ülkede yapay ipek, işlenmiş ve kurutulmuş meyve fabrikaları da bulunmaktadır.

Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası sanayi mamullerinde yaşanan düşüş son yıllarda da devam etmektedir. Geleneksel olarak ülkenin en büyük sinai dallarından biri olan petrol ekipmanı imalatı önceleri eski SSCB'nin ihtiyaçlarının %70'ini karşılarken, son yıllarda ülkenin kendi ihtiyaçlarına dahi cevap veremez hale gelmiştir. 1992 yılında Türkiye ile bir



takas anlaşması yapılmış ve petrol ürünleri karşılığında ekipman alma yoluna gidilmiştir.(DEİK,Kasım 1996, s.3)

Azerbaycan'da ayrıca hafif sanayi, gemi sanayi, elektronik, metalürji, makine, tekstil ve ayakkabı sektörleri de faaliyet göstermektedir. Son yıllar da sanayi üretiminde kimyasallar gibi petrole dayalı sektörlerden borular, makine gereçleri ve bilgisayar gibi nihai metal-elektronik ürünlere kayış görülmektedir. Göreceli olarak gelişmiş diğer sanayi kolları ise gıda ve şarapçılıktır.

Kazakistan sanayi sektöründe imalat, madencilik ve enerji en önemli sektörleri oluştururken, demir dışı ve demir metalürjisi, kimya ve petro-kimya, makine inşaa ve inşaat malzemeleri ile hafif sanayi önemli sektörler olarak dikkat çekmektedir.(TİKA,1996,s.37)

Kazakistan hafif sanayi sektörü bölgede en önemli hafif sanayi sektörü alt yapısına sahiptir. Ayrıca Kazakistan Orta Asya'da en büyük traktör üreticisi durumundadır. Bunun yanında elektrikli ev eşyaları üretiminde göreceli olarak gelişmiş durumdadır.

1995 yılı toplam sanayi üretiminin en büyük payı enerji ve petrol üretiminden elde edilmiştir. Bunu metalürji, gıda sanayi, makine ve makine parçaları, hafif sanayi sektörü, inşaat malzemeleri, kimya ve petro-kimya ürünleri izlemektedir.

Kırgızistan sanayi sektöründe en etkili kollar hafif sanayi ürünleri, makine ve tarım araçları, metalürji, tekstil ve gıda işleme alanlarıdır.

Bağımsızlık sonrası genel olarak sanayi üretiminde önemli bir düşüş olmuştur. Şöyle ki, 1989 yılında toplam sanayi üretimin yaklaşık %44.7'si ağır sanayi sektöründen elde edilirken, günümüzde bu sektör kapanma durumuna gelmiştir. (EIU, Country Profile,1996/97,s.23)

Ülkede imalat sanayi tarıma dayalı olarak gelişme göstermektedir. Başlıca imalat sektörleri hafif sanayi, tekstil, gıda işleme, hazır giyim ve ayakkabıdır. Ayrıca toplam imalat sektörü içindeki payı %20 olan ve tarımsal makine ve otomobil parçalarını kapsayan makine sektöründe göreceli gelişmiş durumundadır. Güney Koreli bir firmayla gerçekleştirilen ortak yatırım sonucu buzdolabı üretilmeye başlanılmıştır.

Bölgede tarımsal üretim bakımından önemli bir durumda olan Özbekistan'da tarım araçları üretimi, özellikle traktör ve parçaları üretimi gelişmiş düzeydedir. Ancak son yıllarda bu sektörde üretimde reel bir düşüş görülmektedir.

Özbekistan'da diğer öncelikli sektör tekstildir. Bu sektörün geliştirilmesi ve üretilen pamuk ve elde edilen ipeğin ülke içinde işlenmesi temel hedefdir. Bu ürünlerin

Tablo:15  
ECO'da Seçilmiş Ürünlerde Sanayi Üretimi

Seçilmiş Sanayi Ürünleri	Ölçü Birimi	Türkiye	Pakistan	İran	Afganistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Özbekistan	Tacikistan	Türkmenistan	ECO
Demir	Bin Ton	4964	2870	5666	--	306	4000	270	873	386	985	20320
Çelik	Bin Ton	12800	--	4700	--	236	5800	--	610	--	911	25057
Alüminyum	Bin Ton	60	32	110	--	14	10	--	--	52	62	340
Çimento	Bin Ton	31311	8407	15800	109	622	3945	671	5177	235	1118	67395
Pamuk Dokuma	Milyon m3	710	308	--	--	114	--	--	--	--	--	1132
Yün Dokuma	Milyon m3	35	2	--	1	7	--	11	--	--	--	56
Sigara	Milyon Adet	74845	29947	15000	--	5277	10664	3428	4151	1901	--	145213
Bira	Bin Litre	4843	--	--	--	1855	23011	310	--	--	--	30019
Gübre	Bin Ton	1306	1332	758	42	46	611	--	1362	83	201	5741
Kağıt	Bin Ton	761	362	235	--	--	--	--	--	--	--	1358
Şeker	Bin Ton	1810	3044	935	--	190	100	23	--	--	95	6197

Kaynak: UN, Statistical Yearbook, 1996 s:38-45, 488-491

Tablo:16  
ECO'da Seçilmiş Dayanıklı Tüketim Malları Üretimi (Bin Adet)

Ülkeler	Buzdolabı	Çam.Makine.	Televizyon	Radyo
Türkiye	1254	980	2320	604
Pakistan	--	--	145	--
İran	879	102	598	232
Afganistan	--	--	--	--
Azerbaycan	229	--	59	7
Kazakistan	13	255	--	97
Kırgızistan	1	77	--	--
Özbekistan	847	10	--	--
Tacikistan	18	--	--	--
Türkmenistan	--	--	--	--
ECO Toplamı	3241	1424	3122	940

Kaynak: UN, Statistical Yearbook, 1996, s:38-45, 488-491

hammaddesinin temel üreticilerinden olan Özbekistan, nihai ürünler açısından ithalata başvurmak zorunda kalmıştır.

Özbekistan'da uçak sanayisinde önemli bir konumdadır. Şu anda uçak üretmekten ziyade montaj sektörü gelişmektedir. Bu alanda özellikle Rusya ve Ukrayna ile ortak çalışmalar yürütülmektedir. Ülke kendi uçağını üretmede önemli yol almıştır. Ayrıca araba üretimi de son yıllarda gelişme göstermiştir. BDT pazarına yönelik Güney Koreli Daewoo firması ülkede üretimine başlamıştır. Fabrikanın yıllık araba üretimi 18000 civarındadır.

Ülkede ayrıca hafif sanayi üretimi, sigara üretimi, gıda ve kimyasal madde üretimi göreceli olarak gelişmiş durumdadır.

Tacikistan'da alüminyum üretimi ve alüminyumdan eşya üretimi sanayi sektörünün en önemli dalıdır. Bunun yanında altın üretimi ve buna bağlı olarak kuyumculuk gelişmiş durumdadır.

Ülkede makine ve tarım araçları parçası üretimi ülke ihtiyacına cevap verebilecek durumdadır. Ayrıca imalat sektöründe kurutulmuş meyve ve sebze, pamuk ve deriye dayalı tekstil ürünleri ve sigara üretimi önemli yer tutmaktadır.

Türkmenistan'da en etkili sanayi kolları hafif sanayi ve gıda işleme sektörüdür. Toplam sanayi üretiminin %11.4'ü 1993 yılında hafif sanayi sektöründen elde edilmiştir.(EIU,Country Profile,1996/97,s.76) Bunu gıda sanayi, enerji sektörü, inşaat malzemeleri ve kimyasal madde üretimi izlemektedir.

Ayrıca ülkede gübre, deterjan ve son yıllarda yabancı sermayenin ülkeye girmesiyle tekstil sektörü göreceli olarak gelişmiş durumdadır.

Tablo 15'de ECO bölgesinde sanayi üretimiyle ilgili veriler verilmektedir. Tablo düzenlenirken seçilmiş bir takım sanayi ürünlerine başvurulmuştur. Aynı şekilde tablo 16'de ise bölgede üretilen seçilmiş bazı dayanıklı tüketim malları üretimi gösterilmiştir.

## **214.ECO'da Enerji Sektörü**

### **2140.Petrol**

ECO ülkelerinde petrol rezervleri, petrol üretimi ve tüketimi, üretimin tüketimi karşılama oranı ve bunların ECO toplamı içerisindeki payları tablo 17'de verilmiştir.

ECO bölgesinde toplam petrol rezervi yaklaşık olarak 138021 milyon varildir. Bunu %67.89'u İran'da, %19.78'i Kazakistan'da, %5.80'i Azerbaycan'da, %3.7'si

Tablo:17  
ECO'da Petrol Üretimi

ÜLKELER	REZERV		ÜRETİM		TÜKETİM		Üretim / Tüketim
	Milyon Varil	ECO %	Milyon Varil	ECO %	Milyon Varil	ECO %	
Türkiye	381	0,28	27,00	1,59	227,00	27,46	0,12
Pakistan	--	0,00	15,90	0,94	79,50	9,62	0,20
İran	93700	67,89	1338,50	78,89	371,20	44,91	3,61
Afganistan	100	0,07	0,00	0,00	36,60	4,43	0,00
Azerbaycan	8000	5,80	81,13	4,78	58,60	7,09	1,38
Kazakistan	27300	19,78	151,11	8,91	53,70	6,50	2,81
Kırgızistan	--	0,00	1,10	0,06	--	0,00	0,00
Özbekistan	3440	2,49	56,10	3,31	--	0,00	0,00
Tacikistan	--	0,00	0,24	0,01	--	0,00	0,00
Türkmenistan	5100	3,70	25,60	1,51	--	0,00	0,00
<b>ECO Toplamı</b>	<b>138021</b>	<b>100,00</b>	<b>1696,68</b>	<b>100,00</b>	<b>826,60</b>	<b>100,00</b>	<b>2,05</b>

Kaynak: EIU, Afghanistan, Pakistan Country Profile, 1994-95, s:70-71

EIU, Iran Country Profile, 1997-98, s:23-51

EIU, Turkey Country Profile, 1996-97, s:22-23

EIU Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan Country Report, 1996-97, s:72-75

DEIK, Azerbaycan, Kasım 1996, s:3

İGEME, Kırgızistan, 1992, s:6

TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, 1996, s:6

Türkmenistan'da, %2.49'u Özbekistan'da, %0.28'i Türkiye'de ve %0.07'si Afganistan'da bulunmaktadır. Diğer ECO ülkelerinin petrol rezervleri bulunamamıştır.

ECO ülkelerinde toplam petrol üretimi 1995 yılında 1696.68 milyon varildir. En fazla petrol üreten ülke İran'dır ve ECO üretiminin %78.89'ünü gerçekleştirmektedir. İkinci Kazakistan'ın üretimi %8.91'dir. Üçüncü Azerbaycan'ın üretimi %4.78'dir. Özbekistan petrol üretiminin ECO üretimi içerisindeki payı %3.31'dir. Türkiye'nin payı %1.59, Türkmenistan'ın %1.51, Pakistan'ın %0.94, Kırgızistan'ın %0.06 ve Tacikistan'ın %0.01'dir.

Bölgede yaklaşık olarak tüketilen petrol miktarı 826.60 milyon varildir. Fakat hemen belirtilmelidir ki, ECO üyelerinden Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın petrol tüketim miktarlarına ulaşamadığından tabloda yer almamaktadır. Bu ülkelerin tahmini petrol tüketim miktarları da yukarıdaki toplama katıldığında ECO bölgesinde tüketilen petrolün yaklaşık olarak 1000-1250 milyon varil olduğu söylenebilir.

Petrol tüketiminin ECO toplamı içerisindeki payları şöyle olmaktadır: İran %44.91, Türkiye %27.46, Pakistan %9.62, Azerbaycan %7.09, Kazakistan %6.50 ve Afganistan %4.43'dür.

Ülkelere göre petrol üretim ve tüketim değerleri:

**Türkiye;** ülkedeki petrol rezervi 381 milyon varildir ve ECO toplamı içerisindeki payı %0.28'dir. Üretim 27 milyon varil ve ECO ülkelerinin toplam petrol üretimi içerisinde Türkiye'nin payı %1.59'dur. Türkiye'de petrol tüketimi ise 227 milyon varildir . Bu değer ECO toplamı içerisindeki payı %27.46'dur. Üretimin tüketimi karşılama oranı 0.12'dir. Tüketilen petrolün büyük bir kısmı ithal edilmektedir. Türkiye'de petrol üretiminin önemli bir kısmı ülkenin güney bölgelerinden çıkartılmaktadır.

**Pakistan;** Pakistan'da yıllık petrol üretimi 15.90 milyon varildir. Petrol üretiminin ECO toplamı içerisindeki payı %0.94'dür. Tüketim ise 79.50 milyon varildir ve payı %9.62'dir. Buna göre üretimin tüketimi karşılama oranı 0.20'dir. Ülkede özellikle son on yılda takip edilen petrol politikaları sonucunda petrol üretimi yaklaşık olarak altı kat arttırılmıştır. 1981-82 yıllarında toplam petrol üretimi 10.900 varil/gün iken, 1991-92 yıllarında bu değer 61.390 varil/gün'e ulaşmıştır.(EIU,1994/95,s:31).Pakistan petrol üretiminin önemli bir kısmı ülkenin kuzeyinde bulunan Dhurnal bölgesinden çıkartılmaktadır. 1992-93 yılları arasında bu bölgede çıkartılan petrol miktarı, toplam üretimin yaklaşık %21'lik kısmını oluşturmaktadır. Ülkede bir çok yabancı şirket petrol üretiminde bulunmaktadır.

**İran;** ülkede toplam petrol rezervi yaklaşık olarak 93700 milyon varildir. Bu dünya rezervinin yaklaşık %9'una denk gelmektedir. Bu değer ECO toplam rezervinin %67.89'u gibi çok yüksek bir bölümünü oluşturmaktadır. İran'da petrol üretimi 13385.50 milyon varildir. Üretimin ECO içerisindeki payı %78.89'dur. İran'ın petrol tüketimi ise 371.20 milyon varildir. ECO toplamı içerisindeki payı %44.91'dir. Ayrıca üretimin tüketimi karşılama oranı İran'da 3.61'dir.

Dünya petrol üretiminde önemli bir yer tutan İran petrolünün tarihi gelişimine bakıldığında, önemli dalgalanmaların olduğu görülür. İlk kez 1908 yılında yapılan bir araştırmayla İran'daki petrol rezervleri tespit edildi. Hemen ardından İngilizlerle anlaşarak Anglo-Pers Şirketi (Anglo-Persian Company) kurularak İran'da petrol çıkarma çalışmalarına başlandı. 1935'de İran şahının değişmesi üzerine şirketin ismi değiştirildi ve Anglo-İran Petrol Şirketine (Anglo-İranian Oil Company) dönüştürüldü. Günümüzde İngiliz Petrol (British Petroleum) olarak bilinen şirket uzun yıllar İran petrolünü çıkartıp, dünya piyasasına pazarlamıştır. 1951'de Şirketle İran hükümeti arasında çıkan problemlerden dolayı Muhammed Musaddık hükümeti şirketi millileştirerek, İran petroleri yeni bir boyut kazanmıştır. Fakat bu uzun sürmedi ve 1953 yılında Musaddık hükümeti yıkıldıktan sonra, uluslararası konsorsiyum tarafından İran petrollerinin çıkartılması devam edildi. Konsorsiyumu oluşturan belli başlı şirketler şunlardır: Anglo-İranian, Royal Dutch Shell, Gulf Oil, Socony, Standard Oil, Mobil, Texaco. 1979 yılında İran'da yönetimin değişmesiyle İran'daki petrol rezervlerinin tek sahibinin Milli İran Petrol Şirketi (National Iranian Oil Company) olduğu ilan edildi. Uluslararası konsorsiyumun İran'daki petrol bölgelerinin genişlemesi ve gelişmesinde büyük katkıları olmuştur. (EIU,1996/97,s.21)

1979 yılında devrim sonucu yönetimi ele geçiren Humeyni, Şah Pehlevi'nin ülkeyi terk edene kadar petrol ihracatını durdurdu. Şah Mart 1979'da ülkeyi terk etti. Fakat uluslararası alanda tepkileri üzerine toplamış yeni yönetimin bu tutumu, daha sonra petrol ihracatına başladıysa da uzun süre pazar bulmada zorluklar çekti.

Ard arda gelen siyasi gelişmeler İran petrolünün gelişmesini engellemiştir.1972 yılında 5 milyon varil/gün olan petrol üretimi 1980'de 1.5 milyon varil/güne düşmüş, 1988'de ise üretim 2.5 milyon varil/güne tekrar yükselmiştir. Irak'la olan savaşın sona ermesiyle petrol üretimi ve taşımasındaki tehlikelerin ortadan kalkmasıyla 1990'lara gelindiğinde üretim 3.2 milyon varil/güne, 1994 yılında ise 3.6 milyon varil/güne ulaşmıştır.

1997 yılında İran endüstrisini baltalayan ve dolayısıyla petrol üretimini de etkileyen D'Amato Yasası oldu. A.B.D. kongresi tarafından çıkartılan ve D'Amato Yasası olarak bilinen kongre kararı yılda 40 milyon \$'ın üzerinde İran'a yatırım yapan şirketler A.B.D. tarafından bir takım müeyyidelere çarptırılmasını içermektedir.(EIU, 1997/98, s.27)

Tüm bu gelişmelere rağmen OPEC üyesi olan İran'ın dünya petrol piyasasının en önemli aktörlerinden birisi olmaya devam ediyor.

**Afganistan;** ülkenin güney ve kuzey bölgelerinde 100 milyon varilin üzerinde petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Sovyetler Birliği işgalinden sonra ülkeden petrol çıkarma çalışmalarına başlanılmış ve bir takım projeler geliştirilmiştir. Çalışmalar sonucunda ülkenin kuzeyindeki petrol yataklarının işletilmeye açılmasıyla yılda yaklaşık 50000 ton petrol çıkartılması amaçlandı. Fakat bu proje zaman içerisinde önemini yitirdi ve hiç bir zaman gerçekleşmedi. SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında ülkede petrol kıtlığının giderilmesi için bir dağıtım ağı kurmuşsa da, bunun Sovyet askeri gücünün petrol ihtiyacını karşılamaktan öteye gidememiştir.

**Azerbaycan;** toplam 8000 milyon varil petrol rezervine sahip Azerbaycan'ın ECO toplam rezervi içerisindeki payı %5.80'dir. Petrol üretiminin yaklaşık %77'si Hazar Denizinden çıkartılmaktadır. Petrol işleme kapasitesi, çıkardığı petrolün üzerinde olduğu için, Azerbaycan günümüzde ham petrol ithal etmekte ve rafine edilmiş petrol ürünleri ihraç etmektedir.

Ham petrol üretimine bakıldığında 1980'de 14.65 milyon tondan, 1991'de 11.7 milyon tona düşmüştür. Bunun sonucunda rafineriler tam kapasite ile çalışmamışlardır. Son yıllarda ise yatırımın yetersizliği ve eski teknoloji yüzünden, petrol üretimi aynı düzeylerde kalmıştır. Bu nedenle yabancı petrol şirketleri ile anlaşmalar yapma çabaları yoğunlaştırılmış ve bazı kurumsal değişikliklere başlanılmıştır. Yapılan değişikliklerle Azerinef ve Azneft-Kimya adlı devlet petrol kuruluşları birleştirilmiş ve Azerbaycan Respublikasi Devlet Petrol Şirketi adını almıştır. (TİKA,1996,s.17).

Yerli ve ithal ham petrol Aznefyağ ve Yeni Bakû Petrol Rafinerisi adlı iki büyük rafineride işlenmektedir. Aznefyağ günde 230 bin varil kapasite ile Yeni Bakû Petrol Rafinerisi ise 150 bin varil kapasite ile çalışmaktadır.

Azerbaycan'ın Hazar Denizindeki petrol üretim ve geliştirme çalışmaları dört sahada yoğunlaşmıştır. Bu sahalar Güneşli, Çırac, Azeri ve Kepez bölgeleridir. Bu bölgelerdeki petrol üretimini geliştirmek ve yeni petrol sahalarının tespiti için bir mega proje hazırlandı.



20 Eylül 1994 yılında Azerbaycan Milli Petrol Şirketi (SOCAR) ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu (FOC) arasında Gelişim ve Üretim Paylaşım Anlaşması Bakü'de imzalanmıştır. Konsorsiyumdaki şirketler ve hisseleri şöyledir: SOCAR (Azerbaycan) %10, BP (İngiltere) %17.13, AMOCO (ABD) %17.01, LUKOİL (Rusya) %10, PENNZOİL (ABD) %9.82, UNOCAL (ABD) %9.5, STATOİL (Norveç) %8.56, TPAO (Türkiye) %6.75, EXXON (ABD) %5, MC DERMOTT (İskoçya) %2.45, RAMCO (İskoçya) %2.08, DELTA-NIMIR (S.Arabistan) %1.68'dir.

Mega proje kapsamındaki petrol sahaları yedi ayrı ülkeden oluşan konsorsiyumun kurduğu Azerbaycan International Operating Company(AIOC) tarafından geliştirilip işletilecektir. (TİKA, 1996, s:18 )

**Kazakistan;** 27300 milyon varil petrol rezervine sahip Kazakistan'ın ECO toplam rezervindeki payı %19.78'dir. 1995 yılında üretilen petrol miktarı 151.11 milyon varildir (20.6 milyon ton). 1995 yılında 13.3 milyon ton petrol ihraç eden Kazakistan, bunun 4.2 milyon tonunu BDT dışındaki ülkelere yapmıştır.

Kazakistanmunaigaz devletin sahibi olduğu petrol ve gaz firması Kazak petrolünün %75'ini üretmektedir ve bu da petrol ihracatının %79.80'ine denk gelmektedir. Bir diğer firma Chevron, üretimin yaklaşık %15'ini gerçekleştirmektedir.

Kazakistan üç önemli rafineriye sahiptir: Pavlodar, Chimkent, Atyrau. 1993 yılında hükümetin aldığı bir kararla 2005 yılında bu rafinerilerin yıllık kapasitesinin 40 milyon ton/yıl olması hedeflenmiştir. (TİKA,1996,s.28)

Kazakistan hükümeti 2005 yılına kadar petrol üretimini 2 milyon varile (100 milyon ton/yıl ) ulaştırmayı hedeflemiştir. Fakat sektörün gelişmesinde bazı engeller bulunmaktadır. Birinci engel, Kazak petrolü ülke sınırları içerisinde kilitlenmiş durumdadır. Henüz Kazakistan'a ait bir petrol boru hattı yoktur. Mevcut ihracat Rusya'ya ait boru hattından yapılmaktadır. Mayıs 1996'da İran'la yapılan bir anlaşmayla yılda İran boru hattından 40 bin varil/gün petrol ihraç etmeyi amaçlamışsa da, henüz gerçekleşmemiştir.

Bölgede petrol sektöründe söz sahibi olmak isteyen Rusya Federasyonu, oluşturulacak Hazar Denizi Boru Hattı Konsorsiyumu ile Kazak petrollerinin Rusya üzerinden Karadeniz'e ve oradan da dünya pazarların ulaştırmayı amaçlamaktadır.

Kazak petrollerinin dünya pazarlarına ulaşması için öne sürülen bir diğer seçenek ise İran üzerinden Basra Körfezine ulaşacak boru hattıdır. İran bu yola Kazak petroleri üzerinde söz sahibi olmayı amaçlamaktadır.

Bir diğ er seç enek, Kazak petrollerinin Türkiye üzerinden Akdeniz'e indirmektir. Fakat boru hattının Türkiye'ye ulaşabilmesi için Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan veya İran üzerinden ancak Türkiye'ye ulaşması mümkündür. Fakat güvenlik açısından bu proje değerlendirildiğinde böyle bir projenin riskli olduğu görüldüğünden Kazaklar tarafından bu seçeneğe sıcak bakılmamaktadır.

Afganistan, Pakistan ve Çin üzerinden Hint Okyanusuna ulaşacak bir boru hattının maliyetinin çok yüksek olacağından bu seçenekte pek dikkate alınmamaktadır. (EIU;1996/97,s.34)

İkinci engel, Kazak petrol rezervlerinin yaklaşık %80'i batı Kazakistan'da, yanı Hazar Denizi sahillerindedir. Fakat Hazar Denizinin hukukî statusu henüz tam olarak belli olmadığından oradaki petrol yataklarının konumu tartışma konusudur.

**Kırgızistan;** ülkenin değişik yerlerinde faaliyet gösteren 12 adet petrol yatağından çıkartılan petrol miktarında yıllara göre bir düşme trendi içerisinde olduğu söylenebilir. 1995 yılı petrol üretimi 1.10 milyon varildir. Bu değer ECO ülkeleri toplam petrol üretimi içerisindeki payı %0.06'dır. Fakat Kırgızistan petrol tüketiminin önemli bir kısmını Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan ve Rusya Federasyonundan karşılamaktadır. (TİKA,1996,s.48)

**Özbekistan;** Özbekistan'ın toplam petrol rezervi 3440 milyon varildir. Dünya rezervinin %0.5'inden daha azdır. ECO içerisindeki oranı ise %2.49'dur. Petrol üretimi 1995 yılında 56.10milyon varildir. ECO içerisindeki payı %3.31'dir. Bağımsızlıktan sonra petrol üretimi Özbekistan'da artmıştır. Petrol üretimi 1991 yılında 56000 varil/gün iken, 1996'da üretim 153600 varil/güne yükselmiştir. Özellikle Buhara'daki rafineri tesisi Japon ve Fransız firmalar tarafından iyileştirilmiş ve üretim arttırılmıştır.

**Tacikistan;**ülkede petrol üretimi çok düşük seviyededir. Yıllık petrol üretimi 0.24 milyon varildir. ECO toplamı içerisindeki payı %0.01'dir. Petrol tüketimine ait somut bir rakama ulaşamamıştır. Fakat Tacikistan'ın petrol ithal ettiği bilinmektedir. İthalatını BDT ülkelerinden yapmaktadır.

**Türkmenistan;** Türkmenistan'ın petrol rezervi yaklaşık 5100 milyon varildir ve ECO bölgesi toplam rezervi içerisindeki oranı %3.7'dir. Petrol üretimi yılda 25.60 milyon varildir. Bağımsızlık sonrası Türkmenistan'ın petrol üretiminde bir düşüş görülmektedir. Üretilen petrolün ECO'daki payı %1.51'dir. 1995 yılında hükümet üretimin arttırılması için bir takım projeler geliştirdi ve yeni petrol yatakları kurma çalışmaları başlatıldı. Ülkede en önemli

petrol işleme merkezleri Türkmenbaşı ve Chardzhou rafinerisidir. Kapasiteleri sırasıyla 5.5 milyon ton/yıl ve 5.75 milyon ton/yıldır. Türkmenistan'da tüketilen petrol miktarına ulaşamamıştır.

### **2141.Doğal Gaz**

ECO ülkelerinde bulunun toplam doğal gaz rezervi, toplam üretim, toplam tüketim, üretimin tüketimi karşılama oranları ve ülkelere ait verilerin toplam içerisindeki payları tablo 18'de gösterilmiştir.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatını oluşturan ülkelerdeki toplam doğal gaz rezervi 46.26 trilyon m<sup>3</sup>'dur. Bunun büyük bir kısmı İran, Pakistan ve Türkmenistan'da bulunmaktadır. ECO bölgesinde en zengin doğal gaz yataklarına sahip ülkeler toplam rezervleri sırasıyla İran 21, Pakistan 13.49, Türkmenistan 8.09 trilyon m<sup>3</sup>'dur. Diğer ülkelerdeki doğal gaz rezervleri ise şöyledir: Kazakistan 1.8, Özbekistan 1.55, Azerbaycan 0.17, Afganistan 0.125, Türkiye 0.033 ve Kırgızistan 0.005 trilyon m<sup>3</sup>'dur. Bölgedeki toplam doğal gaz rezervinin %45.39'u İran'da, %29.16'sı, Pakistan'da ve %17.49'ü Türkmenistan'da bulunmaktadır.

Tabloda açıkça görüldüğü gibi bölgedeki toplam doğal gaz rezervinin yaklaşık % 96'sı İran, Pakistan ve Türkmenistan'da bulunmaktadır.

Bölgedeki toplam doğal gaz üretimi 170.86 milyar m<sup>3</sup>'dur. En fazla doğal gaz üretimine sahip ülkeler şunlardır: Özbekistan 49, İran 48, Türkmenistan 34.6 milyar m<sup>3</sup>'dur. Diğer ülkelerin üretimi ise Afganistan 15.4, Pakistan 10.3, Azerbaycan 6.81, Kazakistan 5.92, Türkiye 0.703, Kırgızistan 0.083 ve Tacikistan 0.04 milyar m<sup>3</sup>'dur. Ülkelerin toplam içerisindeki payları; Özbekistan %28.68, İran %28.09, Türkmenistan %20.25, Afganistan %9.01, Pakistan %6.03, Azerbaycan %3.99, Kazakistan %3.46, Türkiye %0.41, Kırgızistan %0.05 ve Tacikistan %0.02'dir.

ECO bölgesinde toplam doğal gaz tüketimi 149.21 milyar m<sup>3</sup>'dur. Tüketimin ülkelere göre dağılımı; İran 47.5, Özbekistan 44.1, Afganistan 15.4, Kazakistan 14, Türkmenistan 10.6, Pakistan 10.3, Azerbaycan 6.59, Türkiye 0.724 milyar m<sup>3</sup>'dur. Ülkelerin toplam tüketim içerisindeki payları ise; İran %31.83, Özbekistan %29.55, Afganistan %10.32, Kazakistan %9.38, Türkmenistan %7.10, Pakistan %6.90, Azerbaycan %4.42, ve Türkiye %0.49'dur.

ECO ülkelerinde üretimin tüketimi karşılama oranı 1.15'dir. Bu oranın ülkelere göre sıralanışı şöyledir: Türkmenistan 3.26, Özbekistan 1.11, Azerbaycan 1.03, İran 1.01, Pakistan 1.00, Afganistan 1.00, Türkiye 0.97, Kazakistan 0.42'dir. Tabloda görüldüğü gibi Pakistan,

Tablo:18  
ECO'da Doğal Gaz Üretimi

ÜLKELER	REZERV		ÜRETİM		TÜKETİM		Üretim/ Tüketim
	Milyar m3	ECO %	Milyar m3	ECO %	Milyar m3	ECO %	
Türkiye	0,033	0,07	0,703	0,40	0,724	0,48	0,97
Pakistan	13,490	29,16	14,200	8,14	14,200	9,34	1,00
İran	21,000	45,39	48,000	27,53	47,500	31,23	1,01
Afganistan	0,125	0,27	15,400	8,83	15,400	10,12	1,00
Azerbaycan	0,170	0,37	6,810	3,91	6,590	4,33	1,03
Kazakistan	1,800	3,89	5,920	3,40	14,000	9,20	0,42
Kırgızistan	0,005	0,01	0,083	0,05	--	0,00	--
Özbekistan	1,550	3,35	48,600	27,87	43,100	28,33	1,13
Tacikistan	--	0,00	0,040	0,02	--	0,00	--
Türkmenista	8,090	17,49	34,600	19,84	10,600	6,97	3,26
<b>ECO Toplamı</b>	<b>46,263</b>	<b>100,00</b>	<b>174,356</b>	<b>100,00</b>	<b>152,114</b>	<b>100,00</b>	<b>1,15</b>

Kaynak: Annual Review, Central Bank of Iran, 1994-95, s.44

EIU, Pakistan, Afghanistan Country Profile, 1994-95, :70-71

EIU, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan

Country Profile, 1996-97, s.22-75

TIKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1996, s:16-19

TIKA, Kazakistan Ülke Raporu, 1996, s:29-31

İran, Afganistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan'da üretilen doğal gaz tüketimi karşılarken, diğer ECO ülkelerinde üretim tüketimi karşılayamamaktadır.

Bölgede doğal gaz üretiminin tüketimi karşılama oranının en yüksek olduğu ülkenin Türkmenistan olduğu yukarıda belirtilmiştir. 1995 verilerine göre bu oran %3.26'dır. Aslında bu oranın çok daha yüksek seviyededir. 1991 yılında ülkede doğal gaz üretimi 84.7 milyar m<sup>3</sup> iken 1992 yılında 60.1, 1993 yılında 63.5, 1994 yılında 35.6 ve 1995 yılında 34.6 olmuştur. Doğal gaz üretiminde görülen bu düşüş talep yetersizliğinden ortaya çıkan bir düşüştür.(Dikbaş,1997,s.41) Aynı yıllarda doğal gaz tüketimi ise; 1991 yılında 8.6, 1992 yılında 9.3, 1993 yılında 9.3, 1994 yılında 10.1 ve 1995 yılında ise 10.6 milyar m<sup>3</sup>'dur. Zengin rezervleriyle dikkatleri üzerine çeken Türkmen doğal gazı henüz dünya pazarlarına açılmamıştır. Yapılan ihracatın tamamına yakını BDT ülkelerine gerçekleştirilmektedir. SSCB'den kalma boru hattıyla gerçekleştirilen bu ihracatın 1991 yılından sonra sürekli bir azalış göstermiştir. Şöyle ki; 1991 yılında ihracat 62.9 milyar m<sup>3</sup> iken 1995 yılında 24 milyar m<sup>3</sup>'e düşmüştür.

Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra doğal gazını dünya piyasasına çıkarmak için bölgedeki ülkelerle bir takım anlaşmalar ve projeler gerçekleştirmiştir. Bu projelerden ilki Türkmen doğal gazının İran ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılmasıdır. Bir diğer proje Kazakistan, Rusya, Gürcistan ve Türkiye üzerinden Akdeniz'e ulaştırılmasıdır. Bir başka proje Türkmen doğal gazının Afganistan ve Pakistan üzerinden Pasifik okyanusuna dönecek boru hattıyla ilgilidir. Ayrıca Özbekistan, Kırgızistan ve Çin üzerinden dönecek boru hattıyla Türkmen doğal gazının açık denizlere ulaştırılması amaçlanmaktadır. İran üzerinden direk olarak Basra körfezine ulaşacak boru hattı da önerilen bir başka projedir.

Türkmen doğal gazının dünya pazarlarına ulaşması için somut adımların atıldığı projeler şunlardır: Türkmen doğal gazının İran-Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılacak boru hattının ilk adımını oluşturan ve Türkmenistan'ın batısındaki Körpece'den İran'da Kurt-Kui'ye ulaşacak 200 km'lik hat ile (140 km'lik kısmı Türkmenistan'ın içerisindedir), Körpece'de bulunan doğal gaz işleme tesislerinin onarımıyla ilgili proje Ekim 1995'de imzalanmıştır. Öngörülen maliyet 3.5 milyon dolardır. Ancak proje çalışmaları halen devam etmekle birlikte, hattın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusundaki şüpheler giderilmiş değildir. (EIU,1996/97,s.74)

Türkmen doğal gazının Türkiye piyasasına ulaşması için bir takım somut adımlar atılmaya çalışılmıştır. İran, Türkiye ve Türkmenistan arasında 1997 yılında varılan

mutabakatlarda Tebriz-Türkiye arasındaki boru hattının İran tarafından inşa edilmesi ve Türkiye'nin hududundan Türkiye içlerine kadar olan kısmı da Türkiye tarafından inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. 1999 yılı sonunda bitirilmesi hedeflenen bu boru hattından yılda 3 milyar m<sup>3</sup> doğal gaz İran ve 3 milyar m<sup>3</sup> doğal gaz da Türkmenistan Türkiye'ye ihraç etmesi planlanmıştır. (Dikbaş,1997,s.41)

21 milyar m<sup>3</sup> rezervle İran doğal gazı dünyada Rusya doğal gaz rezervinden sonra ikinci sırayı almaktadır. İran'da doğal gaz üretiminin tamamına yakını iç piyasada tüketilse de son yıllarda İran hükümeti doğal gaz ihracı için bir takım girişimlere bulunmuştur. Yukarıda da açıklandığı gibi Türkmenistan-İran-Türkiye arasında döşenecek boru hattından yılda 3 milyar m<sup>3</sup> doğal gaz İran Türkiye'ye sevk edecektir. Ağustos 1996 tarihinde imzalanan anlaşmaya göre miktar 190 milyar m<sup>3</sup>'dur. İran ayrıca Azerbaycan, Gürcistan ve Ukrayna'ya doğal gaz ihraç etmeyi hedeflemiştir.(EIU,1997/98,s:30)

Özbekistan ise üretiminin büyük bir kısmını iç piyasada tüketirken, yaklaşık 5.5 milyar m<sup>3</sup>'luk doğal gazı Kazakistan ve Kırgızistan'a ihraç etmektedir.

Zengin doğal gaz rezervlerine sahip bir diğer ECO ülkesi de Pakistan'dır. 13.498 trilyon m<sup>3</sup> rezerve sahip Pakistan'ın üretimi oldukça düşük olmakla beraber iç piyasanın ihtiyacını karşılamaktadır.

## **2142.Kömür**

ECO ülkelerinde toplam kömür rezervleri, üretim, tüketim, bunların ECO toplamı içerisindeki payları ile üretimin tüketimi karşılama oranları tablo 19'de gösterilmiştir.

Bölgede toplam kömür rezervi 61800 milyon tondur. Bu değere Pakistan, İran ve Özbekistan rezervleri dahil değildir. Ayrıca Azerbaycan, Tacikistan ve Türkmenistan'a ait verilere ulaşılamadığından bu ülkelere ait bilgiler tabloda yer almamaktadır.

Kömür rezervinin en fazla olduğu ülke Kazakistan'dır. Rezervi 50000 milyon tondur ve ECO toplamı içerisindeki payı %80.81'dir. İkinci sırada Türkiye gelmektedir ve rezervi 6400 milyon tondur. ECO içerisindeki Türkiye'nin payı %10.36'dır. Üçüncü Kırgızistan'ın kömür rezervi 5000 milyon tondur. Kırgızistan'ın ECO'daki payı %8.09'dur. Afganistan'ın toplam rezervi 400 milyon tondur ve oranı %0.65 olmaktadır.

ECO bölgesinde toplam kömür üretimi 91.09 milyon tondur. ECO ülkeleri arasında en fazla üretim yapan ülke Kazakistan'dır. Kazakistan'ın 1995 yılında çıkardığı kömür miktarı 79.50 milyon tondur. Bu değer bağımsızlık öncesi daha yüksek olduğu bilinmektedir.

Tablo:19  
ECO'da Kömür Üretimi

ÜLKELER	REZERV		ÜRETİM		TUKETİM		Üretim/ Tüketim
	Milyon Ton	ECO %	Milyon Ton	ECO %	Milyon Ton	ECO %	
Türkiye	6400	10,36	1,22	1,34	5,45	33,98	0,22
Pakistan	--	0,00	3,27	3,59	2,20	13,72	1,49
İran	--	0,00	1,40	1,54	1,40	8,73	1,00
Afganistan	400	0,65	0,37	0,41	0,37	2,31	1,00
Azerbaycan	--	0,00	--	0,00	--	0,00	0,00
Kazakistan	50000	80,91	79,50	87,28	--	0,00	0,00
Kırgızistan	5000	8,09	1,53	1,68	2,18	13,59	0,70
Özbekistan	--	0,00	3,80	4,17	4,44	27,68	0,86
Tacikistan	--	0,00	--	0,00	--	0,00	0,00
Türkmenistan	--	0,00	--	0,00	--	0,00	0,00
<b>ECO Toplamı</b>	<b>61800</b>	<b>100,00</b>	<b>91,09</b>	<b>100,00</b>	<b>16,04</b>	<b>100,00</b>	<b>5,68</b>

Kaynak: EIU, Afghanistan, Pakistan Country Profile, 1994-95, s.70-71

EIU, Iran Country Profile, 1997-98, s.23-51

EIU, Turkey Country Profile, 1996-97, s.22-23

EIU, Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan

Country Report, 1996-97, s.72-75

DEİK, Azerbaycan, Kasım 96, s.3

İGEME, Kırgızistan, 1992, s.6

TIKA, Kazakistan Ülke Raporu, 1996, s.6

Kazakistan ürettiği kömürün çok büyük bir kısmını ihraç etmektedir. İhracatın tamamına yakını BDT ülkelerine yapılmaktadır. Kazakistan kömür üretiminin ECO toplamı içerisindeki payı %87.28'dir. İkinci Özbekistan'ın 1995 yılında çıkardığı kömür 3.80 milyon tondur ve ECO içerisindeki payı %4.17'dir. Pakistan'ın kömür üretimi 3.27 milyon tondur. ECO içerisindeki payı %3.59'dur. Kırgızistan'ın kömür üretimi 1.53 milyon ton ve payı %1.68'dir. İran'ın 1994 yılında kömür üretimi 1.40 milyon tondur. ECO toplamı içerisinde İran'ın payı %1.54'dur. Türkiye'nin 1995 yılında kömür üretimi 1.22 milyon ton olmuştur ve ECO toplamındaki payı %1.34'dur. Afganistan 0.37 milyon ton kömür üretimiyle ECO toplamının %0.41'ini oluşturmaktadır.

Bölgede toplam kömür tüketimi 16.04 milyon tondur. Fakat Azerbaycan, Kazakistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a ait veriler tabloda yer almadığından bu değer çok daha yüksek olduğu söylenebilir. Tüketimin ülkelere göre dağılımı şöyledir: Türkiye 5.45, Özbekistan 4.44, Pakistan 2.20, Kırgızistan 2.18, İran 1.40 ve Afganistan 0.37 milyon tondur. ECO toplamı içerisindeki payları ise; Türkiye %33.98, Özbekistan %27.68, Pakistan %13.72, Kırgızistan %13.59, İran %8.73 ve Afganistan %2.31'dir.

ECO toplamında üretimin tüketimi karşılama oranı 5.68'dir. İran ve Afganistan'da üretimin tüketimi karşılama oranı 1.00'dir. Türkiye'de bu oran 0.22, Kırgızistan'da 0.70, Özbekistan'da 0.86, Pakistan'da 1.49'dur. Kazakistan'da bu oranın 5.00'in üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

### **2143.Elektrik**

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyelerine ait elektrik üretimi, elektrik tüketimi, üretimin tüketimi karşılama oranı ve bunların ECO toplamı içerisindeki payları tablo 20'de gösterilmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi ECO ülkelerinin toplam elektrik üretimi 359146 milyon kw/saat, toplam tüketim ise 243673 kw/saattir. Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'a ait elektrik tüketim değerlerine ulaşamadığından toplam içerisinde yer almamaktadır. Buna göre ECO bölgesinde üretilen toplam elektrik enerjisinin tüketilen toplam elektrik enerjisini karşılama oranı 1.47 seviyesindedir.

ECO' da ülkeler düzeyinde elektrik enerjisi incelendiğinde;

**Türkiye**'de 1995 yılında üretilen elektrik 86247 milyon kw/s'dir. Bunun ECO toplamı içerisindeki payı %24.01'dir. Elektrik tüketimi ise 67394 milyon kw/s ve toplam tüketim içerisindeki payı %27.66'dır. Türkiye'de elektrik üretiminin tüketimi karşılama oranı 1.28'dir.



Tablo:20  
ECO'da Elektrik Üretimi

ÜLKELER	KAPASİTE		ÜRETİM		TÜKETİM		Üretim/ Tüketim
	MW	ECO %	Milyon Kwh	ECO %	Milyon Kwh	ECO %	
Türkiye	20952	50,98	86247	24,01	67394	27,66	1,28
Pakistan	11346	27,61	15289	4,26	15289	6,27	1,00
İran	--	0,00	84969	23,66	52306	21,47	1,62
Afganistan	408	0,99	1109	0,31	1151	0,47	0,96
Azerbaycan	4908	11,94	17600	4,90	17601	7,22	1,00
Kazakistan	--	0,00	65700	18,29	80500	33,04	0,82
Kırgızistan	3485	8,48	12932	3,60	--	0,00	--
Özbekistan	--	0,00	47800	13,31	--	0,00	--
Tacikistan	--	0,00	17000	4,73	--	0,00	--
Türkmenistan	--	0,00	10500	2,92	9432	3,87	1,11
<b>ECO Toplamı</b>	<b>41099</b>	<b>100,00</b>	<b>359146</b>	<b>100,00</b>	<b>243673</b>	<b>100,00</b>	<b>1,47</b>

Kaynak: EIU, Afghanistan, Pakistan Country Profile, 1994-95, s.70-71

EIU, Iran Country Profile, 1997-98, s.23-51

EIU, Turkey Country Profile, 1996-97, s.22-23

EIU Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan

Country Report, 1996-97, s.72-75

DEIK, Azerbaycan, Kasım 96, s.3

IGEME, Kırgızistan, 1992, s.6

TİKA, Kazakistan Ülke Raporu, 1996, s.6

Türkiye’de elektrik üretiminin yaklaşık %44’ü hidroelektrik santrallerinden sağlanmaktadır. Bu alanda son yıllarda geliştirilen en büyük proje GAP’tır. Bir çok barajın yapıldığı ve yapılmaya devam edildiği Fırat ve Dicle nehirlerinden elde edilmesi beklenen elektrik üretim kapasitesi yaklaşık 7561 MW’dır.

Türkiye’de elektrik üretiminin önemli bir kısmı termal elektrik santrallerinden elde edilmektedir. Bu santrallerde özellikle linyit maddeni kullanılmaktadır.

**Pakistan**’da toplam elektrik üretimi ve toplam elektrik tüketimi 15289 milyon kw/s’dır. ECO üretimi içerisindeki payı %4.26 ve ECO tüketimi içerisindeki payı ise %6.27’dir. Buna göre ülkede üretimin tüketimi karşılama oranı bire eşittir.

Pakistan’da 1994 yılı itibariyle kurulu elektrik kapasitesi 11346 MW’dır. Bunun 1998 yılı sonunda 13505 MW’a çıkarılması hedeflenmiştir. Ülkede elektrik üretiminin yaklaşık %52.5’i termal santrallerden sağlanmaktadır. Ayrıca ülkede bulunan iki önemli barajda kurulu elektrik kapasitesi 2964 MW’dır. Bunlar; Tarbela santrali 2164 MW’lık ve Mangla santrali 800 MW’lıktır.

Pakistan’da her geçen gün elektrik talebi artmakta ve elektrik enerjisi nüfusun ancak %40’ına ulaşabilmektedir.(DEİK,1995,s:3) Hükümet elektrik talebini karşılamak için bu sektörde yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırmış ve bunun bir sonucu olarak da 1991 yılında İngiltere, ABD ve Suudi Arabistan yatırımcıları tarafından oluşturulan bir konsorsiyumla Pakistan’da 1292 MW’lık bir santral kurulması planlanmış ve çalışmalara başlanılmıştır. (EIU, 1994/95, s:32)

**İran**’da 1995 yılında üretilen elektrik enerjisi 84969 kw/s’dır. ECO toplam üretimi içerisinde İran’ın payı %23.66’dır. Tüketilen toplam elektrik enerjisi ise 52306 kw/s ve ECO toplamındaki payı %21.47’dir. Ayrıca tabloda da görüldüğü gibi ülkede elektrik üretiminin tüketimi karşılama oranı 1.62’dir.

Savaş yıllarında büyük zarar gören İran enerji sektöründe son on yıldır rehabilitasyon çalışmaları yapılmaktadır. Ülkede elektrik üretiminin %94.2’si kamu sektörü tarafından, %5.8’i ise özel sektör tarafından üretilmektedir. Üretimin %8.56’si kamu tarafından işletilen hidro elektrik santrallerinden, %85.64’ü ise termal santrallerden elde edilmektedir.

Elektrik tüketiminde en büyük payı hane halkı almaktadır. Hane halkının elektrik tüketimi %37.30’dur. Ticaret sektöründe tüketilen elektrik enerjisi %26.77 ve sanayi sektöründe ise %25.35’dir. Tarımda kullanılan elektrik enerjisinin toplam elektrik üretiminin %6.84’üdür.

**Afganistan**'da 408 MW'lık kurulu elektrik kapasitesi bulunduğu tahmin edilmekte ve 1989 yılı verilerine göre üretilen toplam elektrik miktarı 1109 milyon kw/s'dir. Bunu ECO toplam elektrik üretimindeki payı %0.31'dir. Ülkede toplam elektrik tüketimi ise 1151 milyon kw/s ve ECO'daki payı %0.47'dir. Ülkede elektrik üretiminin tüketimi karşılama oranı 0.96'dır. Nüfusun ne kadarlık bir kısmına elektrik enerjisi ulaştığı bilinmemekle birlikte, geniş olduğu söylenemez.

1989 yılında Afganistan elektrik açığını kapatmak için SSCB'den 42 milyon kw/s elektrik enerjisi ithal etmiştir. Ülkede elektrik üretiminin tamamı hidro elektrik santrallerinden elde edilmektedir. SSCB zamanında ülkenin kuzeyindeki Kunduz nehri üzerinde yapılması planlanan birçok hidro elektrik santrali projesi bulunmaktadır.

**Azerbaycan** 4908 MW'lık kurulu elektrik üretim kapasitesine sahiptir. Ülkede 1995 yılında üretilen elektrik enerjisi 17600 milyon kw/s'tir. Üretilen elektrik enerjisinin ECO toplamı içerisindeki payı %4.90'dır.

Ülkede tüketilen elektrik enerjisi 17061 milyon kw/s'tir ve ECO toplamı içerisindeki payı %7.22'dir.

Azerbaycan'da üretilen elektriğin yaklaşık %85'i termal santrallerden, %15'i hidro elektrik santrallerinden elde edilmektedir. Ülkede elektrik üretiminin tüketimi karşılama oranı 0.99'dur.

**Kazakistan**'da 1994 yılında üretilen elektrik enerjisi 65700 milyon kw/s'dir ve bu miktarın ECO toplamı içerisindeki payı %18.29'dur.

Ülkede tüketilen elektrik enerjisi 80500 milyon kw/s olup, ECO toplamındaki payı %33.04'dur. Elektrik üretiminin tüketimi karşılama oranı 0.82'dir. Ülkede elektrik fiyatlarının ucuz olması ve yanlış elektrik politikaları nedeniyle ülke, BDT ülkeleri içerisinde üçüncü en büyük enerji tüketici konumundadır.(TİKA,Kazakistan,1996,s.31)

Kazakistan elektrik üretiminin büyük bir kısmını termal santrallerden elde etmektedir. Toplam elektrik enerjisinin %65'i Ekibastuz bölgesi kömürü kullanılarak üretilmektedir. Bu bölgede 1984'de kurulan ilk enerji santrali Ekibastuz HEPS-1'in yıllık enerji üretimi 20 milyar kw/s'dir. Balkhash gölünün güney batısında aynı kapasite ile çalışacak olan Ekibastuz HEPS-2 istasyonunun inşaatı halen sürmektedir. Yakın bir zamanda Kazakistan'ın elektrik üretimi 105.5 milyar kw/s'te ulaşması tahmin ediliyor.(TİKA, Kazakistan, 1996, s.31)

**Kırgızistan**'ın sahip olduğu elektrik enerjisi kapasitesi 3485 MW olarak tahmin edilmektedir. Bunun 2716 MW'lık kısmı ülkedeki yaklaşık 20 adet hidro elektrik santrallerinden, 769 MW'lık kısmı ise termal santrallerden elde edilmektedir.

Ülkede 1994 yılında üretilen toplam elektrik miktarı 12932 milyon kw/s'dır. ECO toplam elektrik üretimindeki Kırgızistan'ın payı %3.60'dır.

Elektrik üretiminin yaklaşık %78'i hidroelektrik santrallerinden elde edilmesine rağmen, ülkedeki santrallerin verimli ve etkin kullanıldığı söylenemez. Hükümet bu santralleri modernleştirmek için yabancı yardımlar aramaktadır. Ülkedeki Narın nehri üzerinde çok sayıda baraj bulunmaktadır. Toplam elektrik üretiminin yaklaşık %74'ü bu barajlardan elde edilmektedir.

Kırgızistan'ın elektrik tüketimine ait verilere ulaşamadı. Fakat 1994 yılında üretilen 12932 milyon kw/s elektrik enerjisinin önemli bir kısmının Özbekistan, Kazakistan ve Çin'e ihraç edildiği bilinmektedir. Çin'e yıllık 8 milyon kw/s elektrik ihraç ederken, hükümet yeni pazarlar aramaktadır.

Kırgız hükümeti 1992 yılında ABD'den The General Electric Company ile yaptığı anlaşmayla Narın nehri üzerine 1900 MW'lık bir hidro elektrik santrali kurulması kararlaştırıldı. (EIU,1996/97,s: 22 )

**Özbekistan**'da 1994 yılında üretilen toplam elektrik enerjisi 47800 milyon kw/s'dır. ECO toplam elektrik üretimi içerisinde Özbekistan'ın payı %13.31'dir.

Kırgızistan'dan elektrik ithal eden Özbekistan'ın toplam elektrik tüketimine ulaşamamıştır.

**Tacikistan**; elektrik üretiminin önemli bir kısmını hidro elektrik santrallerinden elde eden Tacikistan'ın 1994 yılında toplam üretimi 17000 milyon kw/s'dir. ECO üretimi içerisindeki payı %4.73'dür. Vakşı nehri üzerinde kurulu bulunan bir çok barajın yabancı firmalar tarafından modernize edilmektedir.

Ülkede üretilen elektrik enerjisi tüketimi karşılamamaktadır. Hükümet Kırgızistan'dan önemli miktarda elektrik enerjisi ithal etmektedir.

**Türkmenistan**'da 1994 yılında üretilen toplam elektrik 10500 milyon kw/s'dır. Önceki yıllarla kıyaslandığında ülkede elektrik üretiminde 1990 sonrası sürekli bir düşüş görülmektedir. 1991 yılında 14954 milyon kw/s elektrik enerjisi üretilirken, 1992 yılında 13183 milyon kw/s, 1993 yılında ise 12657 milyon kw/s olmuştur.

Ülkede toplam elektrik enerjisi tüketimi 1991 yılında 9587 milyon kw/s iken, 1992 yılında 8879 milyon kw/s, 1993 yılında 9432 milyon kw/s ve 1994 yılında ise 9432 milyon kw/s olmuştur. Bağımsızlık sonrası Türkmenistan'da elektrik üretiminde sürekli bir düşüş olurken, tüketimde önemli bir dalgalanma olmamıştır.

Türkmenistan'da elektrik üretiminin tüketimi karşılama oranı 1994 yılında 1.11 olmuştur.

1994 yılında üretilen elektrik enerjisinin yaklaşık %10'u ihraç edilmiştir. Bir önceki yılda bu oran yaklaşık %25 seviyesindeydi.

ECO toplam elektrik üretimi içerisinde Türkmenistan'ın payı %2.92, toplam tüketim içerisindeki payı %3.87'dir.

### **215.ECO'da Madencilik Sektörü**

ECO ülkelerinde çıkartılan madenler tablo 21'de gösterilmiştir. Seçilmiş madenler şunlardır: Altın, cıva, alüminyum, linyit, krom,uranyum, magnezyum, bakır, boksit, bizmut, kurşun, demir, çelik, gümüş, kalay, çinko, titanyum, tuz ve kükürttür.

Buna göre, ECO bölgesinde 82 ton altın, 32950 ton cıva,340 bin ton alüminyum, 60604 bin ton linyit, 889 bin ton krom, 4379 ton uranyum, 7031 bin ton magnezyum, 4222 bin ton bakır, 1232 bin ton boksit, 119 ton bizmut, 177 bin ton kurşun, 14663 bin ton demir, 25057 bin ton çelik, 900 ton gümüş, 500 ton kalay, 418 bin ton çinko, 43 bin ton titanyum, 3530 bin ton tuz ve 28394 bin ton kükürttür.

### **216.ECO'da Ulaştırma Sektörü**

ECO ülkelerinde bulunan karayolu ve demir yolu uzunlukları tablo 22'de gösterilmiştir. Buna göre bölgede toplam karayolu uzunluğu 476537 km'dir. Toplam demir yolu uzunluğu ise 41158 km'dir.

**Türkiye'deki** toplam karayolu uzunluğu 59832 km'dir. Bunun 31389 km'si devlet karayolu, 28443 km'lik kısmı ise illerdeki karayollarından oluşmaktadır. Karayollarının yaklaşık 57275 km'lik kısmı asfalt, beton ve parke kaplanmıştır.

Türkiye'de yolcu ve yük taşımacılığının büyük bir kısmı karayollarıyla yapılmaktadır. 1995 yılı verilerine göre ülkede 3058511 otomobil, 173051 minibüs, 90197 otobüs, 397743 kamyonet ve 321421 kamyon bulunmaktadır. 1993 yılında toplam yolcunun %95'i, toplam yükünde %90'ı karayollarıyla taşınmıştır.

Tablo:21  
ECO'da Madencilik Sektörü

Madenler	Birim	Türkiye	Pakistan	İran	Arjanistan	Azerbaycan	Kazakistan	Kyrgyzistan	Özbekistan	Tacikistan	Türkmenistan	ECO Toplamı
Altın	Ton	--	--	--	--	--	20	2	60	--	--	82
Civa	Ton	32200	--	--	--	--	--	750	--	--	--	32950
Alüminyum	Bin ton	60	32	110	--	14	10	--	--	52	62	340
Linyit	Bin ton	51504	--	--	--	--	4900	550	3650	--	--	60604
Krom	Bin ton	237	7	39	--	--	606	--	--	--	--	889
Uranyum	Ton	--	23	--	--	--	2240	--	2116	--	--	4379
Magnezyum	Bin ton	2318	4473	40	--	--	200	--	--	--	--	7031
Bakır	Bin ton	3186	--	341	--	38	19	--	--	--	638	4222
Boksit	Bin ton	720	--	--	--	--	500	--	12	--	--	1232
Bizmut	Ton	--	68	--	--	--	50	--	--	--	--	118
Kurşun	Bin ton	--	2	16	--	--	160	--	--	--	--	177
Demir	Bin ton	4964	2870	--	--	306	4000	279	873	386	985	14663
Çelik	Bin ton	12800	--	4700	--	236	5800	--	610	--	911	25057
Gümüş	Ton	--	--	--	--	--	900	--	--	--	--	900
Kalay	Ton	--	--	--	--	--	500	--	--	--	--	500
Çinko	Bin ton	83	--	71	--	--	240	24	--	--	--	418
Titanyum	Bin ton	--	--	--	--	--	25	--	--	18	--	43
Tuz	Bin ton	1353	706	--	18	196	--	--	284	--	973	3530
Kükürt	Bin ton	28196	--	--	--	32	--	--	--	--	166	28394

Kaynak :DEİK,Azerbaycan,1994,s:4

Dikbaş,K,Değişen Türkmenistan,1997,s:30

EIU, Country Profiles,

Eski teknolojiyle kurulmuş yetersiz ve verimsiz işletilen demiryollarının toplam uzunluğu 8549 km'dir. Bunun ancak 939 km'lik kısmı elektrikli hattan oluşmaktadır. 1995 yılı verilerine göre ülkede demir yoluyla taşınan yolcu sayısı 104635 kişidir. Trenlerle taşınan yük ise 15271 tondur.

Üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'de deniz taşımacılığı önemli bir yer tutmaktadır. Yaklaşık 6.7 milyon gros tonluk deniz taşımacılığına sahip Türkiye'de 5300 gemi bulunmaktadır. Bunların 1596'si yük gemisi, 623'ü yolcu gemisi, 253'ü tanker, 1023'ü yat, 1063'ü Balıkçı gemisi ve 742'si hizmet gemisidir. Ülkede en önemli limanlar İstanbul, İzmir, Mersin ve Trabzon'dur.

Türkiye'de hava taşımacılığının büyük bir kısmı kamu kuruluşu olan Türk Hava Yolları tarafından yapılmaktadır. 1995 yılında taşınan yolcu sayısı 7.75 milyon kişidir. Bunun 4.91 milyonu iç hatlarda, 2.84 milyonu da dış hatlarda gerçekleşmiştir. Yük taşımacılığına bakıldığında, 1995 verilerine göre 7.37 milyon ton yük taşınmıştır. Bunun 4.37 milyonu tonu iç hatlardan, 2.99 milyon tonu ise dış hatlardan gerçekleşmiştir.

**Pakistan**'da toplam karayolu uzunluğu 188332 km'dir. Bunun 6600 km'si şehirler arası yollar niteliğindedir. Karayollarının yaklaşık %50.8'i asfalt kaplanmış durumdadır. Karayollarının modernizasyonu için bir takım projeler son yıllarda gerçekleştirilmiştir. İslâmabat-Lahore arasındaki 309 km'lik yolun ve Karalı-Peşavar arasındaki 1762 km'lik yolun çalışmaların başlanılmıştır. (DEİK,1995,s.3)

1993 yılı verilerine göre Pakistan'da karayollarıyla taşınan yolcu sayısı km'ye 135 milyon kişidir. Karayollarında km'ye düşen yük 37 milyon tondur.

Ülkede demiryolu uzunluğu karayoluna oranla oldukça azdır. Toplam demiryolu uzunluğu 8775 km'dir. Burada 666 lokomotif ve 28500 yük vagonu hizmet vermektedir.

Pakistan'da deniz taşımacılığı kapasitesi yıldan yıla azalmaktadır. Pakistan Millî Denizcilik Ortaklığı tarafından yürütülen deniz taşımacılığı 1982 yılında 50 yük gemisiyle hizmet verirken, bu sayı 1994 yılında 20 yük gemisine kadar düşmüştür. Ülkede uluslararası iki liman bulunmaktadır: Karaçı ve Muhammed bin Kasım limanı. Bu limanlardan ihraç edilen kargo miktarı 1992 yılında 5995 bin tondur. İthal edilen kargo miktarı ise 21618 bin tondur. Toplam ticaret hacmi bu limanların 1992 yılında 27613 bin ton olurken, 1993 yılında 30231 bin ton olmuştur.

Tablo:22  
ECO'da Ulaştırma Sektörüne Ait Veriler

ÜLKELER	Karayolu Uzunluğu (KM)	Demiryolu Uzunluğu (KM)
Türkiye	59 832	8 549
Pakistan	188 332	8 775
İran	103 977	--
Afganistan	18 000	--
Azerbaycan	24 296	2 070
Kazakistan	--	13 600
Kırgızistan	23 000	340
Özbekistan	39 800	3 406
Tacikistan	13 400	480
Türkmenistan	13 400	2 120
<b>ECO Toplamı</b>	<b>484 037</b>	<b>39 340</b>

Kaynak: DIE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1996, s.415-431

DEİK, Özbekistan Eko. ve Türk-Özbek İlişkileri, Mayıs 1996, s.3

EIU, Pakistan, Afghanistan Country Profile, 1994-95, s.36-37, 71-72

EIU, Iran Country Profile, 1997-98, s.47

TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1996, s.31-32

TİKA, Kırgızistan Ülke Raporu, 1996, s.3

TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu, 1996, s.15



Pakistan Uluslararası Havayolları 1994 yılında 47 hava taşıtıyla hizmet vermiştir. Bunlardan 17'si modern yolcu uçağından oluşmaktadır. Ülkede 1993 yılında özel havayolu şirketlerinin kurulmasına izin verilmiştir.

İran'da Şah zamanında başlatılan karayollarını modernize etme çalışmaları, devrim sonrasında da devam edilmiş ve günümüzde İran'da 103.977 km karayolu bulunmaktadır. Bunun 58977 km'lık kısmı asfalt kaplanmıştır.

İran-Irak savaşı İran taşımacılığını da etkilemiştir. 1990 yılında ülkedeki taşıt sayısı 27371'dir. Bunların 7933'ü ağır vasıtalarından oluşmaktadır. 1990 sonrası taşıt ithali serbest bırakılmasıyla ülkeye kısa sürede 100 bini aşkın taşıt girdi. 1994 yılı sonunda ülkedeki taşıt sayısı 130616 oldu. Bunların 37.863'ü ağır vasıtalı taşıtlar ve 86109'u otomobil di. İran hükümeti ülkede araba sayısını ve alımını azaltmak için 1995 yılında yurtiçi petrol fiyatlarını iki kat arttırdı. 1996 yılında tekrar petrol fiyatlarını %30, 1997 yılında da %18 arttırdı. Fakat bunun etkili olduğu söylenemez.

İran'da demir yolu ağının geliştirilmesi için bir takım projeler uygulamaya konulmuştur. 1992 yılı verilerine göre ülkede 212 lokomotif bulunmaktadır. Demiryollarında taşınan yolcu sayısı 8.138.000 kişidir. Taşınan yük miktarı ise 16.979.000 tondur.

İran'ın kuzeyinde yer alan Hazar Denizi'ndeki Bandar Şah ve Emeli limanları SSCB'nin yıkılmasıyla önemlerini arttırmıştır. 1990 sonrası İran bu limanları modernize etmeye başlamıştır. Ülkenin güneyinde ve Basra Körfezindeki limanların en gelişmiş Khorromshahr'dır. Ayrıca Bushehr, Bandar Lengeh, Chah Bahar'da önemli limanlar arasındadır.

İran'da üç adet uluslararası hava limanı bulunmaktadır: Tahran, Bandar Abbas, Abadan. Uluslararası hava taşımacılığı İran Havayolları tarafından yapılmaktadır. İç hatlarda hizmet veren başka özel şirketlerde bulunmaktadır. 1992 yılında ülkede hava alanlarından ayrılan yolcu sayısı 5920 bin kişi, hava alanlarına gelen yolcu sayısı ise 5918 bin kişidir.

Afganistan'da toplam karayolu uzunluğu 18000 km'dir. Bunun 2000 km'lık kısmı asfalt kaplanmış ve 2800 km'lık kısmı parke döşenmiştir. Fakat gerek SSCB işgali sırasında ve gerek 1990 sonrası devam eden iç savaş sırasında ülkede karayolları büyük zararlar almıştır. Ayrıca aynı sebeplerden dolayı ülkede birçok önemli köprü kullanılmaz durumdadır. BM Afganistan için alt yapı projeleri hazırlamakta olduğu bilinmektedir.

Ülkedeki taşıt sayısı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat en son verilere göre, 1982 yılında ülkede 82800 taşıt bulunmaktadır. Bunun 45500 'u kamyon ve

kamyon tipi taşıttan oluşmaktadır. 1983 yılında ayrıca 450 kamyon, 200 otobüs SSCB, Macaristan ve Çekeslovakya'dan ithal edilmiştir. 1989 yılında ise SSCB Afganistan'a 5000 taşıt ihraç ettiği bilinmektedir.

Afganistan'da demiryolu sistemi henüz inşa edilmemiştir. Fakat 1977-83 dönemi kalkınma planında İran tarafından finanse edilmesi hedeflenen 1800 km'lik Trans-Afgan demiryolu projesinde önemli bir mesafe alındığı söylenemez. Ayrıca uzun yıllar önce Kabil-SSCB sınırı arasında demiryolu inşaatı başlatılmış fakat halen bitirilememiştir.

Afganistan'da Kabil ve Kandarhar'da iki büyük hava limanı bulunmaktadır. Ayrıca Mezari Şerif, Herat, Jalalabad'da da havaalanları yer almaktadır. Ülkede Bakhtar Afgan Havayolları 11 uçakla hizmet vermektedir. Uçakların çoğunluğu Sovyet yapımı uçaklardan oluşmaktadır. Fakat iç savaş boyunca Afgan havayolu hizmetleri çok önemli zararlar almaktadır.

**Azerbaycan** gelişmiş bir ulaşım ağına sahip olmakla birlikte, alt yapı ve ekipmanları genelde kötü bir durumdadır. Ülkede toplam karayolu uzunluğu 24296 km'dir. Bunun 6405 km'lik kısmı şehirler arası otoyollardan oluşuyor. 17891 km'lik bölümü ise bölgesel yollardan oluşmaktadır. Karayollarının 7032 km'lik kısmı asfalt ve beton kaplanmıştır. Ülkede bulunan 2047 adet köprünün toplam uzunluğu 42496 km'dir. (TİKA,Azerbaycan, 1996,s.32) Azerbaycan'daki karayollarının yaklaşık %60'inin rehabilitasyona ihtiyacı vardır.(DEİK,1994,s.3)

SSCB'nin yıkılmasıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ile Türkiye arasında ulaşımı sağlamak için Aralık-Nahçıvan bölgesinde bir sınır kapısı açılması ile ilgili anlaşma 19 Eylül 1990 tarihinde Ankara'da imzalanmış ve anlaşma çerçevesinde Aras nehri üzerinde inşa edilen karayolu köprüsü 1993 yılında açılmıştır. Daha sonra Kara Ulaştırma Anlaşması 1 Kasım 1992 'de imzalanmıştır. Azerbaycan'la yapılmakta olan taşımalarda Sarp sınır kapısı kullanılmaktadır.(TİKA,Azerbaycan,1996,s.31)

Azerbaycan'da 1995 verilerine göre 392200 araç bulunmaktadır. Bunun 12800'ü yolcu otobüsü, 271400'ü otomobil ve 79300'ü yük taşıma araçlarından oluşmaktadır.

Ülkede demiryolu ağı gelişmiş olmasına rağmen verimli çalıştığı söylenemez. Azerbaycan'da toplam demiryolu uzunluğu 2070 km'dir. Bunun 1278 km'sinde elektrifikasyon yapılmıştır.

Azerbaycan'ın açık denizlere çıkma imkanı bulunmamasına rağmen Hazar Denizi kıyısında deniz taşımacılığını geliştirmeye çalışmaktadır. 19 Eylül 1990 tarihinde Türkiye ile

Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmayla ülkemizdeki limanları kullanmak suretiyle Azerbaycan'a uluslararası deniz taşımacılığına katılma imkanı verilmiştir.

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan diğer cumhuriyetlerle 2 Mayıs 1992'de Hava Ulaştırma anlaşması imzalayarak, Azerbaycan Havayolları uluslararası hava taşımacılığında yerini almıştır. Ülkede en önemli hava limanları Baku, Gence, Yevlah, Bine ve Zabrat'tır. (TİKA,Azerbaycan.1996, s.35)

**Kazakistan** ulaştırma sektörünün temelini demiryolları oluşturmaktadır. ECO ülkeleri arasında en geniş demiryolu ağına sahip Kazakistan'ın toplam demiryolu uzunluğu 13600 km'dir. Bunun 5500 km'si çift hatlı, 4000 km'si ise elektrikli. Ülkenin demiryolu filosuna 3280 lokomotif ve 2685 yolcu vagonu bulunmaktadır. (TİKA,Kazakistan,1996,s.409)

1991 yılında yük taşımacılığının %90'i demiryolu ile yapılırken, yolcu taşımacılığının ise %30'ü demiryoluyla yapılmıştır. Oldukça yavaş ve verimsiz çalışan Kazak demiryolları SSCB'nin yıkılmasıyla yedek parça bulma ve tamirata güçleşmiştir.(EIU,1996-97,s.38)

Kazakistan'da karayolu ağı gelişmemiş ve oldukça bakımsızdır. Buna rağmen 1991 yılında yolcu taşımacılığının %50'si ve yük taşımacılığının %7-8'i karayollarıyla gerçekleşmiştir.

Bağımsızlık sonrası 100 uçaktan oluşan Kazakistan Havayolları kurulmuştur. KHY yurt içi ve yurt dışı uçuşlarını sürdürmektedir.

Türkiye ile Kazakistan arasında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı anlaşması 1 Mayıs 1992 tarihinde imzalanmış ve 7 Eylül 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

**Kırgızistan**'da taşımacılığın çok önemli bir kısmı karayollarıyla gerçekleşmektedir. Orta Asya Cumhuriyetleri içerisinde en yüksek karayolu trafiği yoğunluğuna sahip Kırgızistan'ın toplam karayolu uzunluğu 23000 km'dir. Bunun %88.5'i asfalt ve benzeri maddelerle kaplanmıştır.( TİKA, Avrasya Dosyası, Temmuz 1997)

Yolcu taşımacılığının %87'si, yük taşımacılığının %94'ü karayolu ile yapılmaktadır. Ülkede 370000 taşıt bulunduğu tahmin edilmektedir.

Kırgızistan'da toplam demiryolu uzunluğu 340 km'dir ve demiryolunun bir kısmı Özbekistan ve Kazakistan üzerinden geçmektedir. 1994 yılında demiryolu ulaşımında 543.7 bin ton taşıma gerçekleştirilmiştir. (TİKA,Kırgızistan,1996,s.65)

Ülkede bağımsızlık sonrası havayolu taşımacılığında önemli gelişmeler olmuştur.

**Özbekistan'da** ulaşım ağının tamir ve modernizasyona ihtiyacı vardır. Ülkede toplam karayolu uzunluğu 39800 km'dır. Bunun yaklaşık %96'si asfalt ve benzeri maddelerle kaplanmıştır.1990 yılında Özbekistan'da karayoluyla 803.8 milyon ton yük taşınmıştır. (İTO,Özbekistan,1992,s.21)

Ülkede toplam demiryolu uzunluğu 3406 km'dır. Özbekistan diğer Orta Asya cumhuriyetlerine modern ve elektrikli tren yollarıyla bağlanmıştır. 1990 yılında demiryolu ile taşınan yük miktarı 357 milyon tondur.

Özbekistan Hava Yolları ülkenin Millî havayolu kurumudur. BDT ülkeleri arasında ÖHY oldukça sınırlı servis yapmaktadır. 1991 yılında hava yoluyla taşınan yük miktarı 69.8 milyon tondur.

**Tacikistan'da** taşımacılık kara ve hava yollarıyla yapılmaktadır. Ülkede toplam 13400 km karayolu bulunmaktadır. Karayollarının %90'i asfalt kaplanmış durumdadır. Fakat ülkenin doğu ve batı arasında uzanan yüksek dağlar özellikle kış aylarında geçit vermeyi zorlaştırmaktadır.(EIU,1996-97,s.48)

Özbekistan'dan başlayan demiryolu Kırgızistan'ın başkenti Duşanbe, Kurgan ve Kulyap'a kadar uzanmaktadır. Ülkede toplam 480 km demiryolu bulunmaktadır.

Tacik Hava Yolları ülkede hava taşımacılığı yapan tek kurumdur.

**Türkmenistan'da** 13400 km karayolu bulunmaktadır. Bunun yaklaşık %87'si asfalt kaplanmış durumdadır.

Karayollarında 1995 yılında taşınan yük miktarı 2940.9 bin tondur. Uluslararası seferlerde 13 bin kişi taşınmıştır.

Ülkede toplam demiryolu uzunluğu 2120 km'dır. Türkmenistan'da 233 lokomotif, 374 yolcu vagonu, 15142 yük vagonu bulunmaktadır. 1993 yılında demiryollarından 18.4 milyon ton yük ve 1420 bin kişi taşınmıştır. (TİKA, Türkmenistan,1996,s.5)

Orta Asya da en önemli limanlardan biri olan Türkmenbaşı (Krasnovodsk) limanı Türkmenistan'ı nehir-deniz bağlantısıyla uluslararası sulara bağlar. 1995 yılında nehir gemileriyle 83.1 bin ton yük taşınmıştır.

Türkmen Hava Yolları ülkede sınırlı kaynaklarla hizmet vermektedir. Son yıllarda Türkmenistan filosunu geliştirmek için bir takım girişimlerde bulunmuştur. Ülkenin en büyük hava limanı Sapar Murat Türkmenbaşı Aşkabat havaalanı 27 Ekim 1994 yılında hizmete açılmıştır.

## 217.ECO'da Haberleşme Sektörü

ECO ülkelerinde haberleşme alanında ciddi problemler yaşanmaktadır. Aşağıda tablo 23'deki verilerden faydalanarak ECO ülkelerindeki haberleşme sektöründeki mevcut durum hakkında bilgi verilecektir. Tabloda bölgedeki telefon abone sayısı, 100 kişiye düşen telefon sayısı, TV ve radyo sayısı gösterilmektedir.

Tabloda görüldüğü gibi 1992 yılı verilerine göre ECO bölgesinde 20718 bin telefon hattı bulunmaktadır. Buna göre 100 kişiye düşen telefon hattı sayısı 6.95'dir. Fakat özellikle Türkiye ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde son yıllarda bu alanda atılan önemli adımlar sonucunda günümüzde bu değerlerin daha yüksek olduğu söylenebilir.

ECO bölgesinde en fazla telefon hattına sahip ülke Türkiye'dir. Ülkede 10936 bin telefon abonesi bulunmaktadır. Ayrıca 100 kişiye düşen telefon hattı sayısı 18.4'dür. Bu değer ECO ortalamasından oldukça yüksektir. Haberleşme ağının çok hızlı geliştiği Türkiye'de 1995 yılı sonu itibariyle ülkedeki telefon abone sayısı 13319 bin olmuştur.(DİE,1996, s.448).Ülkede telekomikasyon hizmetlerini veren Türk Telekom özelleştirilmesi hedeflenen kamu kuruluşları arasında yer almaktadır.

Pakistan'da telefon hattı sayısı 1605 bindir. 100 kişiye düşen telefon hattı ECO ortalamasının oldukça altındadır ve 1992 yılı verilerine göre 1.3 seviyelerindedir.

İran'da 100 kişiye düşen telefon hattı sayısı ECO ortalamasının altında olup, 5.9'dur. Ülkedeki toplam telefon hattı sayısı 3598 bindir.

Bölgede en kötü haberleşme ağına sahip ülke Afganistan'dır. Halen devam eden iç savaş ülkede yeni yatırımları engellerken, eskileri de tahrip etmektedir. BM tahminlerine göre 1992 yılında ülkede 29 bin telefon abonesi bulunmaktadır. Ve 100 kişiye düşen telefon hattı sayısı 0.1'dir. Bir başka ifadeyle 1000 kişiye bir telefon hattı düşmektedir.

SSCB'nin yıkılmasıyla bağımsızlığını kazanan Azerbaycan'da telekomikasyon hizmetleri devlet tarafından verilmektedir. Ülkede 100 kişiye 8.7 telefon hattı düşmektedir. Azerbaycan'da toplam abone sayısı 1992 yılında 647 bindir. Bunun yaklaşık olarak yarısı başkent Baku'de yer almaktadır. Abone sayısının artırılması ve telekomikasyonda kalitenin yükseltilmesi için bir çok uluslararası firmayla anlaşmalar yapılmaktadır.

Kazakistan'da 100 kişiye düşen telefon hattı sayısı 9.1 ve ülkedeki toplam abone sayısı 1559 bindir. Uluslararası Haberleşme Örgütü tahminlerine göre Kazakistan'ın telekomikasyon alanında OECD ülkeleri standartlarına ulaşabilmesi için 6.7 milyar dolara ihtiyacı vardır.

Tablo:23  
ECO'da Haberleşme Sektörüne Ait Veriler,(1995)

ÜLKELER	Telefon		TV		Radyo	
	Sayısı (Bin Hat)	100 Kişiyeye Düş. Telf.	Sayısı (Bin)	100 Kişiyeye Düş. TV	Sayısı (Bin)	100 Kişiyeye Düş. Radyo
Türkiye	10936	18,40	10250	17,60	9425	16,10
Pakistan	1605	1,30	2300	1,80	11300	9,10
İran	3598	5,90	3900	6,30	14300	23,20
Afganistan	29	0,10	160	0,80	2045	10,70
Azerbaycan	647	8,70	1208	0,64	--	--
Kazakistan	1559	9,10	4270	25,60	--	--
Kırgızistan	367	8,14	--	--	--	--
Özbekistan	1452	6,61	--	--	--	--
Tacikistan	260	4,60	--	--	--	--
Türkmenistan	265	6,71	--	--	--	--
<b>ECO Toplamı</b>	<b>20718</b>	<b>6,96</b>	<b>22088</b>	<b>8,79</b>	<b>37070</b>	<b>14,78</b>

Kaynak :UN,Statistical Yearbook,1995,s.127-128,143-145

OECD ülkelerinde 100 kişiye 40 telefon hattı düşmektedir. Birçok ülkenin Telekom şirketleri Kazak Telekom'u geliştirmek için girişimlerde bulunmaktadır. Türkiye'den PTT, Netaş, Teletaş ve Hes grubu değişik yerlerde yatırımlar yapmaktadır.(EIU,1996/97,s.38)

Kırgız Cumhuriyetinde telekomikasyon ağının âcilen modernleştirilmeye ihtiyaç vardır. Ülkedeki toplam telefon hattı sayısı 367 bindir. 100 kişiye düşen telefon hattı 8.14'dur. Uluslararası Haberleşme Örgütünün tahminlerine göre Kırgızistan'ın OECD standartlarında haberleşme ağına sahip olabilmesi için 2.1 milyar dolara ihtiyacı vardır. Ülkede telefon konuşma ücretlerinin çok düşük olması, yatırımların cazip hale gelmesini engellemektedir.(EIU,1996/97,s.24)

Özbekistan'daki telekomikasyon hizmetleri ECO ortalamaları seviyesindedir. Ülkede toplam telefon hattı sayısı 1452 bindir ve 100 kişiye düşen telefon hattı sayısı 6.61'dir. Oldukça eski teknolojinin kullanıldığı bu sektörün OECD standartlarına ulaşabilmesi için Özbekistan'ın 12.7 milyar dolara ihtiyacı vardır. Özbek hükümeti bazı telekomikasyon projelerini yap-işlet-devret modeliyle gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. (DEİK, Özbekistan, 1996.s.3)

Tacikistan'da telekomikasyon hizmetlerinin gelişmiş olduğu söylenemez. Ülkede 1992 verilerine göre 260 bin telefon abonesi bulunmaktadır. 100 kişiye düşen telefon hattı 4.6'dır. Bu değer ECO ortalamasının altında yer almaktadır.

Türkmenistan'da telefon sistemi yaklaşık ECO ortalaması seviyesindedir. Ülkede 265 bin telefon abonesine hizmet verilmektedir. 100 kişiye düşen telefon hattı sayısı 6.71'dir. Türkmenistan'ın OECD standartlarında bir haberleşme ağına sahip olabilmesi için , Uluslararası Haberleşme Örgütü tahminlerine göre, 2 milyar dolara ihtiyacı bulunmaktadır.

Tabloda ayrıca ECO ülkelerinde bulunan TV ve radyo sayıları ile 100 kişiye düşen TV ve radyo sayısı gösterilmektedir.

### **218.ECO'da Turizm Sektörü**

Tablo 24'de ECO ülkelerine gelen turist sayısı, turizm gelirleri ve ECO içerisindeki payları gösterilmektedir.

Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'a ait verilere ulaşılamadığından tabloda bu ülkelere ayrılan yerler boş bırakılmıştır. Diğer altı ülkeye ait verilerle tablo değerlendirilecektir.

Tablo:24  
ECO'da Turizm Göstergeleri

ÜLKELER	Gelen Turist Sayısı (Bin Kişi)			Turizm Gelirleri (Milyon \$)					
	1992	1993	1994	1992	ECO %	1993	ECO %	1994	ECO %
Türkiye	6549	5904	6034	3639	92,71	3959	92,85	4321	92,77
Pakistan	352	379	454	120	3,06	111	2,60	117	2,51
İran	279	304	362	121	3,08	131	3,07	153	3,28
Afganistan	6	6	5	1	0,03	1	0,02	1	0,02
Azerbaycan	212	298	321	42	1,07	60	1,41	64	1,37
Kazakistan	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Kırgızistan	9	10	11	2	0,05	2	0,05	2	0,04
Özbekistan	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Tacikistan	--	--	--	--	--	--	--	--	--
Türkmenistan	--	--	--	--	--	--	--	--	--
<b>ECO Toplamı</b>	<b>7407</b>	<b>6901</b>	<b>7187</b>	<b>3925</b>	<b>100,00</b>	<b>4264</b>	<b>100,00</b>	<b>4658</b>	<b>100,00</b>

Kaynak: UN, Statistical Yearbook, 1996, s:755-70



Buna göre 1992 yılında ECO ülkelerine gelen turist sayısı 7407 bin kişidir. 1993 yılında bu sayı 6901 bin olmuştur. 1994 yılında ise 7187 bin kişi olarak gerçekleşmiştir. 1994 yılında ülkelere gelen turist sayıları şöyle olmuştur; Türkiye 6034 bin. Pakistan 454 bin, İran 362 bin, Azerbaycan 321 bin, Kırgızistan 11 bin ve Afganistan 5 bin kişidir. Bir önceki yıllara bu değerler karşılaştırıldığında Türkiye’de gelen turist sayısında bir azalış olduğu, diğer ülkelerde ise azda olsa bir artış olduğu görülmektedir.

ECO ülkelerinde toplam turizm gelirleri 1992 yılında 3925 milyon dolar, 1993 yılında 4264 milyon dolar ve 1994 yılında ise 4658 milyon dolar olmuştur. En fazla turizm gelirine sahip ülke Türkiye’dir. Türkiye’nin 1992 yılında turizm geliri 3639, 1993 yılında 3959 ve 1994 yılında ise 4321 milyon dolar olmuştur. Diğer ülkelerin 1994 yılında turizm gelirleri ise; İran 150, Pakistan 117, Azerbaycan 64, Kırgızistan 2 ve Afganistan 1 milyon dolardır.

### **219.ECO’da Dış Ticaret**

Bu bölümde ECO ülkelerinin dış ticaret yapısı incelenecektir. Bunun için üç değişik başlık kullanılmıştır. Bu başlıklar; genel olarak dış ticaret, dış ticaretin sektörel dağılımı ve dış ticaretin ülkelere göre dağılımı şeklinde olacaktır. ECO bölgesinin dış ticaret yapısını incelemek için, değişik kaynaklardan elde edilen verilerle oluşturulan tablolar çalışmanın odak noktası olacaktır.

#### **2190.Genel Olarak Dış Ticaret**

Tablo 25, tablo 26 ve tablo 27’deki verileri kullanarak ECO ülkelerinde yıllar itibarıyla ihracat ve ithalat değerleri, dış ticaret hacimleri, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranı ayrı ayrı incelenecektir.

#### **21900.İhracat**

ECO ülkelerinin 1992 yılında yaptıkları toplam ihracat 45.152 milyar dolardır. 1993 yılında ise bu değer %12.31’lik bir büyümeyle 50.712 milyar dolar olmuştur. 1994 yılında ECO ülkelerinin ihracatı %4.22’lik büyümeyle 52.852 milyar dolar ve 1995 yılında da %10.28’lik büyüme oranıyla 58.285 milyar dolara ulaşmıştır.

1995 yılı verilerine göre ECO ülkelerinin ihracatları şöyle gerçekleşmiştir: Türkiye 21.637, İran 19.434, Kazakistan 4.990, Pakistan 4.881, Özbekistan 3.805, Türkmenistan 2.008, Kırgızistan 0.380, Tacikistan 0.368, Azerbaycan 0.547 ve Afganistan 0.235 milyar dolardır.

Tablo:25  
ECO' da Dış Ticaret (Milyar \$,1995)

ÜLKELER	İHRAÇAT		İTHALAT		HACİM		DENGE		İHR/İTH KARŞILA. ORANI	
	Değeri	Kişi Baş. Düşen	ECO %	Değeri	Kişi Baş. Düşen	ECO %	Değeri	ECO %		
Türkiye	21,637	351,00	37,12	35,709	579,28	54,07	57,346	-14,072	181,53	0,61
Pakistan	4,881	38,55	8,37	6,231	49,21	9,44	11,112	-1,350	17,41	0,78
İran	19,434	318,59	33,34	12,617	206,84	19,11	32,051	6,817	-87,94	1,54
Afganistan	0,235	12,08	0,40	0,936	48,10	1,42	1,171	-0,701	9,04	0,25
Azerbaycan	0,547	72,45	0,94	0,668	88,48	1,01	1,215	-0,121	1,56	0,82
Kazakistan	4,990	299,11	8,56	3,974	238,21	6,02	8,964	1,016	-13,11	1,26
Kırgızistan	0,380	81,37	0,65	0,463	99,14	0,70	0,843	-0,083	1,07	0,82
Özbekistan	3,805	166,74	6,53	3,598	157,67	5,45	7,403	0,207	-2,67	1,06
Tacikistan	0,368	62,80	0,63	0,369	62,97	0,56	0,737	-0,001	0,01	1,00
Türkmenistan	2,008	489,76	3,45	1,472	359,02	2,23	3,480	0,536	-6,91	1,36
<b>ECO Toplamı</b>	<b>58,285</b>	<b>176,41</b>	<b>100,00</b>	<b>66,037</b>	<b>199,87</b>	<b>100,00</b>	<b>124,322</b>	<b>-7,752</b>	<b>100,00</b>	<b>0,88</b>

Kaynak: DİE,Dış Ticaret İstatistikleri

Tablo:26  
ECO'da İhracat Değerleri (Milyar \$)

ÜLKELER	TOPLAM İHRACAT DEĞERLERİ						İHRACATIN BÜYÜME HIZI						İHRACAT İNDEKSİ					
	1992	1993	1994	1995	ECO %	ECO %	1993	1994	1995	ECO %	ECO %	1993	1994	1995	1992	1993	1994	1995
Türkiye	14,715	15,346	18,106	21,637	32,6	34,3	4,29	17,99	19,50	37,1	37,1	104	123	147	100	104	123	147
Pakistan	6,130	6,904	6,813	4,881	13,6	12,9	12,63	-1,32	-28,36	8,4	8,4	100	113	80	100	113	111	80
İran	18,661	19,868	18,080	19,434	41,3	34,2	6,47	-9,00	7,49	33,3	33,3	100	106	104	100	106	97	104
Afganistan	0,512	0,395	0,236	0,235	1,1	0,4	-22,85	-40,25	-0,42	0,4	0,4	100	77	46	100	77	46	46
Azerbaycan	1,275	0,725	0,637	0,547	2,8	1,2	-43,14	-12,14	-14,13	0,9	0,9	100	57	50	100	57	50	43
Kazakistan	1,398	1,529	3,231	4,990	3,1	6,1	9,37	111,31	54,44	8,6	8,6	100	109	231	100	109	231	357
Kırgızistan	0,076	0,112	0,321	0,380	0,2	0,6	47,37	186,61	18,38	0,7	0,7	100	147	422	100	147	422	500
Özbekistan	1,424	2,877	2,940	3,805	3,2	5,6	102,04	2,19	29,42	6,5	6,5	100	202	206	100	202	206	267
Tacikistan	0,111	0,263	0,312	0,368	0,2	0,6	136,94	18,63	17,95	0,6	0,6	100	237	281	100	237	281	332
Türkmenistan	0,850	2,693	2,176	2,008	1,9	4,1	216,82	-19,20	-7,72	3,4	3,4	100	317	256	100	317	256	236
<b>ECO Toplam</b>	<b>45,152</b>	<b>50,712</b>	<b>52,852</b>	<b>58,285</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>12,31</b>	<b>4,22</b>	<b>10,28</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100</b>	<b>112</b>	<b>117</b>	<b>100</b>	<b>112</b>	<b>117</b>	<b>129</b>

Kaynak : DIE, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1996, s.501

EIU, Pakistan Afghanistan Country Profile, 1994-95, s.44, 74

EIU, Iran Country Profile, 1997-98, s.50

EIU, Azerbajian Country Report, 2/1997, s.5

EIU, Kazakistan Country Profile, 1996-97, s.47

EIU, Kırgız Republic Country Profile, 1996-97, s.29

TIKA, Türkmenistan Ülke Raporu, 1996, s.15

ECO'da toplam ihracatın 1995 yılında ülkelere göre yüzde dağılımı; Türkiye %37.12, İran %33.34, Kazakistan %8.56, Pakistan %8.37, Özbekistan %6.53, Türkmenistan %3.45, Kırgızistan %0.65, Tacikistan %0.63, Azerbaycan %0.94 ve Afganistan %0.40'dır

ECO'da kişi başına düşen ihracat değerleri 1995 yılında 176.41 dolardır. Ünelere göre kişi başına ihracat değerleri tabloda gösterilmiştir.

Bölge ihracatının 1993 yılında büyüme hızı %12.31, 1994 yılında %4.22 ve 1995 yılında ise %10.28 olmuştur. İhracat indeksi ise 1992=100 olarak kabul edilirse, 1993 yılında 112, 1994 yılında 117 ve 1995 yılında ise 129 olarak gerçekleşmektedir.

Tablodan anlaşıldığı gibi toplam ihracat içerisinde en büyük payı, yaklaşık %70, Türkiye ve İran gerçekleştirmektedir.

### **21901.İthalat**

ECO ülkelerinin 1992 yılında gerçekleştirdikleri toplam ithalat 60.193 milyar dolardır. Bu değer 1993 yılında %16.44'lük bir artışla 70.087 milyar dolar olmuştur. 1994 yılında toplam ithalat %-9.97'lik bir düşüşle 63.098 ve 1995 yılında ise %4.66'lık bir artışla 66.037 milyar dolara ulaşmıştır.

1995 yılında ECO bölgesinde gerçekleştirilen 66.037 milyar dolarlık ithalatın ülkelere göre dağılımı şöyle olmuştur: Türkiye 35.598, İran 12.617, Pakistan 6.231, Kazakistan 3.974, Özbekistan 3.598, Türkmenistan 1.472, Afganistan 0.936, Azerbaycan 0.668, Kırgızistan 0.463 ve Tacikistan 0.369 milyar dolardır.

Bölgede toplam ithalatın ülkelere göre yüzde dağılımları ise; Türkiye %54.07, İran %19.11, Pakistan %9.44, Kazakistan %6.02, Özbekistan %5.45, Türkmenistan %2.23, Afganistan %1.42, Azerbaycan %1.01, Kırgızistan %0.70 ve Tacikistan %0.56'dır.

ECO'da 1995 yılında kişi başına düşen ithalat miktarı 199.87 dolardır. Ünelere göre kişi başına düşen ithalat değerleri tabloda gösterilmiştir. Türkiye, Türkmenistan Kazakistan ve İran'da kişi başına düşen ithalat değeri ECO ortalamasının üstünde yer almaktadır.

Bölgede 1993 yılında toplam ithalatın büyüme hızı %19.44 olmuştur. Bu oran 1994 yılında %-9.97 ve 1995 yılında ise %4.66 olarak gerçekleşmiştir. ECO toplam ithalat indeksi ise 1992=100 olarak kabul edilirse, 1993 yılı 116, 1994 yılı 105 ve 1995 yılı 110 olarak dalgalanma gösterir.

ECO toplam ithalatı içerisinde Türkiye ve İran'ın ithalatı önemli bir yer tutmaktadır. Yaklaşık olarak ECO ithalatının %73'ü Türkiye ve İran tarafından gerçekleştirilmektedir.

Tablo:27  
ECO'da İthalat Değerleri (Milyar \$)

ÜLKELER	TOPLAM İTHALAT DEĞERLERİ						İTHALATIN BÜYÜME HIZI						İTHALAT İNDEKSİ									
	1992		1993		1994		1995		1993		1994		1995		1992		1993		1994		1995	
	ECO	%	ECO	%	ECO	%	ECO	%	ECO	%	ECO	%	ECO	%	ECO	%	ECO	%	ECO	%	ECO	%
Türkiye	22,871	38,0	29,428	42,0	23,270	36,9	35,709	54,1	28,67	-20,93	53,46	100	129	102	156							
Pakistan	7,619	12,7	9,252	13,2	9,941	15,8	6,231	9,4	21,43	7,45	-37,32	100	121	130	82							
İran	25,190	41,8	23,274	33,2	19,287	30,6	12,617	19,1	-7,61	-17,13	-34,58	100	92	77	50							
Afganistan	0,996	1,7	0,901	1,3	-0,822	1,3	0,936	1,4	-9,54	-8,77	13,87	100	90	83	94							
Azerbaycan	0,786	1,3	0,629	0,9	0,778	1,2	0,668	1,0	-19,97	23,69	-14,14	100	80	99	85							
Kazakistan	0,469	0,8	1,269	1,8	3,494	5,5	3,974	6,0	170,58	175,33	13,74	100	271	745	847							
Kırgızistan	0,070	0,1	0,112	0,2	0,244	0,4	0,463	0,7	60,00	117,86	89,75	100	160	349	661							
Özbekistan	1,660	2,8	3,255	4,6	3,255	5,2	3,598	5,4	96,08	0,00	10,54	100	196	196	217							
Tacikistan	0,132	0,2	0,374	0,5	0,317	0,5	0,369	0,6	183,33	-15,24	16,40	100	283	240	280							
Türkmenistan	0,400	0,7	1,593	2,3	1,690	2,7	1,472	2,2	298,25	6,09	-12,90	100	398	423	368							
<b>ECO Toplamı</b>	<b>60,193</b>	<b>100,0</b>	<b>70,087</b>	<b>100,0</b>	<b>63,098</b>	<b>100,0</b>	<b>66,037</b>	<b>100,0</b>	<b>16,44</b>	<b>-9,97</b>	<b>4,66</b>	<b>100</b>	<b>116</b>	<b>105</b>	<b>110</b>							

Kaynak : DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1996, s.501

EIU, Pakistan Afghanistan Country Profile, 1994-95, s.44,74

EIU, Iran Country Profile, 1997-98, s.50

EIU, Azerbaijan Country Report, 2/1997, s.5

EIU, Kazakhstan Country Profile, 1996-97, s.47

EIU, Kyrgyz Republic Country Profile, 1996-97, s.29

TIKA, Türkmenistan Ülke Raporu, 1996, s.15

### 21902.Dış Ticaret Hacmi

ECO ülkelerinin 1992 yılında gerçekleştirdikleri dış ticaret hacmi 105.345 milyar dolardır. 1993 yılında bu değer 120.799 milyar olmuştur. 1994 yılında toplam dış ticaret hacmi 115.950 ve 1995 yılında ise 124.322 milyar dolara ulaşmıştır.

ECO'da dış ticaret hacminin büyüme hızı 1993 yılında %14.67, 1994 yılında %-4.01 ve 1995 yılında %7.22 olmuştur.

Bölge dış ticaret hacmi indekslendiğinde, 1992=100 olarak kabul edilirse 1993 yılı 115, 1995 yılı 110 ve 1995 yılı ise 118 olarak gerçekleşmektedir.

1995 yılında ECO ülkelerinin gerçekleştirdikleri 124.322 milyar dolarlık dış ticaret hacminin ülkelere göre dağılımı şöyle olmaktadır: Türkiye 57.346, İran 32.051, Pakistan 11.112, Kazakistan 8.964, Özbekistan 7.403, Türkmenistan 3.480, Azerbaycan 1.215, Afganistan 1.171, Kırgızistan 0.842 ve Tacikistan 0.737 milyar dolardır.

Dış ticaret hacminin 1995 yılında ülkelere göre yüzde dağılımı ise ; Türkiye %46.13, İran %25.78, Pakistan %8.94, Kazakistan %7.21, Özbekistan %5.95, Türkmenistan %2.80, Azerbaycan %0.98, Afganistan %0.94, Kırgızistan %0.68 ve Tacikistan %0.59'dur.

ECO'da kişi başına düşen ortalama dış ticaret hacmi 376.28 dolardır. Ünelere göre kişi başına düşen dış ticaret hacmi değerleri tabloda gösterilmiştir.

Türkiye ve İran ECO dış ticaret hacminin yaklaşık %72'sini gerçekleştirmektedir. Geri kalan %28'lik dış ticaret hacmi diğer sekiz ECO ülkesi tarafından yapılmaktadır.

### 21903.Dış Ticaret Dengesi

ECO'da dış ticaret dengesi sürekli açık vermektedir. Fakat açık her geçen yıl biraz daha azalmaktadır. ECO'da dış ticaret dengesi 1992 yılında -15.041 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1993 yılında dış ticaret açığı biraz daha büyüyerek -19.375 milyar dolara ulaşmıştır. 1994 yılında ECO dış ticaret açığında önemli bir azalış gerçekleşti ve -10.246 milyar dolara düştü. 1995 yılında ise açık -7.752 milyar dolara kadar düşmüştür.

ECO'da dış ticaret dengesinin 1995 yılında ülkelere göre dağılımı şöyle gerçekleşmektedir: Türkiye -14.072, Pakistan -1.350, Afganistan -0.701, Azerbaycan -0.121, Kırgızistan -0.083, Kazakistan 1.016 ve İran 6.817 milyar dolardır.

Bölgede en fazla dış ticaret açığına sahip ülke Türkiye'dir. Aynı şekilde Pakistan, Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Tacikistan'ın da dış ticaret dengesi açık vermektedir.

En fazla dış ticaret fazlasına sahip ülke ise İran'dır. Bunun en önemli nedeni petrol ihraç etmesidir. Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da dış ticaret fazlasına sahip ECO ülkeleri arasında yer almaktadır.

#### **21904.İhracatın İthalatı Karşılama Oranı**

ECO'da ihracatın ithalatı karşılama oranı 1992 yılında 0.75, 1993 yılında 0.72, 1994 yılında 0.84 ve 1995 yılında ise 0.88 olarak gerçekleşti.

İhracatın ithalatı karşılama oranınının 1995 yılında ülkelere göre dağılımı şöyle olmuştur: İran 1.54, Türkmenistan 1.36, Kazakistan 1.26, Özbekistan 1.06, Tacikistan 1.00, Kırgızistan 0.82, Azerbaycan 0.82, Pakistan 0.78, Türkiye 0.61 ve Afganistan 0.25'dir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi İran, Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Tacikistan'da ihracatın ithalatı karşılama oranı ECO ortalamasının üzerinde yer alırken, diğer ECO ülkeleri bu ortalamanın altında yer almaktadır.

#### **2191.Dış Ticaretin Sektörel Dağılımı**

ECO ülkelerinde gerçekleştirilen dış ticaretin sektörel dağılımı ihracat ve ithalat alt başlıkları altında ayrı ayrı incelenecektir. Özellikle Orta Asya Cumhuriyetleri ve Afganistan'a ait verilere ulaşmada karşılaşılan sıkıntılar göz önüne alınarak dış ticaretin sektörel dağılımı belli mal grupları çevresinde toplanılarak, değerlendirilmiştir.

İhracat ve ithalatın sektörel dağılımı petrol, petrol ürünleri, gaz, enerji, makine ve ekipman, mineral ve metal, gübre ve kimyasal ürünler, gıda ve gıda ürünleri, tarım ürünleri, tekstil, hafif sanayi ürünleri, tüketim malları şeklinde incelenecektir.

#### **21910.İhracatın Sektörel Dağılımı**

ECO ülkelerinde ihracatın sektörel dağılımıyla ilgili veriler tablo 28'de gösterilmiştir. Tablo yardımıyla konu incelenmeye çalışılacaktır.

Petrol, petrol ürünleri ve gaz ihraç eden ülkeler ve bunların yüzde oranları şöyledir:Türkiye %1.28, İran 75.14, Azerbaycan %66.40, Kazakistan %27.30, Türkmenistan %75.20'dir. ECO toplam ihracatı içerisinde bu sektörün payı ortalama yaklaşık %24.53 olmaktadır.

Enerji ihraç eden ülkeler; Kırgızistan %19.78, Özbekistan %11.70 ve Türkmenistan %2.60 olmaktadır. Toplam ihracat içerisinde enerji sektörünün payı %3.41'dir.

Tablo:28  
ECO'da İhracatın Sektörel Dağılımı (% ,1995)

ÜLKELER	Petrol, Pet.Ürünü. &Gaz	Enerji	Makina & Ekipman	Mineral & Metal	Gübre ve Kimyasal Ürünler	Gıda ve Gıda Ürünleri	Tarım Ürünleri	Tüketim Malları	Hafif Sanayi Ürünleri	Tekstil	Diğerleri	Toplam
Türkiye	1,28	---	11,16	15,98	3,29	7,31	9,09	---	3,65	37,81	10,43	100,00
Pakistan	---	---	3,42	3,26	4,08	2,67	8,59	8,36	---	55,01	14,61	100,00
İran	75,14	---	---	0,28	---	---	16,77	---	7,76	---	0,05	100,00
Afganistan	---	---	---	---	---	1,28	40,75	---	---	22,97	35,00	100,00
Azerbaycan	66,40	---	7,61	---	7,45	4,44	---	---	10,78	---	3,32	100,00
Kazakistan	27,30	---	2,40	44,90	3,60	10,10	3,51	0,30	---	---	7,89	100,00
Kırgızistan	---	19,78	10,53	18,94	---	16,54	2,31	---	24,21	---	7,69	100,00
Özbekistan	---	11,70	---	4,60	2,50	3,50	6,78	---	48,40	---	22,52	100,00
Tacikistan	---	---	---	11,92	---	8,74	39,55	5,15	29,04	---	5,60	100,00
Türkmenistan	75,20	2,60	---	---	1,10	2,40	7,15	---	0,60	---	10,95	100,00
<b>ECO Toplam</b>	<b>24,53</b>	<b>3,41</b>	<b>3,51</b>	<b>9,99</b>	<b>2,20</b>	<b>5,70</b>	<b>13,45</b>	<b>1,38</b>	<b>12,44</b>	<b>11,58</b>	<b>11,81</b>	<b>100,00</b>

Kaynak : DIE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1996, s.501

EIU, Pakistan Afghanistan Country Profile, 1994-95, s.44, 74

EIU, Iran Country Profile, 1997-98, s.50

EIU, Azerbaijan Country Report, 2/1997, s.5

EIU, Kazakistan Country Profile, 1996-97, s.47

EIU Kyrgyz Republic Country Profile, 1996-97, s.29

TİKA, Türkmenistan Ülke Raporu, 1996, s.15



Makine ve ekipman ihraç eden ülkeler; Türkiye %11.16, Pakistan %3.42, Azerbaycan %7.61, Kazakistan %2.40 ve Kırgızistan %10.53'dur. ECO ortalaması yaklaşık %3.51'dir.

Mineral ve metal türü ürünlerin ihracatı; Türkiye %15.98, Pakistan %3.26, İran %0.28, Kazakistan %44.90, Kırgızistan %18.94, Özbekistan %4.60, Tacikistan %11.92'dir. Toplam ihracatı içerisinde bu sektörün payı ortalama yaklaşık %10 seviyesindedir.

Gübre ve kimyasal ürünler ihraç eden ülkeler; Türkiye %3.29, Pakistan %4.08, Azerbaycan %7.45, Kazakistan %3.60, Özbekistan %2.50, Türkmenistan %1.10'dur. ECO ortalaması yaklaşık %2.20'dir.

Tüketim malları ihraç eden ülkeler; Pakistan %8.36, Kazakistan %0.30, Tacikistan %5.15'dir. Buna göre ECO ortalaması %1.38 olarak gerçekleşmektedir.

Hafif sanayi ürünleri ihraç eden ülkeler; Türkiye %3.65, İran %7.76, Azerbaycan %10.78, Kırgızistan %24.21, Özbekistan %48.40, Tacikistan %29.04 ve Türkmenistan %0.60'dur. ECO ortalaması yaklaşık %12.45 seviyesinde gerçekleşmektedir.

Tekstil ihracatı; Türkiye %37.81, Pakistan %55.01 ve Afganistan %22.97'dir. Buna göre ECO ortalaması %11.58 seviyesindedir.

Yukarıdaki açıklamalardan ECO ihracatının sektörel dağılımında en etkili olan mal gruplarının sırasıyla petrol, petrol ürünleri, gaz, tarım ürünleri; hafif sanayi ürünleri ve tekstil olduğu anlaşılmaktadır.

### **21911.İthalatın Sektörel Dağılımı**

ECO ülkelerinde ithalatın sektörel dağılımıyla ilgili veriler tablo 29'de gösterilmiştir. Buna göre;

Petrol, petrol ürünleri ve gaz ithal eden ülkeler; Türkiye %3.85, Pakistan %18.36, Afganistan %22.48, Kazakistan %21.7, Kırgızistan %39.39, Türkmenistan %6.41'dir. ECO toplam ithalatı içerisinde bu sektörün payı %11.22'dir.

Enerji ithal eden ülkeler; Pakistan %6.36, Afganistan %8.12, Kazakistan % 11.1, Tacikistan %17.31'dir. ECO'da ortalama enerji ithalatı %4.29 seviyelerindedir.

Makine ve ekipman ithal eden ülkeler; Türkiye %26.66, Pakistan %36.86, İran %50.1, Afganistan %3.03, Azerbaycan %23.52, Kazakistan %17.8, Kırgızistan %23.69, Özbekistan %35.8, Tacikistan %23.13 ve Türkmenistan %22.3'dur. ECO'da ortalama makine ve ekipman ithalatı %26.71 seviyesindedir.

Tablo:29  
ECO'da İthalatın Sektörel Dağılımı (% ,1995)

ÜLKELER	Petrol, Pet.Ürünü. &Gaz	Enerji	Makina & Ekipman	Mineral & Metal	Gübre ve Kimyasal Ürünler	Gıda ve Gıda Ürünleri	Tarım Ürünleri	Tüketim Malları	Hafif Sanayi Ürünleri	Diğerleri	Toplam
Türkiye	3,85	--	30,83	26,66	12,19	--	6,84	5,86	10,23	3,54	100,00
Pakistan	18,36	6,36	36,86	3,77	11,44	5,54	2,08	2,19	8,14	5,26	100,00
İran	--	--	50,1	16,69	10,1	12,21	0,4	--	--	10,5	100,00
Afganistan	22,48	8,12	3,03	--	--	7,4	5,13	10,91	16,22	26,71	100,00
Azerbaycan	--	--	23,52	9,05	9,47	46,77	8,48	--	1,87	0,84	100,00
Kazakistan	21,7	11,1	17,8	--	10,5	11,8	8,51	4,6	7,6	6,39	100,00
Kırgızistan	39,39	--	23,69	--	5,57	12,71	5,32	--	6,97	6,35	100,00
Özbekistan	--	--	35,8	11,7	12,5	29,5	--	--	--	10,5	100,00
Tacikistan	--	17,31	23,13	--	--	12,02	12,87	10,9	20,76	3,01	100,00
Türkmenistan	6,41	--	22,3	7,38	4,7	10,85	32,8	--	7,9	7,66	100,00
<b>ECO Toplamı</b>	<b>11,22</b>	<b>4,29</b>	<b>26,71</b>	<b>7,53</b>	<b>7,65</b>	<b>14,88</b>	<b>8,24</b>	<b>3,45</b>	<b>7,97</b>	<b>8,08</b>	<b>100,00</b>

Kaynak : DİE,Türkiye İstatistik Yıllığı, 1996,s.501

EIU,Pakistan Afghanistan Country Profile, 1994-95, s.44,74

EIU,İran Country Profile, 1997-98,s.50

EIU,Azerbajian Country Report, 2/1997,s.5

EIU,Kazakistan Country Profile, 1996-97,s.47

EIU Kyrgyz Republic Country Profile,1996-97,s.29

TİKA,Türkmenistan Ülke Raporu, 1996,s.15

Mineral ve metal ithal eden ülkeler; Türkiye %26.66, Pakistan %3.77, İran %16.69, Azerbaycan %6.05, Özbekistan %11.7 ve Türkmenistan %7.38'dir. ECO ortalaması %7.52 seviyelerindedir.

Gübre ve Kimyasal ürünler ithal eden ülkeler; Türkiye %12.19, Pakistan %11.44, İran %10.1, Azerbaycan %9.47, Kazakistan %10.5, Kırgızistan %5.57, Özbekistan %12.5 ve Türkmenistan %4.7'dir. ECO ortalaması %7.65 seviyesindedir.

Gıda ve gıda ürünleri ithal eden ülkeler; Pakistan %5.54, İran %12.21, Afganistan %7.4, Azerbaycan %46.77, Kazakistan %11.8, Kırgızistan %12.71, Özbekistan %29.5, Tacikistan %12.02 ve Türkmenistan %10.85'dir. ECO ithalatının yaklaşık %14.88'ini gıda ve gıda ürünleri oluşturmaktadır.

Tarım ürünleri ithal eden ülkeler; Türkiye %6.84, Pakistan %2.08, İran %0.4, Afganistan %5.13, Azerbaycan %8.48, Kazakistan %8.51, Kırgızistan %5.32, Tacikistan %12.87, ve Türkmenistan %32.8'dir. ECO ithalatında tarım ürünlerinin payı %8.24'dür.

Tüketim malları ithal eden ülkeler; Türkiye %5.86, Pakistan %2.19, Afganistan %10.91, Kazakistan %4.6, Tacikistan %10.9'dur. ECO'da tüketim malları ithalli %3.45 seviyesindedir.

Hafif sanayi ürünleri ithal eden ülkeler; Türkiye %10.23, Pakistan %8.14, Afganistan %16.22, Azerbaycan %1.87, Kazakistan %7.6, Kırgızistan %6.97, Tacikistan %20.76 ve Türkmenistan %7.9'dur. ECO'da hafif sanayi ürünleri ithalatı %7.97 seviyesindedir.

ECO ithalat yapısına bakıldığında en etkili mal grupları sırasıyla makine ve ekipman; petrol, petrol ürünleri ve gaz; gıda ve gıda ürünleridir.

### **2192.Dış Ticaretin Ülkelere Göre Dağılımı**

ECO bölgesinde dış ticaretin ülkelere göre dağılımı tablo 30 ve 31'deki veriler kullanılarak iki alt başlık hâlinde incelenecektir. Tablolarda sırasıyla ECO ihracat ve ithalatının seçilmiş ülkelere göre dağılımının yüzde oranları gösterilmektedir.

### **21920.İhracatın Ülkelere Dağılımı**

ECO ülkelerinde ihracatın ülkelere göre dağılımı tablo 30'de gösterilmiştir. Seçilmiş ülkelere yapılan ihracatın yüzde oranlarının gösterildiği bu tabloda ayrıca ECO ortalamaları da hesaplanmıştır.

**Türkiye'nin** 1995 yılı ihracatının ülkelere göre dağılımı şöyle gerçekleşmiştir:Almanya %23.28, ABD %6.99, Rusya %3.74, İtalya %6.73, İngiltere %5.25, Fransa %4.77, Hollanda

Tablo:30  
ECO'da İhracatın Ükelere Göre Dağılımı (%)

ÜLKELER	TÜRKİYE		PAKİSTAN		İRAN		AFGANİSTAN		AZERBAJYAN		KAZAKİSTAN		KIRGIZİSTAN		ÖZBEKİSTAN		TACİKİSTAN		TÜRKMENİSTAN		ECO ORTALA.		
	1995	1994	1995	1994	1995	1994	1992	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	
Almanya	23,28	8,40	4,00	1,40	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	6,25
A.B.D	6,99	14,50	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	3,18
Rusya	3,74	---	---	---	18,90	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	4,20
İtalya	6,73	2,70	8,60	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2,85
İngiltere	5,25	8,10	0,40	0,70	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	4,32
Fransa	4,77	4,30	6,80	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	1,65
Hollanda	3,41	3,10	3,40	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2,93
S.Arabis.	2,17	3,60	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	0,58
Çin	0,31	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2,68
İran	1,24	---	---	---	35,80	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	4,12
Japonya	0,83	7,70	13,80	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2,50
B.A.E.	0,87	5,90	4,90	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	1,17
G.Kore	0,46	2,50	6,10	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	0,91
Türkiye	---	---	3,40	---	6,20	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	3,52
Hindistan	0,19	---	2,80	1,10	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	0,41
Belçika	2,10	---	0,10	1,00	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	0,50
İsviçre	1,10	---	2,50	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2,77
Eski SSCB	---	---	---	71,70	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	20,57
Diğerleri	36,56	39,20	43,20	24,10	39,10	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	34,89
<b>Toplam</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	

Kaynak : DIE,Türkiye İstatistik Yıllığı 1996,s.501

EIU,Pakistan Afghanistan Country Profile,1994-95,s.44,74

EIU,Iran Country Profile, 1997-98,s.50

EIU,Azerbajian Country Report, 2/1997,s.5

EIU,Kazakistan Country Profile, 1996-97,s.47

EIU Kyrgyz Republic Country Profile,1996-97,s.29

TIKA,Türkmenistan Ülke Raporu,1996,s.15

%3.41, S. Arabistan %2.17, Çin %0.31, İnan %1.24, Japonya %0.83, BAE %0.87, G. Kore %0.46, Hindistan %0.19, Belçika %2.1, İsviçre %1.1 ve diğler ÷lkeler %36.56'dır. Buradan anlaşılacağı gibi Türkiye'nin ihracatında en önemli payı Almanya oluşturmaktadır.

**Pakistan**'ın 1995 yılı ihracatının ÷lkelere göre yüzde dağılımı ise; Almanya %8.4, ABD %14.50, İtalya %2.70, İngiltere %8.10, Fransa %4.30, Hollanda %3.10, S. Arabistan %3.60, Japonya %7.70, BAE %5.90, G. Kore %2.50 ve diğler ÷lkeler 39.20'dır. Pakistan'ın ihracatında en önemli payı ABD oluşturmaktadır.

**İnan**'ın 1995 yılı ihracatının ÷lkelere göre yüzde dağılımı; Almanya %4.00, İtalya %8.60, İngiltere %0.40, Fransa %6.80, Hollanda %3.40, Japonya %13.80, BAE %4.90, G. Kore %6.10, Türkiye %3.40, Hindistan %2.80, Belçika %0.10, İsviçre %2.50 ve diğler ÷lkeler ise %43.20'dır. Japonya, İnan ihracatının önemli bir kısmını elinde tutmaktadır.

**Afganistan**'ın 1992 yılı ihracatının ÷lkelere göre yüzde dağılımı; Almanya %1.40, İngiltere %0.70, Hindistan %1.10, Belçika %1.00, BDT %71.70 ve diğler ÷lkeler %24.10'dur. Az miktarda ihracat hacmine sahip Afganistan'ın ihracatında en önemli payı BDT cumhuriyetleri oluşturmaktadır.

**Azerbaycan**'ın 1995 yılı ihracatının ÷lkelere göre yüzde dağılımı; Rusya %18.90, İnan %35.80, Türkiye %6.20 ve diğler ÷lkeler %39.10 oranındadır. Azerbaycan ihracatında Rusya ve İnan önemli yer tutmaktadır.

**Kazakistan**'ın 1995 yılı ihracatının ÷lkelere göre yüzde dağılımı; Almanya %3.40, ABD %1.00, İtalya %4.60, İngiltere %2.00, Hollanda %10.50, Çin %6.10, Japonya %2.70, Türkiye 1.40, BDT %56.40 ve diğler ÷lkeler ise %11.90'dır. Kazakistan ihracatının en önemli payını BDT ÷lkelerine yapmaktadır.

**Kırgızistan**'ın 1995 yılı ihracatının ÷lkelere göre yüzde dağılımı; Almanya %1.84, ABD %0.17, Rusya %0.51, İngiltere %8.33, Fransa %0.64, Hollanda %0.17, Çin %16.13, Türkiye %1.14 ve diğler ÷lkeler %71.07 oranındadır. Kırgızistan'ın ihracatında en önemli yeri Çin ve İngiltere oluşturmaktadır.

**Özbekistan**'ın 1995 yılı ihracatının ÷lkelere göre yüzde dağılımı; Almanya %10.80, ABD %4.30, Rusya %18.80, İngiltere %7.60, Çin %4.30, Türkiye %8.90, İsviçre %13.70 ve diğler ÷lkeler ise %31.60'dır. Özbekistan'ın ihracatında Rusya en önemli ÷lke konumundadır.

**Tacikistan**'ın 1995 yılı ihracatının ülkelere göre yüzde dağılımı; ABD %1.50, İngiltere %1.60, Hollanda %8.70, Belçika 1.80, İsviçre %2.60, BDT %77.60 ve diğer ülkeler ise %6.20 oranındadır. BDT Tacikistan'ın ihracatında en önemli yeri tutmaktadır.

Son olarak **Türkmenistan**'ın 1995 yılı ihracatının ülkelere göre dağılımına bakıldığında; Almanya %9.40, ABD %3.30, İtalya %5.90, İngiltere %9.20, İran %4.20, Türkiye %14.20, İsviçre %7.80 ve diğer ülkeler ise %46.00 oranındadır. Türkmenistan'ın ihracatında Türkiye en önemli ülke konumundadır.

ECO bölgesinden yapılan ihracatın ülkelere göre dağılımı ise şöyle oluşmaktadır: Almanya %6.25, ABD %3.18, Rusya %4.20, İtalya %2.83, İngiltere %4.32, Fransa %1.65, Hollanda %2.93, S. Arabistan %0.60, Çin %2.68, İran %4.12, Japonya %2.50, BAE %1.17, G. Kore %0.91, Türkiye %3.50, Hindistan %0.41, Belçika %0.50, İsviçre %2.77, BDT %20.57 ve diğer ülkeler ise %34.89 oranındadır.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, ECO ihracatında en önemli payı BDT ülkeleri oluşturmaktadır. Bunun Almanya, İngiltere, Rusya, İran ve Türkiye takip etmektedir.

### **21921.İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı**

ECO'da ithalatın ülkelere göre dağılımı tablo 31'de gösterilmiştir. Seçilmiş ülkelere yapılan ithalatın yüzde oranlarının gösterildiği tabloda ayrıca ECO ortalamaları da hesaplanmıştır.

**Türkiye**'nin 1995 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; Almanya %15.54, ABD %10.43, Rusya %3.43, İtalya %8.94, İngiltere %5.12, Fransa %5.59, Hollanda %3.04, S. Arabistan %3.88, Çin %1.51, İran %1.93, Japonya %3.92, BAE %0.12, G. Kore %1.58, Hindistan %0.62, Belçika %2.55 ve diğer ülkeler %31.8 oranındadır.

**Pakistan**'ın 1995 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; Almanya %8.00, ABD %10.90, İtalya %2.40, İngiltere % 5.00, Fransa %3.20, S. Arabistan %5.40, Çin %5.00, Japonya %12.60, BAE %3.20, G. Kore %4.00, Türkiye %1.46 ve diğer ülkeler %38.84'dur. Pakistan'ın ithalatında en büyük payı sırasıyla Japonya ve ABD oluşturmaktadır.

**İran**'ın 1995 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; Almanya %14.70, İtalya % 4.60, İngiltere %4.70, Fransa %5.00, Japonya %5.90, BAE %7.9, G. Kore %3.20, Türkiye %2.13, Belçika %2.80 ve diğer ülkeler ise %49.07 oranındadır. İran ithalatının en önemli kısmını Almanya ile gerçekleştirmektedir.

Tablo:31  
ECO'da İthalatın Ükelere Göre Dağılımı (%)

ÜLKELER	TÜRK YE		PAK STAN		İRAN		AFGAN STAN		AZERBAJCAN		KAZAK STAN		KIRGIZ STAN		ÖZBEK STAN		TAC K STAN		TÜRKMEN STAN		ECO TOPLAMI	
	1995	1994	1995	1994	1995	1994	1992	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995	1995
Almanya	15,54	8,00	14,70	--	8,00	5,00	1,78	13,00	7,70	7,37	7,70	7,60	7,37	7,70	7,60	7,37	7,70	7,60	7,37	7,70	7,60	7,37
A.B.D	10,43	10,90	--	--	--	1,80	0,93	--	--	--	4,90	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	3,66
Rusya	3,43	--	--	--	16,50	--	--	--	--	--	--	24,90	--	--	--	--	--	--	--	--	--	4,48
İtalya	8,94	2,40	4,60	--	--	--	0,23	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	2,16
İngiltere	5,12	5,00	4,70	--	--	2,10	0,25	--	--	--	10,40	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	2,76
Fransa	5,59	3,20	5,00	1,60	--	--	0,48	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1,59
Hollanda	3,04	--	--	--	--	--	0,45	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	0,60
S.Arabis.	3,88	5,40	--	--	--	0,80	0,45	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	0,93
Çin	1,51	5,00	--	1,50	--	--	2,85	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	1,17
İran	1,93	--	--	--	6,90	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	9,80	--	1,86
Japonya	3,92	12,60	5,90	5,70	--	--	0,73	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	2,89
B.A.E.	0,12	3,20	7,90	--	11,30	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	2,25
G.Kore	1,58	4,00	3,20	2,00	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	2,56
Türkiye	--	1,46	2,13	0,05	24,15	3,79	8,24	--	--	--	--	14,80	--	--	--	--	--	--	--	--	--	4,91
Hindistan	0,62	--	--	1,30	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	0,19
Belçika	2,55	--	2,80	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	0,54
Eski SSCB	--	--	--	62,70	--	71,40	71,77	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	26,05
Diğerleri	31,80	38,84	49,07	25,15	33,15	15,11	12,29	43,46	25,95	54,60	65,68	34,05	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
<b>Toplam</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>	<b>100,00</b>

Kaynak : DIE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1996, s.501

EIU, Pakistan Afghanistan Country Profile, 1994-95, s.44,74

EIU, Iran Country Profile, 1997-98, s.50

EIU, Azerbaijan Country Report, 2/1997, s.5

EIU, Kazakistan Country Profile, 1996-97, s.47

EIU, Kyrgyz Republic Country Profile, 1996-97, s.29

TIKA, Türkmenistan Ülke Raporu, 1996, s.15

**Afganistan**'ın 1992 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; Fransa %1.60, Çin %1.50, Japonya %5.70, G. Kore %2.00, Türkiye %0.05, Hindistan %1.30, BDT %62.70 ve diğer ülkeler ise %25.15'dir. Afganistan'ın ithalatında en önemli payı BDT ülkeleri oluşturmaktadır.

**Azerbaycan**'ın 1995 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; Almanya %8.00, Rusya %16.50, İran %6.90, BAE %11.30, Türkiye %24.15 ve diğer ülkeler %33.15 oranındadır. Azerbaycan'ın ithalatında Türkiye, Rusya ve Birleşik Arap Emirlikleri en önemli ülke konumundadır.

**Kazakistan**'ın 1995 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; Almanya %5.00, ABD %1.80, İngiltere %2.10, Çin % 0.80, Türkiye % 3.79, BDT %71.40 ve diğer ülkeler %15.11 oranındadır. BDT ülkeleri ve Almanya Kazakistan'ın ithalatında en büyük payı oluşturmaktadır.

**Kırgızistan**'ın 1995 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; Almanya %1.78, ABD %0.93, İtalya %0.23, İngiltere % 0.25, Fransa %0.48, Hollanda %0.45, Çin %2.85, Japonya %0.73, Türkiye %8.24, BDT %71.77 ve diğer ülkeler %12.29'dur. BDT ülkeleri Kırgızistan'ın ithalatında en büyük payı oluşturmaktadır.

**Özbekistan**'ın 1995 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; Almanya %13.00, Rusya %24.90, G. Kore %14.80, Türkiye %3.85 ve diğer ülkeler %43.46 oranındadır. Özbekistan ithalatının önemli bir kısmını Rusya Federasyonu, Güney Kore, Almanya ve Türkiye'den yapmaktadır.

**Tacikistan**'ın 1995 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; ABD %4.90, İngiltere %10.40, Hollanda %2.50, Türkiye %1.65, BDT %54.60 ve diğer ülkeler ise %25.95'dir. Tacikistan'ın ithalatında eski SSCB Cumhuriyetleri ve İngiltere önemli payı oluşturmaktadırlar.

**Türkmenistan**'ın 1995 yılı ithalatının ülkelere göre dağılımı; Almanya %7.70, ABD %7.60, İtalya %5.40, İran %9.80, Türkiye %3.82 ve diğer ülkeler ise %65.68'dir. Türkmenistan ithalatında İran, Almanya, ABD önemli bir paya sahiptir.

ECO bölgesinden yapılan ithalatın ülkelere göre dağılımı ise şöyle olmaktadır: Almanya % 7.37, ABD % 3.66, Rusya Federasyonu % 4.48, İtalya % 2.16, İngiltere % 2.76, Fransa % 1.59, Hollanda % 0.60, S. Arabistan % 0.93, Çin % 1.17, İran % 1.86, Japonya %2.89, Birleşik Arap Emirlikleri %2.25, Güney Kore %2.56, Türkiye %4.91, Hindistan



%0.19, Belçika %0.54, eski SSCB Cumhuriyetleri %26.05 ve diğer ülkeler ise %34.05 oranındadır.

Bölge ithalatında en önemli payı BDT ülkeleri, Almanya, Rusya, ABD ve Türkiye oluşturmaktadır.



## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### 3.TÜRKİYE-ECO TİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin ECO ülkelerinden Pakistan, İran ve Afganistan'la olan ticari ilişkileri oldukça eskiye dayanmaktadır. Öte yandan diğer ECO ülkeleriyle –yeni bağımsızlığını kazanmış altı BDT ülkesi- olan ticari ilişkileri ise oldukça yenidir. Şöyle ki, bu ülkelerle Türkiye'nin gerçek manada ticari ilişkileri 1992 yılı itibariyle başlanılmıştır. Bu açıdan, çalışmamızda 1990-1995 yılları arasındaki Türkiye-ECO ticari ilişkileri ele alınmıştır. Oluşturulan değişik tablolar yardımıyla konu incelenirken, ECO' ya yeni üye olmuş altı BDT ülkesine ait 1990 ve 1991 yılı verileri tablolarda boş bırakılmıştır.

Bu bölümde değişik alt başlıklar yardımıyla Türkiye-ECO ticari ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır.

#### 30.Türkiye'nin ECO' ya İhracatı

##### 300.Ülkeler İtibariyle İhracat

Türkiye'nin ECO ülkelerine 1990-1995 yılları arasında gerçekleştirdiği ihracatın değerleri, değişim oranları ve 1990=100 kabul edilerek ihracat indeksleri ile bunların ECO toplamları ve ortalamaları tablo 32'de gösterilmiştir.

Buna göre Türkiye 1990 yılında ECO ülkelerine 544519 bin dolarlık ihracat gerçekleştirmiştir. 1991 yılında bu değer %-1,07 oranında azalarak 538695 bin dolara düşmüştür. 1992 yılında, özellikle ECO' ya yeni katılan üyelerle başlatılan ticari ilişkilerin bir sonucu olarak, %27,39'luk bir artışla Türkiye'nin ihracatı 686254 bin dolara ve 1993 yılında ise %169,77'lik bir artışla 1851326 bin dolara ulaşmıştır. 1994 yılında beklenenin aksine %-59,36'lık bir azalış gösteren Türkiye ihracatı 752355 bin dolar olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılı Türkiye'nin ECO ülkelerine ihracatı %21,08'lik bir artış göstermiş ve 910989 bin dolar olmuştur.

1990=100 olduğu kabul edilerek Türkiye-ECO ihracatı indekslerinse, 1991 yılında 99, 1992 yılında 126, 1993 yılında 340, 1994 yılında 138 ve 1995 yılında ise 167 olarak gerçekleşir. İndekstende anlaşılacağı gibi, Türkiye'nin ECO ülkelerine yaptığı ihracatın en yüksek olduğu yıl 1993 yılıdır.

Tablo:32  
Türkiye'nin ECO Ülkelerine İhracatı (Bin \$)

Yıllar	PAKİSTAN		İRAN		AFGANİSTAN		AZERBAJYAN		KAZAKİSTAN	
	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks
1990	47604	--	495483	100	1432	--	100	0	0	--
1991	50989	7,11	486903	98	803	-43,92	56	0	0	0,00
1992	44034	-13,64	455286	92	785	-2,24	55	102246	19379	0,00
1993	43376	-1,49	911800	184	440900	56065,61	30789	68206	67838	250,06
1994	56527	30,32	249816	50	1548	-99,65	108	132124	131803	94,29
1995	90871	60,76	268434	54	496	-67,96	35	161345	150775	14,39
<b>ORTALAMA</b>	<b>55567</b>	<b>--</b>	<b>477954</b>	<b>96</b>	<b>74327</b>	<b>--</b>	<b>5190</b>	<b>77320</b>	<b>61633</b>	<b>--</b>
Yıllar	KIRGIZİSTAN		ÖZBEKİSTAN		TACİKİSTAN		TÜRKMENİSTAN		ECO	
	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks
1990	0	--	0	100	0	--	100	0	544519	--
1991	0	0,00	0	100	0	0,00	100	0	538695	-1,07
1992	1831	0,00	54492	100	706	0,00	100	7495	686254	27,39
1993	17045	830,91	213508	392	4805	580,59	681	83848	1851326	169,77
1994	16973	-0,42	64831	119	14580	203,43	2065	84153	752355	-59,36
1995	38157	124,81	138542	254	6086	-58,26	862	56283	910989	21,08
<b>ORTALAMA</b>	<b>12334</b>	<b>--</b>	<b>78562</b>	<b>144</b>	<b>4363</b>	<b>--</b>	<b>618</b>	<b>38630</b>	<b>880690</b>	<b>--</b>

Kaynak:DİE,Dış Ticaret İstatistikleri

TKA,Avrasya Dosyası,Haziran 95/2, Sayı:35

Yıllar itibarıyla Türkiye'nin ECO ülkelerine gerçekleştirdiği ihracat değerleri tabloda gösterilmiştir. Buna göre 1990 ve 1991 yılında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ECO ülkesi İran'dır. İhracat değerleri sırasıyla 495483 bin dolar ve 486903 bin dolardır. En az ihracat yaptığı ECO ülkesi ise Afganistan'dır. Afganistan'a Türkiye'nin yaptığı ihracat 1990 yılında 1432 ve 1991 yılında ise 803 bin dolardır.

1992 yılında ise Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ECO ülkesi 455286 bin dolarla İran'dır. Bunu 102246 bin dolarla Azerbaycan takip etmektedir. Türkiye'nin en az ihracat yaptığı ülkeler ise 706 bin dolarla Tacikistan ve 785 bin dolarla Afganistan'dır.

1993 yılında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ECO ülkeleri sırasıyla 911800 bin dolarla İran ve 440900 bin dolarla Afganistan ve 213508 bin dolarla Özbekistan'dır. Aynı yıl Türkiye'nin en az ihracat yaptığı ECO ülkeleri ise Tacikistan ve Kırgızistan'dır. Bu ülkelere yapılan ihracat değerleri sırasıyla 4805 ve 17045 bin dolardır.

1994 yılında Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ECO ülkeleri İran, Azerbaycan ve Kazakistan'dır. Bu ülkelere yapılan ihracat değerleri sırasıyla 249816, 132124 ve 131803 bin dolardır. En az ihracat yapılan ülkeler ise 1548 bin dolarla Afganistan ve 14580 bin dolarla Tacikistan'dır.

1995 yılında ise Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ülkeler ise sırasıyla 268434 bin dolarla İran, 161345 bin dolarla Azerbaycan, 150775 bin dolarla Kazakistan ve 138542 bin dolarla Özbekistan'dır. 1995 yılında en az ihracat gerçekleştirilen ülkeler ise Afganistan ve Tacikistan'dır. Bu ülkelere yapılan ihracat değerleri ise sırasıyla 496 bin dolar ve 6086 bin dolardır.

Genel olarak buradan şu sonuca varılabilir. 1990-1995 yılları arasında ortalama olarak Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ECO ülkeleri İran, Özbekistan ve Azerbaycan'dır. En az ihracat yaptığı ülkeler ise Tacikistan ve Kırgızistan'dır.

### **301. Türkiye'nin Toplam İhracatı İçerisinde ECO Ülkelerinin Payları**

Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde ECO ülkelerine yapılan ihracatın yüzde payları ve ortalamaları tablo 33'de gösterilmiştir.

Buna göre 1990-1995 döneminde Türkiye'nin gerçekleştirdiği ihracatın ortalaması 1606 milyon dolardır. Aynı dönemde bunun ortalama %5,54'ü ECO ülkelerine yapılmıştır. 1990-1995 döneminde Türkiye'nin İran'a yaptığı ihracatın toplam ihracat içerisindeki ortalama payı

Tablo:33  
Türkiye'nin Toplam İhracatı İçinde ECO Ülkelerinin Payları (Milyon \$ ve %)

YILLAR	Türkiye Toplam İhracatı		PAKİSTAN		İRAN		AFGANİSTAN		AZERBAYCAN		KAZAKİSTAN	
	İhracatı	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks
1990	12959,5	100	0,37	100	3,82	100	0,01	100	0,00	100	0,00	100
1991	13597,9	105	0,37	102	3,58	94	0,01	53	0,00	100	0,00	100
1992	14715,4	114	0,30	81	3,09	81	0,01	48	0,69	100	0,13	100
1993	15345,1	118	0,28	77	5,94	155	2,87	26003	0,44	64	0,44	336
1994	18106,1	140	0,31	85	1,38	36	0,01	77	0,73	105	0,73	553
1995	21635,9	167	0,42	114	1,24	32	0,00	21	0,75	107	0,70	529
<b>ORTALAMA</b>	<b>16060</b>	<b>124</b>	<b>0,34</b>	<b>93</b>	<b>3,18</b>	<b>83</b>	<b>0,48</b>	<b>4384</b>	<b>0,44</b>	<b>63</b>	<b>0,33</b>	<b>253</b>
YILLAR	Türkiye Toplam İhracatı		KIRGIZİSTAN		ÖZBEKİSTAN		TACİKİSTAN		TÜRKMENİSTA		ECO	
	İhracatı	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks
1990	12959,5	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	4,20	100
1991	13597,9	105	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	3,96	94
1992	14715,4	114	0,01	100	0,37	100	0,00	100	0,05	100	4,66	111
1993	15345,1	118	0,11	893	1,39	376	0,03	653	0,55	1073	12,06	287
1994	18106,1	140	0,09	753	0,36	97	0,08	1678	0,46	913	4,16	99
1995	21635,9	167	0,18	1417	0,64	173	0,03	586	0,26	511	4,21	100
<b>ORTALAMA</b>	<b>16060</b>	<b>124</b>	<b>0,07</b>	<b>527</b>	<b>0,46</b>	<b>124</b>	<b>0,02</b>	<b>503</b>	<b>0,22</b>	<b>433</b>	<b>5,54</b>	<b>132</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TİKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı:35

%3,18, Afganistan'ın payı %0,44, Pakistan'ın payı %0,34, Kazakistan'ın %0,33, Türkmenistan'ın %0,22, Kırgızistan'ın %0,06 ve Tacikistan'ın payı %0,024'dür.

1990 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği 12960 milyon dolarlık ihracatın %4,20'si ECO ülkelerine yapılmıştır. 1991 yılında Türkiye'nin ihracatı 13598 milyon dolardır ve ECO ülkelerinin payı %3,96'dır. 1992 yılında Türkiye'nin ihracatı 14715 milyon dolar olmuştur ve ECO'nun payı %4,66'dır. 1993 yılında Türkiye'nin ihracatı 15345 milyon dolara yükselmiştir ve ECO ülkelerinin payı %12,06'ye ulaşmıştır. 1994 yılında 18106 milyon dolarlık Türkiye'nin ihracatının %4,16'sı ECO ülkelerine yapılmıştır. 1995 yılında ise Türkiye'nin 21636 milyon dolarlık ihracatının %4,21'i ECO'ya yapılmıştır.

Yıllar itibarıyla Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde ECO ülkelerine yapılan ihracatın yüzde payları tabloda ayrı ayrı gösterilmiştir. Tablodan şunu çıkartabiliriz; Türkiye'nin ihracatı içerisinde en büyük payı İran'a yapılan ihracat oluşturmaktadır. En küçük paya sahip ülke ise Tacikistan'dır.

### **302.Türkiye-ECO Toplam İhracatının ECO Ülkeleri Arasında Dağılımı**

Türkiye'nin ECO'ya yaptığı toplam ihracatın ECO ülkeleri arasındaki yüzde dağılımları ve bunların ortalamaları tablo 34'de gösterilmiştir. Tablo yardımıyla konu incelenmektedir.

1990-1995 yılları arasında Türkiye'nin ECO ülkelerine yaptığı ihracatın ortalaması 880690 bin dolardır. Bu dönemde İran'ın ortalama payı %59,94, Azerbaycan'ın %8,97, Pakistan'ın %7,41, Özbekistan'ın %7,22, Kazakistan'ın %6,76, Afganistan'ın %4,10, Türkmenistan'ın %3,83, Kırgızistan'ın %1,27 ve Tacikistan'ın %0,49'dur.

Bu dönemde en fazla ihracat gerçekleştirilen ECO ülkesi İran'dır. Bunu Azerbaycan, Pakistan, Özbekistan ve Kazakistan izlemektedir.

Tablodan Türkiye'nin ECO'ya yeni üye olmuş BDT ülkeleriyle olan ihracat hacminin her geçen yıl artmakta olduğu anlaşılmaktadır.

### **303.Türkiye'nin Ürünler İtibariyle İhracatı**

1995 yılında ECO ülkelerine ihraç edilen ürünler, miktarları ve toplam ihracat içindeki payları tablo 35'de gösterilmiştir. Aşağıdaki açıklamalar bu tablo yardımıyla yapılmıştır.

1995 yılında Türkiye'den ECO ülkelerine 96 çeşit mal ihraç edilmiştir. Toplam ihracat içerisinde en fazla paya sahip ürünler şunlardır:

Tablo:34  
Türkiye'nin ECO'ya Yaptığı Toplam İhracatın ECO Ülkeleri Arasında Dağılımı (%)

YILLAR	Türk-ECO Top.İhra (Bin \$)		PAKİSTAN		İRAN		AFGANİSTAN		AZERBAJYCAN	
	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks
1990	544519	100	8,74	100	90,99	100	0,26	100	0,00	100
1991	538695	99	9,47	108	90,39	99	0,15	57	0,00	100
1992	686254	126	6,42	73	66,34	73	0,11	43	14,90	100
1993	1851326	340	2,34	27	49,25	54	23,82	9056	3,68	25
1994	752355	138	7,51	86	33,20	36	0,21	78	17,56	118
1995	910989	167	9,97	114	29,47	32	0,05	21	17,71	119
<b>ORTALAMA</b>	<b>880690</b>	<b>162</b>	<b>7,41</b>	<b>85</b>	<b>59,94</b>	<b>66</b>	<b>4,10</b>	<b>1559</b>	<b>8,98</b>	<b>60</b>
YILLAR	KAZAKİSTAN		KİRGİZİSTAN		ÖZBEKİSTAN		TACİKİSTAN		TÜRKMENİSTAN	
	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks
1990	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100
1991	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100
1992	2,82	100	0,27	100	7,94	100	0,10	100	1,09	100
1993	3,66	130	0,92	345	11,53	145	0,26	252	4,53	415
1994	17,52	620	2,26	846	8,62	109	1,94	1884	11,19	1024
1995	16,55	586	4,19	1570	15,21	192	0,67	649	6,18	566
<b>ORTALAMA</b>	<b>6,76</b>	<b>239</b>	<b>1,27</b>	<b>477</b>	<b>7,22</b>	<b>91</b>	<b>0,49</b>	<b>481</b>	<b>3,83</b>	<b>351</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TIKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı:35

- Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar (%13,40)
- Elektrikli makinalar ve cihazlar (%7,68)
- Hububat, un, nişasta ve pastacılık ürünleri (%6,98)
- Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve parçaları (%5,60)
- Plastik ve mamulleri (%4,71)
- Motorlu kara taşıtları traktörleri bisiklet ve motosiklet (%3,89)
- Dokumaya elverişli mensucat (%3,86)
- Örülmemiş giyim eşyası (%3,69)
- Kakao ve müstahzarları (%3,16)
- Sentetik ve devamsız suni lifler (%3,14)
- Yıkama ve temizlik ürünleri, sabunlar (%3,10)
- Şeker ve mamulleri (%2,90)
- Halılar vb. mamuller (%2,69)
- Kauçuk ve kauçuktan eşya (%2,39)
- Demir ve çelikten eşya (%2,29)
- Meşrubat ve alkollü içkiler (%2,08)
- Örme giyim eşyası (%1,97)
- Demir ve çelik (%1,18)
- Cam ve cam eşya (%1,31)
- Pamuk ve pamuk ipliği (%1,81)
- Yenilen sebzeler, bazı kök ve yumrular (%1,60)
- Kağıt ve mamulleri (%1,77)

Yukarıdan anlaşılacağı gibi, Türkiye'den ECO ülkelerine yapılan toplam ihracatta en fazla payı hafif sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Bunun yanında gıda ürünleri, giyim ürünleri, yarı işlenmiş hammaddeler ve tüketim malları da önemli yer tutmaktadır.

Türkiye'den Pakistan'a 1995 yılında 43 çeşit mal ihraç edilmiştir. Bunlardan toplam ihracat içerisinde en fazla payı oluşturanlar şunlardır:



Tablo:35  
1995 Yılında Türkiye'nin ECO'ya İhrac Ettiği Mal Türleri (Bin \$)

FASILLAR	PAKİSTAN	%	İRAN	%	AFGANİSTAN	%	AZERBAIJAN	%	KAZAKİSTAN	%	KIRGIZİSTAN	%	ÖZBEKİSTAN	%	TACİKİSTAN	%	TÜRKMENİSTAN	%	ECO TOPLAMI	%
Etler ve vb.	0,0	0,00	203,2	0,08	0,0	0,00	348,3	0,22	0,0	0,00	0,0	0,00	61,6	0,04	0,0	0,00	1,0	0,00	614,2	0,07
Balk ve su hay.	0,0	0,00	37,9	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	53,3	0,09	91,3	0,01
Süt,bal,yumurt, vb	0,0	0,00	1515,1	0,56	0,0	0,00	3703,6	2,30	49,9	0,03	7,1	0,02	159,7	0,12	0,0	0,00	59,1	0,11	5494,6	0,60
Canlı ağaç vb	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	3,0	0,00	0,5	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	178,0	0,32	181,6	0,02
Sebzeler,yenilen kök.	13354,0	14,70	372,7	0,14	0,0	0,00	473,1	0,29	131,2	0,09	2,0	0,01	91,7	0,07	0,0	0,00	121,2	0,22	14546,0	1,60
Meyvalar turunçgiller	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	187,3	0,12	147,9	0,10	97,9	0,26	276,0	0,20	0,0	0,00	11,6	0,02	720,7	0,08
Kahve,çay,baharat	202,9	0,22	6,2	0,00	0,0	0,00	52,9	0,03	189,4	0,13	35,2	0,09	62,3	0,04	0,0	0,00	61,1	0,11	610,0	0,07
Hububat	0,0	0,00	176,9	0,07	0,0	0,00	1333,1	0,83	22,8	0,02	10,5	0,03	1,8	0,00	0,0	0,00	31,1	0,06	1576,2	0,17
Değirmencilik ürünleri	0,0	0,00	2264,2	0,84	0,0	0,00	7879,5	4,88	28,8	0,02	1,6	0,00	53,9	0,04	9,6	0,16	156,2	0,28	10393,9	1,14
Yağlı toh.ve sanayi bit.	256,0	0,28	25,0	0,01	0,0	0,00	11,6	0,01	65,8	0,04	2,2	0,01	3,9	0,00	0,0	0,00	89,2	0,16	453,7	0,05
Sakız,reçine,lak vb.	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	11,6	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,9	0,00	12,5	0,00
Hay.ve bit. yağlar	91,0	0,10	80106,9	29,84	0,0	0,00	34099,4	21,13	3866,0	2,56	1862,3	4,88	1784,8	1,29	0,0	0,00	250,5	0,45	122060,9	13,40
Diğer su ürünleri	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	32,7	0,02	6,1	0,00	0,0	0,00	69,0	0,05	0,0	0,00	18,1	0,03	125,9	0,01
Şeker ve mamulleri	0,0	0,00	642,3	0,24	0,0	0,00	4579,2	2,84	6669,5	4,42	1682,5	4,41	12193,2	8,80	113,4	1,86	529,9	0,94	26409,8	2,90
Kakao ve müstahzarları	0,0	0,00	137,1	0,05	0,0	0,00	7648,3	4,74	3614,7	2,40	2415,5	6,33	14106,9	10,18	183,6	3,02	684,2	1,22	28790,3	3,16
Pastacılık ürünleri	10,1	0,01	465,9	0,17	0,0	0,00	12745,1	7,90	20906,3	13,87	3602,6	9,44	23726,5	17,13	169,6	2,79	1961,8	3,49	63587,8	6,98
Diğ.seb.ve mey.ürün.	20,8	0,02	401,8	0,15	0,0	0,00	2050,7	1,27	1245,9	0,83	191,8	0,50	579,5	0,42	0,0	0,00	329,9	0,59	4820,3	0,53
Gıda müstahzarları	88,5	0,10	54,3	0,02	0,0	0,00	1126,6	0,70	874,4	0,58	239,2	0,63	613,7	0,44	0,0	0,00	292,0	0,52	3288,6	0,36
Meşrubat,alkollü iç.	0,0	0,00	595,8	0,22	0,0	0,00	7221,5	4,48	2393,9	1,59	1341,4	3,52	4228,0	3,05	344,5	5,66	2806,4	4,99	18931,6	2,08
Hayvan.kaba yemler	0,0	0,00	209,9	0,08	0,0	0,00	0,0	0,00	8,9	0,01	0,0	0,00	6,4	0,00	0,0	0,00	0,2	0,00	225,3	0,02
Tütün ve mamulleri	0,0	0,00	2335,4	0,87	0,0	0,00	544,5	0,34	1,4	0,00	0,0	0,00	154,1	0,11	372,0	6,11	17,8	0,03	3425,2	0,38
Çimento,kireç,tuz vb	817,9	0,90	83,2	0,03	0,0	0,00	707,8	0,44	370,9	0,25	11,0	0,03	78,5	0,06	0,0	0,00	143,8	0,26	2213,0	0,24
Mineral yakıt ve yağlar	41,4	0,05	117,9	0,04	141,0	28,43	158,8	0,10	161,1	0,11	161,1	0,42	278,6	0,20	1,1	0,02	172,0	0,31	1232,9	0,14
Radyoaktif elementler	745,0	0,82	4680,5	1,74	0,0	0,00	78,5	0,05	47,1	0,03	1,3	0,00	22,7	0,02	0,0	0,00	183,0	0,33	5758,1	0,63
Organik kimyasal ür.	1172,8	1,29	5516,6	2,06	0,0	0,00	198,3	0,12	39,6	0,03	61,8	0,16	8,7	0,01	0,0	0,00	34,9	0,06	7032,7	0,77
Eczacılık ürünleri	23,2	0,03	3758,6	1,40	0,0	0,00	158,3	0,10	176,9	0,12	59,9	0,16	363,3	0,26	0,0	0,00	30,5	0,05	4570,7	0,50
Gübreler	5352,8	5,89	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,9	0,00	0,0	0,00	0,3	0,00	0,0	0,00	11,6	0,02	5365,6	0,59
Boyacılık maddeleri	1233,5	1,36	1627,7	0,61	0,0	0,00	2286,8	1,42	1267,8	0,84	280,1	0,73	1520,2	1,10	17,6	0,29	1132,5	2,01	9366,4	1,03

DEVAMI VAR



Tablo:35  
1995 Yılında Türkiye'nin ECO'ya İhraç Ettiği Mal Türleri (Bin \$)

FASILLAR	PAKİSTAN	%	İRAN	%	AFGANİSTAN	%	AZERBAIJAN	%	KAZAKİSTAN	%	KIRGIZİSTAN	%	ÖZBEKİSTAN	%	TACİKİSTAN	%	TÜRKMENİSTAN	%	ECO TOPLAMI	%
Şemsi.baston vb	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	12,4	0,01	15,4	0,01	5,4	0,01	17,8	0,01	0,0	0,00	2,7	0,00	53,7	0,01
Kuş tüyleri,vb eşyalar	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	6,5	0,00	7,4	0,00	2,7	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	15,4	0,03	32,0	0,00
Taş,alçı,mika eşyaları	78,8	0,09	62,6	0,02	0,0	0,00	1115,7	0,69	806,9	0,54	154,0	0,40	305,9	0,22	0,6	0,01	1164,1	2,07	3888,5	0,40
Seramik mamulleri	0,0	0,00	29,0	0,01	0,0	0,00	1620,0	1,00	1542,6	1,02	221,0	0,58	412,0	0,30	0,5	0,01	1083,4	1,92	4908,4	0,54
Cam ve can ebya	345,5	0,38	5266,3	1,96	0,0	0,00	1494,9	0,93	1370,1	0,91	845,8	2,22	1673,7	1,21	0,3	0,01	893,5	1,59	11890,1	1,31
Kıymetli taş ve eşyalar	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,1	0,00	2,8	0,00	0,0	0,00	0,1	0,00	0,0	0,00	14,7	0,03	17,7	0,00
Demir ve çelik	359,0	0,40	8816,9	3,28	13,4	2,71	572,6	0,35	162,9	0,11	26,6	0,07	153,3	0,11	1,8	0,03	632,3	1,12	10738,8	1,18
Demir ve çelik eşya	2753,3	3,03	3521,4	1,31	25,1	5,06	4017,8	2,49	4030,8	2,67	1111,4	2,91	2295,9	1,66	10,4	0,17	3110,0	5,53	20876,2	2,29
Bakır ve bakır eşya	0,0	0,00	245,8	0,09	0,0	0,00	236,1	0,15	171,1	0,11	15,6	0,04	12,3	0,01	0,1	0,00	185,2	0,33	866,1	0,10
Alum.ve alium.eşya	2270,3	2,50	838,8	0,31	0,0	0,00	1248,3	0,77	2051,0	1,36	123,7	0,32	859,8	0,62	0,0	0,00	1645,6	2,92	9037,4	0,99
Diğ.metal. ve eşyaları	0,0	0,00	58,6	0,02	0,0	0,00	2,1	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	9,2	0,02	69,8	0,01
Adi metal. aletler	43,4	0,05	45,8	0,02	1,5	0,30	500,9	0,31	377,2	0,25	66,6	0,17	391,9	0,28	0,2	0,00	366,1	0,65	1793,6	0,20
Adi metal. ebyalar	7,9	0,01	617,0	0,23	0,0	0,00	893,7	0,55	667,3	0,44	187,2	0,49	244,5	0,18	0,0	0,00	454,5	0,81	3072,1	0,34
Mak.ve mekanik cihaz.	2822,7	3,11	3929,0	1,46	5,2	1,06	11622,3	7,20	13136,1	8,71	4230,2	11,09	5993,8	4,33	3649,1	59,96	5633,8	10,01	51022,1	5,60
Elekt.mak.ve ev cih.	25246,1	27,78	4733,4	1,76	1,4	0,29	12625,4	7,83	14345,7	9,51	5461,6	14,31	2358,4	1,70	205,8	3,38	5006,2	8,89	69984,0	7,68
Kara taşıtları	12720,6	14,00	4023,1	1,50	0,0	0,00	5224,4	3,24	3171,3	2,10	3059,4	8,02	4395,9	3,17	24,5	0,40	2828,9	5,03	35448,0	3,89
Optik cih.ve parçaları	165,4	0,18	48,4	0,02	0,0	0,00	618,9	0,38	234,4	0,16	18,5	0,05	278,7	0,20	0,1	0,00	357,5	0,64	1721,7	0,19
Saat ve parçaları	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	18,2	0,01	13,9	0,01	1,0	0,00	10,6	0,01	0,0	0,00	9,0	0,02	52,7	0,01
Mobilya,vb eşyalar	867,1	0,95	67,3	0,03	14,3	2,89	9928,9	6,15	4785,0	3,17	952,3	2,50	1413,9	1,02	47,4	0,78	149,5	0,27	18225,8	2,00
Oyuncak,spor mal.	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	94,9	0,06	195,1	0,13	58,1	0,15	34,1	0,02	1,0	0,02	91,7	0,16	474,9	0,05
Çeşitli mamul eşya	34,7	0,04	205,7	0,08	0,0	0,00	348,8	0,22	0,2	0,00	9,9	0,03	389,5	0,28	0,0	0,00	2,4	0,00	991,1	0,11
Diğerleri	0,0	0,00	0,8	0,00	1,5	0,29	171,7	0,11	0,5	0,00	1,7	0,00	18,9	0,01	0,0	0,00	6115,0	10,86	6310,2	0,69
<b>TOPLAM</b>	<b>90870,5</b>	<b>100,0</b>	<b>268433,9</b>	<b>100,0</b>	<b>495,9</b>	<b>100,0</b>	<b>161344,7</b>	<b>100,0</b>	<b>150774,8</b>	<b>100,0</b>	<b>38156,4</b>	<b>100,0</b>	<b>138541,7</b>	<b>100,0</b>	<b>6085,7</b>	<b>100,0</b>	<b>56283,2</b>	<b>100,0</b>	<b>910986,8</b>	<b>100,0</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TİKA,Avrasya Dosyası,Haziran 95/2, Sayı:35

- Elektrikli makine ve cihazlar,TV,radyo,vb. (27.78)
- Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular (%14.70)
- Motorlu kara taşıtları,traktörler,bisiklet, motosiklet (14.00)
- Kauçuk ve kauçuktan eşya (%8.50)
- Sentetik ve suni devamsız lifler (%6.73)
- Gübreler (5.89)
- Kazanlar,makinalar,mechanik cihazlar ve parçaları (3.11)
- Demir veya çelikten eşya (%3.03)
- Alüminyum veya alüminyumdan eşya (%2.50)
- Kimyasal maddeler (%2.32)

Yukarıdan anlaşılacağı gibi ihracatın büyük bir kısmını hafif sanayi ürünleri, kimyasal ürünler ve yarı işlenmiş hammaddeler oluşturmaktadır.

Türkiye'den İran'a 1995 yılında 62 çeşit mal ihraç edilmiştir. Bunlardan toplam ihracat içerisinde en fazla payı oluşturanlar şunlardır:

- Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar (%29,84)
- Dokumaya elverişli mensucat (%12,45)
- Plastik ve mamulleri (%11,20)
- Sentetik ve suni devamsız lifler (%7,57)
- Pamuk,pamuk ipliği, pamuklu mensucat (%5,82)
- Kauçuk ve kauçuktan eşya (%4,18)
- Demir ve çelik (%3,28)
- Demir ve çelikten eşya (%1,31)
- Kağıt ve mamulleri (%3,01)
- Organik kimyasal ürünler (%2,06)
- Cam ve cam eşya (%1,96)
- Sentetik ve suni flamentler (%1,81)
- Elektrikli makine ve cihazlar, TV, radyo (%1,76)

-Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler ve motosikletler (%1,50)

-Kazanlar,makinalar, mekanik cihazlar ve parçaları (%1,46)

-Eczacılık ürünleri (%1,40)

İran'a yapılan ihracatın büyük bir kısmı gıda ve giyim ürünleri, hafif sanayi ürünleri ve ham maddelerden oluşmaktadır.

Türkiye'den Afganistan'a 1995 yılında 20 çeşit mal ihraç edilmiştir. Bunlardan toplam ihracat içerisinde en fazla payı oluşturanlar şunlardır:

-Yıkama ve temizlik maddeleri,sabunlar (% 47,04)

-Mineral yağlar, yakıtlar ve ürünler (%28,43)

-Plastik ve mamulleri (%6,10)

-Kimyasal maddeler (%5,10)

-Demir veya çelikten eşya (%5,06)

-Halılar vb. mamuller (%2,90)

-Mobilya vb. eşyalar (%2,89)

-Demir ve çelik (%2,71)

-Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve parçaları (%1,06)

Afganistan'a yapılan ihracatın önemli bir kısmını temizlik ürünleri, hafif sanayi ürünleri ve yarı işlenmiş hammaddeler oluşturmaktadır.

Türkiye'den Azerbaycan'a 1995 yılında 74 çeşit mal ihraç edilmiştir. Bunlardan toplam ihracat içerisinde en fazla payı oluşturanlar şunlardır:

-Hayvansal ve bitkisel sıvı yağlar (%21,13)

-Hububat, un, nişasta veya pastacılık ürünleri (%7,90)

-Elektrikli makinalar ve cihazlar, TV, radyo (%7,83)

-Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve parçaları (%7,20)

-Mobilya vb. eşya (%6,15)

-Değirmencilik ürünleri (%4,88)

-Kakao ve müstahzarları (%4,74)

- Meşrubat, alkollü içkiler (%4,48)
- Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet ve motosiklet (%3,24)
- Şeker ve mamulleri (%2,84)
- Demir ve çelikten eşyalar (%2,49)
- Süt, bal, yumurta vb. hayvansal ürünler (%2,30)
- Yıkama ve temizlik ürünleri, sabunlar (%2,24)

Azerbaycan'a yapılan ihracatın en önemli kısmını gıda ürünleri, hafif sanayi ürünleri ve yarı işlenmiş hammaddeler oluşturmaktadır.

Türkiye'den Kazakistan'a 1995 yılında 81 çeşit mal ihraç edilmiştir. Bunlardan toplam ihracat içerisinde en fazla payı oluşturanlar şunlardır:

- Hububat, un, nişasta veya pastacılık ürünleri (%13,87)
- Halılar vb. mamuller (%10,06)
- Elektrikli makinalar ve cihazlar, TV, radyo (%9,51)
- Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve parçalar (%8,71)
- Örülmemiş giyim eşyaları (%7,65)
- Yıkama ve temizlik ürünleri, sabunlar (%5,46)
- Şeker ve mamulleri (%4,42)
- Mobilya vb. eşyalar (%3,17)
- Plastik ve mamulleri (%2,72)
- Demir ve çelik eşyalar (%2,67)
- Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar (%2,56)

Kazakistan'a yapılan ihracatın en önemli kısmını gıda ve giyim ürünleri, hafif sanayi ürünleri, temizlik ürünleri ve yarı işlenmiş hammaddeler oluşturmaktadır.

Türkiye'den Kırgızistan'a 1995 yılında 66 çeşit mal ihraç edilmiştir. Bunlardan toplam ihracat içerisinde en fazla payı oluşturanlar şunlardır:

- Elektrikli makine ve cihazlar, TV, radyo (%14,31)
- Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve parçaları (%11,09)

- Halılar vb. mamuller (%9,48)
- Hububat, un, nişasta ve pastacılık ürünleri (% 9,44)
- Motorlu kara taşıtları, traktör, bisiklet ve motosiklet (%8,02)
- Kakao ve müstahzarları (%6,33)
- Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar (%4,86)
- Şeker ve mamulleri (%4,41)
- Meşrubat ve alkollü içkiler (%3,52)
- Örme giyim eşyası (%2,54)
- Demir ve çelikten eşya (%2,91)

Kırgızistan'a yapılan ihracatın önemli bir kısmını gıda ve giyim ürünleri, hafif sanayi ürünleri oluşturmaktadır.

Türkiye'den Özbekistan'a 1995 yılında 76 çeşit mal ihraç edilmiştir. Bunlardan toplam ihracat içerisinde en fazla payı oluşturanlar şunlardır:

- Hububat, un, nişasta ve pastacılık ürünleri (%17,13)
- Örülmemiş giyim eşyası (%12,86)
- Kakao ve müstahzarları (%10,18)
- Şeker ve mamulleri (%8,80)
- Yıkama ve temizlik ürünleri, sabunlar (%8,04)
- Örme giyim eşyası (%4,93)
- Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve parçaları (%4,33)
- Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisiklet ve motosiklet (%3,17)
- Meşrubat ve alkollü içkiler (%3,05)
- Halılar vb. ürünler (%2,78)

Özbekistan'a yapılan ihracat gıda ve giyim ürünleri ve hafif sanayi ürünleri ağırlıklıdır.

Türkiye'den Tacikistan'a 1995 yılında 37 çeşit mal ihraç edilmiştir. Bunlardan toplam ihracat içerisinde en fazla payı oluşturanlar şunlardır:

- Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve parçaları (%59,96)

- Tütün ve mamulleri (%6,11)
- Meşrubat ve alkollü içkiler (%5,66)
- Ayakkabılar vb. eşyalar (%4,44)
- Elektrikli makinalar ve cihazlar (%3,38)
- Kakao ve müstahzarları (%3,02)
- Kimyasal maddeler (%2,36)
- Şeker ve mamulleri (%1,86)

Tacikistan ihracatının önemli bir kısmını hafif sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Bunun yanında gıda ve tekstil ürünleri de önemli yer tutmaktadır.

Türkiye'den Türkmenistan'a 1995 yılında 85 çeşit mal ihraç edilmiştir. Bunlardan toplam ihracat içerisinde en fazla payı oluşturanlar şunlardır:

- Kazanlar, makinalar, mekanik cihazlar ve parçaları (%10,01)
- Elektrikli makinalar ve cihazlar (%8,89)
- Demir ve çelikten eşya (%5,53)
- Motorlu kara taşıtı, traktör, bisiklet ve motosiklet (%5,03)
- Meşrubat ve alkollü içkiler (%4,99)
- Örme giyim eşyası (%4,19)
- Örülmemiş giyim eşyası (%3,56)
- Deri, deri eşyaları (%3,49)
- Hububat, un, nişasta ve pastacılık ürünleri (%4,99)
- Plastik ve mamulleri (%2,96)
- Alüminyum ve alüminyum eşya (%2,92)

Türkmenistan'a yapılan ihracatın büyük bir kısmını hafif sanayi ürünleri, gıda ve giyim ürünleri oluşturmaktadır.



### 31.Türkiye'nin ECO' ya İthalatı

#### 310.Ülkeler İtibarıyla İthalat

Türkiye'nin 1990-1995 döneminde ECO ülkelerine yapmış olduğu ithalat miktarları,değişim oranı, ithalat indeksi ve bunların toplamıyla, ortalamaları tablo 36'de gösterilmiştir.

Buna göre; Türkiye ECO ülkelerinden 1990 yılında 577189 bin dolarlık ithalat yapmıştır. 1991 yılında Türkiye'nin ECO ithalatında % 72.17'lik bir azalış olmuş ve 160620 bin dolara düşmüştür. 1992 yılında Türkiye'nin ithalatında %214.83'luk bir artış gözükmüş ve bu yıl içerisinde Türkiye'nin ECO ülkelerinden yapmış olduğu ithalat 505684 bin dolara yükselmiştir. Artış 1993 yılında da devam etmiş ve %93.72'lik büyüme hızıyla Türkiye-ECO ithalatı 979613 bin dolara ulaşmıştır. 1994 yılında ithalat %5,86'lık negatif büyüme göstererek 922159 bin dolara düşmüştür. 1990-95 döneminde Türkiye'nin ECO'dan yapmış olduğu ithalatın zirveye ulaştığı yıl 1995 yılıdır. 1995 yılını içerisinde Türkiye-ECO ithalatında bir önceki yıla göre %23.27'lik bir artış olmuş ve 1136780 bin dolara ulaşmıştır. Altı yıllık bu dönemde ithalatın ortalaması 713674 bin dolar olmuştur.

1990=100 olduğu kabul edilerek Türkiye-ECO ithalatı indeksleşirse, 1991 yılı 28, 1992 yılı 88, 1993 yılı 170, 1994 yılı 160 ve 1995 yılı 197 olur. Ayrıca 1990-95 dönemi ortalama indeksi ise 124 olarak oluşmuştur. İndekslerden anlaşıldığı gibi, Türkiye'nin ECO ülkelerinden yaptığı ithalatın en yüksek olduğu yıl 1995 yılıdır.

Tabloda belirtildiği gibi, 1990 ve 1991 yıllarında Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ECO ülkesi İran'dır. İran ithalatının değerleri 492400 ve 90538 bin dolardır. Aynı yıllarda en az ithalat yapılan ülke ise Afganistan'dır. Afganistan'ın ithalat değeri ise 1990 yılında 909 bin dolar ve 1991 yılında 441 bin dolardır.

1992 yılında ise Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ECO ülkesi 364883 bin dolarla İran'dır. Bunu 43661 bin dolarla Pakistan ve 35097 bin dolarla Azerbaycan izlemektedir. Türkiye'nin en az ithalat yaptığı ülke ise Afganistan'dır. Afganistan'a 1992 yılında yapılan ithalatın değeri 204 bin dolardır.

1993 yılında Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ECO ülkeleri İran ve Pakistan'dır. Bu ülkelere yapılan ithalatın sırasıyla değerleri 667011 ve 115608 bin dolardır. En az ithalat yapılan ülkeler ise 246 bin dolarla Afganistan ve 3471 bin dolarla Kırgızistan'dır.

Tablo:36  
Türkiye'nin ECO Ülkelerinden İthalatı (Bin \$)

Yıllar	PAKİSTAN		İRAN		AFGANİSTAN		AZERBAIJAN		KAZAKİSTAN	
	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks
1990	83880	100	492400	100	909	100	0	100	0	100
1991	69641	83	90538	18	441	-51,49	0	0,00	0	0,00
1992	43661	52	364883	74	204	-53,74	35097	0,00	10511	0,00
1993	115608	138	667011	135	246	20,59	33913	-3,37	43741	316,14
1994	36773	44	692409	141	384	56,10	8883	-73,81	32305	-26,14
1995	153625	183	689470	140	66	-82,81	21777	145,15	86632	168,17
<b>ORTALAMA</b>	<b>83865</b>	<b>100</b>	<b>499452</b>	<b>101</b>	<b>375</b>	<b>--</b>	<b>16612</b>	<b>--</b>	<b>28865</b>	<b>--</b>
Yıllar	KIRGIZİSTAN		ÖZBEKİSTAN		TACİKİSTAN		TÜRKMENİSTAN		ECO	
	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks	Değer	Değişim İndeks
1990	0	100	0	100	0	100	0	100	577189	100
1991	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	160620	-72,17
1992	1368	0,00	21019	100	7762	0,00	21179	0,00	505684	214,83
1993	3471	153,73	31934	254	6796	-12,45	76893	263,06	979613	93,72
1994	4295	23,74	78625	314	2925	-56,96	65560	-14,74	922159	-5,86
<b>ORTALAMA</b>	<b>2441</b>	<b>--</b>	<b>32185</b>	<b>178</b>	<b>3971</b>	<b>--</b>	<b>45910</b>	<b>--</b>	<b>713674</b>	<b>--</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TİKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı:35

1994 yılında Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ECO ülkesi 692409 bin dolarla İran'dır. Bunu 78625 bin dolarla Özbekistan ve 65560 bin dolarla Türkmenistan izlemek tadır. Türkiye'nin en az ithalat yaptığı ülkeler ise Afganistan ve Tacikistan'dır. İthalat değerleri sırasıyla 384 ve 2925 bin dolardır.

1995 yılında ise en fazla ithalat hacmine sahip ülke 689470 bin dolarla İran'dır. Bunu 153625 bin dolarla Pakistan izlemektedir. 1995 yılında Türkiye'nin en az ithalat yaptığı ECO ülkesi ise 66 bin dolarla Afganistan'dır.

Yukarıdaki açıklamalardan genel olarak şu sonuca varılabilir. 1990-1995 döneminde Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ECO ülkesi İran'dır. İran'a en yakın ülkeler Pakistan ve Türkmenistan'dır. Aynı dönemde en az ithalat yapılan ülkeler ise Afganistan ve Kırgızistan'dır.

### **311. Türkiye'nin Toplam İthalatı İçerisinde ECO Ülkelerinin Payı**

Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde ECO ülkelerinin yüzde payları ve ortalamaları tablo 37'de gösterilmiştir.

Buna göre, 1990-95 döneminde Türkiye'nin gerçekleştirdiği ithalatın ortalaması 25770 milyon dolardır. Aynı dönemde bunun ortalama %2,67'si ECO ülkelere yapılmıştır. 1990-95 döneminde Türkiye'nin İran ithalatının toplam ithalatı içerisindeki ortalama payı %1.90, Pakistan'ın payı %0.31, Türkmenistan'ın payı %0.16, Özbekistan'ın payı 0.12, Kazakistan'ın payı %0.10, Azerbaycan'ın payı %0.06, Kırgızistan'ın ve Tacikistan'ın payı %0.01, Afganistan'ın payı ise %0.0016'dır.

1990 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği 22302 milyon dolarlık ithalatın, %2.59'u ECO ülkelerinden yapılmıştır. 1991 yılında Türkiye'nin ithalatı 21038 milyon dolara düşerken, ECO ülkelerinden yapılan ithalatta %0.76'ye düşmüştür. 1992 yılında Türkiye'nin ithalatı 22872 milyon dolar olurken, ithalat içerisinde ECO'nun payı %2,21'e yükselmiştir. 1993 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği 29428 milyon dolarlık ithalatın %3.33'ü ECO ülkelerinden yapılmıştır. 1994 yılında Türkiye'nin toplam ithalatı tekrar azalma göstererek 23270 milyon dolara düşmüştür. 1994 yılında toplam ithalat içerisinde ECO ülkelerinin payı %3.96'dır. 1995 yılında ise Türkiye'nin toplam ithalatı 35709 milyon dolara yükselmiştir ve ECO ülkelerinden yapılan ithalatın payı %3.18 olmuştur.

Yıllar itibarıyla Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde ECO ülkelerinden yapılan ithalatın yüzde payları tabloda gösterilmiştir. Burada şu sonuca varılabilir. 1990-1995

Tablo:37  
Türkiye'nin Toplam İthalatı İçinde ECO Ülkelerinin Payları (Milyon \$ ve %)

Yıllar	Türkiye Toplam İthalatı		PAKİSTAN		İRAN		AFGANİSTAN		AZERBAJYAN		KAZAKİSTAN	
	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay
1990	22302	100	100	2,21	100	0,0041	100	0,00	100	0,00	100	0,00
1991	21038	94	88	0,43	19	0,0021	51	0,00	100	0,00	100	0,00
1992	22872	103	51	1,60	72	0,0009	22	0,15	100	0,05	100	0,05
1993	29428	132	104	2,27	103	0,0008	21	0,12	75	0,15	323	0,15
1994	23270	104	42	2,98	135	0,0017	40	0,04	25	0,14	302	0,14
1995	35709	160	114	1,93	87	0,0002	5	0,06	40	0,24	528	0,24
<b>ORTALAMA</b>	<b>25770</b>	<b>116</b>	<b>83</b>	<b>1,90</b>	<b>86</b>	<b>0,0016</b>	<b>40</b>	<b>0,06</b>	<b>40</b>	<b>0,10</b>	<b>209</b>	<b>0,10</b>
Yıllar	Türkiye Toplam İthalatı		KIRGIZİSTAN		ÖZBEKİSTAN		TACİKİSTAN		TÜRKMENİSTAN		ECO	
	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay
1990	22302	100	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	2,59
1991	21038	94	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	29	0,76
1992	22872	103	100	0,01	100	0,03	100	0,09	100	0,09	85	2,21
1993	29428	132	197	0,01	118	0,02	68	0,26	282	0,26	129	3,33
1994	23270	104	309	0,02	368	0,01	37	0,28	304	0,28	153	3,96
1995	35709	160	258	0,02	187	0,02	52	0,31	338	0,31	123	3,18
<b>ORTALAMA</b>	<b>25770</b>	<b>116</b>	<b>144</b>	<b>0,01</b>	<b>129</b>	<b>0,01</b>	<b>43</b>	<b>0,16</b>	<b>171</b>	<b>0,16</b>	<b>103</b>	<b>2,67</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TIKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı: 35

döneminde Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde en yüksek paya sahip ECO ülkesi İran'dır. En az paya sahip ECO ülkesi ise Afganistan'dır.

### **312.Türkiye-ECO Toplam İthalatının ECO Ülkeleri Arasında Dağılımı**

Türkiye'nin ECO ülkelerinden 1990-1995 döneminde yapmış olduğu ithalatın ülkeler arasındaki dağılımı ve dönem ortalamalarıyla değişim indeksleri tablo 38'de gösterilmiştir.

1990-1995 döneminde Türkiye'nin ECO ülkelerinden yapmış olduğu ortalama 713674.2 bin dolarlık ithalatın %69.61'i İran'la ve %15.97'si Pakistan'la gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Türkmenistan'ın ortalama payı %4.83, Özbekistan'ın %3.56, Kazakistan'ın %2.94, Azerbaycan'ın %2.21, Tacikistan'ın %0.52, Kırgızistan'ın %0.26 ve Afganistan'ın %0.09'dur. Buna göre Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ECO ülkeleri İran ve Pakistan'dır. En az ithalat yaptığı ECO ülkeleri ise Afganistan ve Kırgızistan'dır.

1990 ve 1991 yıllarında Türkiye'nin ECO üyesi yeni Türk Cumhuriyetleriyle ticari ilişkilerinin olmamayışı, tabloda ortalama yüzde oranlarını düşük gösterirken, 1992 yılı sonrası Türkiye'nin bu cumhuriyetlerle olan ithalatında her yıl önemli bir artış gözükmektedir.

### **313.Türkiye'nin Ürünler İtibarıyla İthalatı**

1995 yılında, ECO ülkelerinden ithal edilen ürünler, miktarları ve toplam ithalat içindeki payları tablo 39'de gösterilmiştir. Aşağıdaki açıklamalar bu tablo yardımıyla yapılmıştır.

Türkiye ECO ülkelerinden 1995 yılında 68 çeşit mal ithal etmiştir. Bunlardan toplam ithalat içerisinde en fazla payı olanlar şunlardır:

- Mineral yağlar, yakıtlar ve mumlar (%56.73)
- Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%27.54)
- Ham postlar, deriler ve köseler (%4.93)
- Bakır ve bakır eşya (%2.70)
- Demir ve çelik (%2.28)
- Çinko ve çinko eşya (%1.24)
- Alimünyum ve alimünyum eşya (%1.08)
- Plastik ve mamulleri (%0.45)

Tablo:38  
Türkiye-ECO Toplam İthalatının ECO Ülkeleri Arasında Dağılımı (%)

YILLAR	Türk-ECO		PAKİSTAN		İRAN		AFGANİSTAN		AZERBAIJAN	
	Top. İth. (Bin \$)	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks
1990	577189	100	14,53	100	85,31	100	0,16	100	0,00	100
1991	160620	28	43,36	298	56,37	66	0,27	174	0,00	100
1992	505684	88	8,63	59	72,16	85	0,04	26	6,94	100
1993	979613	170	11,80	81	68,09	80	0,03	16	3,46	50
1994	922159	160	3,99	27	75,09	88	0,04	26	0,96	14
1995	1136780	197	13,51	93	60,65	71	0,01	4	1,92	28
<b>ORTALAMA</b>	<b>713674,2</b>	<b>124</b>	<b>15,97</b>	<b>110</b>	<b>69,61</b>	<b>82</b>	<b>0,09</b>	<b>58</b>	<b>2,21</b>	<b>32</b>
YILLAR	KAZAKİSTAN		KIRGIZİSTAN		ÖZBEKİSTAN		TACİKİSTAN		TÜRKMENİSTAN	
	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks	Pay	İndeks
1990	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100
1991	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100	0,00	100
1992	2,08	100	0,27	100	4,16	100	1,53	100	4,19	100
1993	4,47	215	0,35	131	3,26	78	0,69	45	7,85	187
1994	3,50	169	0,47	172	8,53	205	0,32	21	7,11	170
1995	7,62	367	0,48	179	5,41	130	0,56	36	9,84	235
<b>ORTALAMA</b>	<b>2,94</b>	<b>142</b>	<b>0,26</b>	<b>97</b>	<b>3,56</b>	<b>86</b>	<b>0,52</b>	<b>34</b>	<b>4,83</b>	<b>115</b>

Kayna: DİE, DİŞ Ticaret İstatistikleri

TİKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı:35

-Sentetik ve suni lifler (%0.87)

-Yağlı tohum ve sanayi bitkileri (%0.13)

Türkiye'nin ECO ülkelerinden yapmış olduğu ithalat da madenler ve madeni eşyalar büyük bir pay oluşturmaktadır. Ayrıca tarımsal ve hayvansal ürünlerde ithalat da önemli bir yer tutmaktadır.

Pakistan'dan 41 çeşit mal ithal edilmiştir. Bunlardan toplam ithalat içerisinde en fazla payı olanlar şunlardır:

-Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%88.19)

-Sentetik ve suni lifler (%4.46)

-Ham postlar, deriler ve köseleler (%2.06)

-Örme eşya (%0.95)

-Yağlı tohum ve sanayide kullanılan bitkiler (%0.86)

-Oyun ve spor malzemeleri (%0.70)

-Sentetik ve suni filament (%0.58)

-Özel dokunmuş mensucat (%0.43)

-Optik cihazlar, fotoğraf ve tıbbi alet ve cihazlar (%0.28)

-Hububat (%0.24)

Yukarıdan anlaşılacağı gibi ithalatın çok büyük bir kısmı giyim sektöründe ve tekstilde kullanılan hammaddelerden oluşmaktadır. Bunun yanında tarım ve hayvansal ürünler Pakistan'la yapılan ithalat da önemli yer tutmaktadır.

İran'dan 47 çeşit mal ithal edilmiştir. Bunlardan toplam ithalat içerisinde en fazla payı olanlar şunlardır:

-Mineral yakıtlar, yağlar ve mumlar (%93.53)

-Ham postlar, deriler ve köseleler (%2.86)

-Alüminyum ve alimünyumdan eşya (%1.34)

-Bakır ve bakırdan eşya (%0.56)

-Sentetik ve suni lifler (%0.43)

-Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%0.27)

Tablo:39  
1995 Yılında Türkiye'nin ECO'dan İthal Ettiği Mal Türleri (Bin \$)

FASILLAR	PAKİSTAN	%	İRAN	%	AFGANİSTAN	%	AZERBAYCAN	%	KAZAKİSTAN	%	KIRGIZİSTAN	%	ÖZBEKİSTAN	%	TACİKİSTAN	%	TÜRKMENİSTAN	%	ECO TOPLAMI	ECO %
Canlı hayvanlar	259,1	0,17	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	11,3	270,3	0,02	
Etiler ve vb.	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	599,1	0,69	434,8	7,89	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	1033,8	0,09	
Balık ve su hay.	4,3	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	47,4	0,22	133,2	0,15	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	184,9	0,02	
Diğer hayvan.ürün	533,2	0,35	4,8	0,00	0,0	0,00	74,9	0,34	368,7	0,43	107,2	1,94	87,0	0,14	0,0	0,00	83,6	1259,5	0,11	
Sabzeler,yenilen kök.	0,0	0,00	632,2	0,09	0,0	0,00	19,8	0,09	120,4	0,14	53,2	0,97	7,6	0,01	0,0	0,00	0,0	833,3	0,07	
Meyvalar turunçgiller	12,2	0,01	1023,8	0,15	39,1	59,95	46,6	0,21	0,0	0,00	0,0	0,00	18,8	0,03	0,0	0,00	0,0	1140,6	0,10	
Kahve,çay,baharat	0,0	0,00	1,6	0,00	0,0	0,00	48,7	0,22	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	50,3	0,00	
Hububat	367,1	0,24	6,1	0,00	0,0	0,00	33,3	0,15	386,8	0,45	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	793,3	0,07	
Yağlı toh.ve sanayi bit.	1344,8	0,88	59,0	0,01	23,5	36,03	0,0	0,00	31,5	0,04	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	22,6	1481,4	0,13	
Sakız, reçine, lak vb.	66,9	0,04	43,8	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	110,7	0,01	
Diğer bitkisel ürünler	0,0	0,00	95,3	0,01	0,0	0,00	99,7	0,46	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	195,1	0,02	
Diğ. seb.ve mey.ürün.	1,0	0,00	1259,9	0,18	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	1260,9	0,11	
Metal cevherleri	0,0	0,00	1112,0	0,16	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	1112,0	0,10	
Mineral yakıt ve yağlar	0,0	0,00	644869,9	93,53	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,1	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	644870,0	56,73	
Radyoaktif elementler	0,0	0,00	130,4	0,02	0,0	0,00	11,9	0,05	31,2	0,04	49,8	0,90	80,5	0,13	0,0	0,00	0,0	303,8	0,03	
Gübreler	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	362,6	1,67	0,0	0,00	0,0	0,00	833,6	1,36	0,0	0,00	0,0	1196,3	0,11	
Boyacılık maddeleri	0,0	0,00	19,5	0,00	0,0	0,00	14,5	0,07	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	5,4	39,3	0,00	
Kimyasal maddeler	7,9	0,01	13,7	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	7,2	0,13	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	28,8	0,00	
Plastikler ve mamulleri	0,1	0,00	51,7	0,01	0,0	0,00	2771,8	12,73	2273,8	2,62	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	5097,3	0,45	
Kauçuk,kauçuk eşyası	0,0	0,00	43,7	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	17,1	0,31	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	60,8	0,01	
Post,deri,köşeleler	3170,5	2,06	19688,4	2,86	0,0	0,00	2240,8	10,29	20344,9	23,48	3327,7	60,36	1037,2	1,69	319,3	5,03	5859,9	55988,7	4,93	
Deri eşyası ve vb.	72,0	0,05	5,8	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	77,8	0,01	

DEVAMI VAR



Tablo:39  
1995 Yılında Türkiye'nin ECO'dan İthal Ettiği Mal Türleri (Bin \$)

FASILLAR	PAKİSTAN	%	İRAN	%	AFGANİSTAN	%	AZERBAYCAN	%	KAZAKİSTAN	%	KIRGIZİSTAN	%	ÖZBEKİSTAN	%	TACİKİSTAN	%	TÜRKMENİSTAN	%	ECO TOPLAMI	ECO %
Kürkler ve mamulleri	0,0	0,00	0,0	0,00	2,6	4,01	0,0	0,00	14,8	0,02	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	13,3	0,01	30,8	0,00
Ağaç ve ahşap eşya	5,0	0,00	42,3	0,01	0,0	0,00	90,3	0,41	108,1	0,12	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	245,7	0,02
Odun,vb mad.hurdaları	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	86,3	0,40	262,1	0,30	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	348,4	0,03
İpek	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	18,6	0,34	147,9	0,24	0,0	0,00	0,0	0,00	166,6	0,01
Yapağı,yün,hayvan kılı	0,0	0,00	26,7	0,00	0,0	0,00	1273,0	5,85	582,2	0,67	320,8	5,82	242,0	0,39	16,0	0,25	393,7	0,35	2854,5	0,25
Pamuk, pamuk ipliği	135488,5	88,19	1880,5	0,27	0,0	0,00	9229,6	42,38	285,4	0,33	688,3	12,49	57452,2	93,40	4436,8	69,95	103651,7	92,69	313113,0	27,54
Sente ve suni filament	895,5	0,58	35,2	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	15,2	0,02	0,0	0,00	630,7	1,03	0,0	0,00	0,0	0,00	1576,6	0,14
Sente ve suni lifler	6851,0	4,46	2948,3	0,43	0,0	0,00	33,4	0,15	0,0	0,00	0,0	0,00	18,0	0,03	0,0	0,00	0,0	0,00	9850,6	0,87
Özel dokun.mensucat	667,0	0,43	12,3	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	147,0	0,24	0,0	0,00	0,0	0,00	826,3	0,07
Örme eşya	1459,6	0,95	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	42,4	0,07	0,0	0,00	0,0	0,00	1502,0	0,13
Örme giy.ve aksesuar.	72,8	0,05	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	72,8	0,01
Örümemiş giy.eşyası	33,2	0,02	0,0	0,00	0,0	0,00	4,2	0,02	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	37,4	0,00
Diğer giy.eşyaları vb	84,8	0,06	5,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	89,8	0,01
Ayakkabılar vb	88,1	0,06	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	88,1	0,01
Seramik mamulleri	0,0	0,00	58,2	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	58,2	0,01
Cam ve can eşya	9,0	0,01	617,4	0,09	0,0	0,00	11,4	0,05	0,0	0,00	0,5	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	638,3	0,06
Kıymetli taş ve eşyalar	40,0	0,03	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	40,0	0,00
Demir ve çelik	0,0	0,00	18,6	0,00	0,0	0,00	27,4	0,13	24505,4	28,29	86,7	1,57	0,0	0,00	0,0	0,00	1326,1	1,19	25964,3	2,28
Demir ve çelik eşya	1,0	0,00	674,5	0,10	0,0	0,00	20,5	0,09	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	686,0	0,06
Bakır ve bakır eşya	0,0	0,00	3875,2	0,56	0,0	0,00	3975,1	18,25	22511,8	25,99	52,9	0,96	0,0	0,00	242,4	3,82	36,4	0,03	30693,8	2,70
Alum.vb alum.eşya	77,0	0,05	9254,1	1,34	0,0	0,00	897,9	4,12	189,4	0,22	94,3	1,71	383,8	0,62	1327,5	20,93	109,8	0,10	12333,8	1,08
Kurşun ve kurşun eş.	0,0	0,00	106,7	0,02	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	106,7	0,01
Çinko ve çinko eşya	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	13808,4	15,94	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	263,3	0,24	14071,7	1,24

DEVAMI VAR

Tablo:39  
1995 Yılında Türkiye'nin ECO'dan İthal Ettiği Mal Türleri (Bin \$)

FASILLAR	PAKİSTAN	%	İRAN	%	AFGANİSTAN	%	AZERBAJCAN	%	KAZAKİSTAN	%	KİRĞİZİSTAN	%	ÖZBEKİSTAN	%	TACİKİSTAN	%	TÜRKMENİSTAN	%	ECO TOPLAMI	ECO %
Diğ.metal. ve eşyaları	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	163,5	2,97	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	163,5	0,01
Adi metal. aletler	58,7	0,04	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	7,7	0,14	4,3	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	70,7	0,01
Mak.ve mekanik cihaz.	58,3	0,04	556,8	0,08	0,0	0,00	0,0	0,00	28,8	0,03	52,7	0,96	0,0	0,00	0,0	0,00	41,3	0,04	737,8	0,06
Elekt.mak.ve ev cih.	263,5	0,17	100,2	0,01	0,0	0,00	4,2	0,02	0,0	0,00	5,7	0,10	378,2	0,61	0,0	0,00	0,0	0,00	751,9	0,07
Kara taşıtları	0,0	0,00	30,4	0,00	0,0	0,00	29,4	0,13	6,1	0,01	2,1	0,04	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	67,9	0,01
Optik cih.ve parçaları	433,5	0,28	10,3	0,00	0,0	0,00	62,4	0,29	22,8	0,03	0,1	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	529,1	0,05
Mobilya,vb eşyalar	46,1	0,03	11,5	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	57,7	0,01
Oyuncak,spor mal.	1072,3	0,70	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	1072,3	0,09
Çeşitli mamul eşya	53,4	0,03	4,6	0,00	0,0	0,00	4,8	0,02	0,0	0,00	0,4	0,01	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	63,2	0,01
Sanat es.ve antikalalar	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	6,8	0,03	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	6,8	0,00
Diğerleri	28,0	0,02	139,3	0,09	0,0	0,00	248,2	0,16	1,4	0,00	21,2	0,01	0,0	0,00	0,5	0,00	7,3	0,00	445,9	0,04
<b>TOPLAM</b>	<b>153625,3</b>	<b>100,0</b>	<b>689469,4</b>	<b>100,0</b>	<b>65,2</b>	<b>100,0</b>	<b>21777,1</b>	<b>100,0</b>	<b>86631,5</b>	<b>100,0</b>	<b>5512,8</b>	<b>100,0</b>	<b>61511,4</b>	<b>100,0</b>	<b>6342,3</b>	<b>100,0</b>	<b>111825,8</b>	<b>100,0</b>	<b>1136760,9</b>	<b>100,0</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TİKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı:35

-Diğer sebze ve meyveler (%0.18)

-Metal cevherleri (%0.16)

-Meyveler ve turuncugiller (%0.15)

İran'dan yapılan ithalatın büyük bir kısmı petrolden elde edilen ürünlerden oluşmaktadır. Bunun yanında değişik madenler, hayvansal ve tarımsal ürünlerde ithalat da önemli yer tutmaktadır.

Afganistan'dan 3 çeşit mal ithal edilmiştir. Bunların toplam ithalat içerisinde payları şöyledir:

-Meyve ve turunçgiller (%59.95)

-Yağlı tohum, sanayide kullanılan bitkiler (%36.03)

-Kürkler ve mamulleri (%4.01)

1995 yılında Afganistan'la yapılan ithalat yukarıda da görüldüğü gibi üç değişik grupta gerçekleşmiştir.

Azerbaycan'dan 31 çeşit mal ithal edilmiştir. Bunlardan toplam ithalat içerisinde en fazla payı olanlar şunlardır:

-Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%42.38)

-Bakır ve bakırdan eşya (%18.25)

-Plastikler ve mamulleri (%12.73)

-Ham postlar, deriler ve köseleler (%10.29)

-Yapağı, yün, hayvan kılı (%5.85)

-Alimünyum ve alimünyumdan eşya (%4.12)

-Gübreler (%1.67)

-Diğer bitkisel ürünler (%0.46)

-Ağaç ve ahşap eşya (%0.41)

-Odun vb. maddeler ve hurdaları (%0.40)

Azerbaycan ithalatının önemli bir kısmını işlenmiş veya yarı işlenmiş tarımsal ve hayvansal ürünler oluşturmaktadır. Bunları madenler, gübreler ve hafif sanayi ürünleri izlemektedir.

Kazakistan'dan 24 çeşit mal ithal edilmiştir. Bunlardan toplam ithalat içerisinde en fazla payı olanlar şunlardır:

- Demir ve çelik (%28.29)
- Bakır ve bakır eşya (%25.99)
- Ham postlar, deriler ve köseleler (%23.48)
- Çinko ve çinko eşya (%15.94)
- Plastik ve mamulleri (%2.62)
- Yapağı, yün ve hayvan kılı (%0.67)
- Etler ve vb. (%0.69)
- Hububat (%0.45)

İthalatın büyük bir kısmını maddenler oluşturmaktadır. Ayrıca tarımsal ve hayvansal ürünlerin yanı sıra hafif sanayi ürünleri de Kazakistan ithalatında önemli bir yer tutmaktadır.

Kırgızistan'dan 25 çeşit mal ithal edilmiştir. Bunlardan toplam ithalat içerisinde en fazla payı olanlar şunlardır:

- Ham postlar, deriler ve köseleler (%60.36)
- Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%12.49)
- Etler ve vb. (%7.89)
- Yapağı, yün, hayvan kılı (%5.82)
- Diğer metal ve eşyalar (%2.97)
- Hayvansal ürünler (%1.94)
- Alimünyum ve alimünyumdan eşya (%1.71)
- Demir ve çelik (%1.57)
- Sebze ve yenilen kökler (%0.97)
- Bakır ve bakır eşya (%0.96)

Kırgızistan'dan yapılan ithalatın en önemli kısmını hayvansal postlar, deriler ve ürünler oluşturmaktadır. Madenler, madeni eşyalar ve hafif sanayi ürünleri de ithalat da önemli yer tutmaktadır.

Özbekistan'dan 17 çeşit mal ithal edilmiştir. Bunlardan toplam ithalat içerisinde en fazla payı olanlar şunlardır:

- Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%93.40)
- Ham postlar, deriler ve köseleler (%1.69)
- Gübreler (%1.36)
- Sentetik ve suni filamentler (%1.03)
- Elektrikli makineler ve cihazlar (%0.61)
- Yapağı, yün ve hayvan kılı (%0.39)
- İpek (%0.24)
- Özel dokunmuş mensucat (%0.24)

Özbekistan ithalatında işlenmiş ve yarı işlenmiş sanayi bitkileri önemli yer tutmaktadır. Dokuma sanayi de kullanılan hammaddeler, gübreler, gıda ürünleri bu ülkeden yapılan ithalat da önemli yer oluşturmaktadır.

Tacikistan'dan 5 çeşit mal ithal edilmiştir. Bunların toplam ithalat içerisinde payları şöyledir:

- Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%69.95)
- Aliminyum ve alimünyum eşya (%20.93)
- Ham postlar, deriler ve köseleler (%5.03)
- Bakır ve bakırdan eşya (%3.82)
- Yapağı, yün, hayvan kılı (%0.25)

Tacikistan'dan yapılan ithalat beş ana başlık altında yukarıda toplanmıştır.

Türkmenistan'dan 14 çeşit mal ithal edilmiştir. Bunlardan toplam ithalat içerisinde en fazla payı olanlar şunlardır:

- Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat (%92.69)
- Ham postlar, deriler ve köseleler (%5.24)
- Yapağı, yün, hayvan kılı (%0.35)
- Çinko ve çinko eşya (%0.24)

Türkmenistan ithalatında tarımsal ve hayvansal ürünlerin yanı sıra bazı madenlerde önemli yer tutmaktadır.

### **32.Dış Ticaret Hacmi**

#### **320.Ülkeler İtibarıyla Dış Ticaret Hacmi**

Türkiye'nin 1990-1995 döneminde ECO ülkeleriyle olan dış ticaret hacmi ve değişim oranları tablo 40'de gösterilmiştir. Buna göre;

1990-1995 döneminde Türkiye'nin ECO ülkeleriyle yapmış olduğu ortalama dış ticaret hacmi 1594364 bin dolardır. Bu dönemde gerçekleşen en fazla dış ticaret hacmine sahip ülke İran'dır. İran-Türkiye arasında dış ticaret hacmi 977406 bin dolardır. Bunu 139432 bin dolarla Pakistan ve 110747 bin dolarla Özbekistan takip etmektedir.

Türkiye-ECO arasında 1990 yılında gerçekleşen dış ticaret hacmi 1121708 bin dolardır. 1991 yılında %-37.66'lık bir azalışla bu değer 699315 bin dolara düşmüştür. 1992 yılında ise %70.44'lük bir artışla Türkiye-ECO dış ticaret hacmi 1191938 bin dolara yükselmiştir. 1993 yılında bu değer yaklaşık %137.51'lik bir artış göstererek 2830939 bin dolara yükselmiştir. Burada ECO'ya yeni katılan üyelerle olan dış ticaretin başlaması, artışın en önemli sebebi olarak gösterilebilir. 1994 yılında beklenenin aksine Türkiye-ECO dış ticaret hacminde %40.85'lik bir düşüş olmuş ve 1674514 bin dolar olmuştur. 1995 yılında ise yeniden yükselen Türkiye-ECO dış ticaret hacmi 2047769 bin dolar olmuştur.

Yıllar itibarıyla Türkiye-ECO ülkeleri arasında dış ticaret hacmi ve değişim oranları tabloda detaylı olarak gösterilmiştir.

#### **321.Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Hacmi İçerisinde ECO Ülkelerinin Payı**

Türkiye'nin 1990-1995 döneminde gerçekleştirdiği dış ticaret hacmi içerisinde ECO ülkelerinin yüzde payları ile bunların ortalama oranları tablo 41'de gösterilmiştir. Buna göre;

Türkiye'nin 1990-1995 döneminde gerçekleştirdiği ortalama 41830 milyon dolarlık dış ticaret hacmi içerisinde ECO ülkelerinin payı %3.72'dir. Bu dönemde en yüksek payı İran %2,35'le oluşturmaktadır. En düşük pay ise %0,02 ile Tacikistan'dır.

1990 yılında Türkiye'nin gerçekleştirdiği 35262 milyon dolarlık dış ticaret hacmi içerisinde ECO ülkelerinin payı %3,18'dir. 1991 yılında bu değer 34636 milyon dolara düşerken, ECO payı da %2,02'ye düşmüştür. 1992 yılında ise Türkiye'nin dış ticaret hacmi

Tablo:40  
Türkiye'nin ECO Ülkeleriyle Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)

Yıllar	PAKISTAN		İRAN		AFGANISTAN		AZERBAJYAN		KAZAKISTAN	
	Değeri	Değişim	Değeri	Değişim	Değeri	Değişim	Değeri	Değişim	Değeri	Değişim
1990	131484	0,00	987883	0,00	2341	0,00	0	0,00	0	0,00
1991	120630	-8,25	577441	-41,55	1244	-46,86	0	0,00	0	0,00
1992	87695	-27,30	820169	42,04	989	-20,50	137343	0,00	29890	0,00
1993	158984	81,29	1578811	92,50	441146	44505,26	102119	-25,65	111579	273,30
1994	93300	-41,31	942225	-40,32	1932	-99,56	141007	38,08	164108	47,08
1995	244496	162,05	957904	1,66	562	-70,91	183122	29,87	237407	44,67
ORTALAMA	139432	--	977406	--	74702	--	93932	--	90497	--
Yıllar	KIRGIZISTAN		ÖZBEKISTAN		TACIKISTAN		TÜRKMENİSTAN		ECO	
	Değeri	Değişim	Değeri	Değişim	Değeri	Değişim	Değeri	Değişim	Değeri	Değişim
1990	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	1121708	0,00
1991	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	699315	-37,66
1992	3199	0,00	75511	0,00	8468	0,00	28674	0,00	1191938	70,44
1993	20516	541,33	245442	225,04	11601	37,00	160741	460,58	2830939	137,51
1994	21268	3,67	143456	-41,55	17505	50,89	149713	-6,86	1674514	-40,85
1995	43670	105,33	200071	39,47	12428	-29,00	168109	12,29	2047769	22,29
ORTALAMA	14776	--	110747	--	8334	--	84540	--	1594364	--

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TİKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı: 35

Tablo:41  
Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi İçerisinde ECO Ülkelerinin Payı (%)

YILLAR	TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARET HACMI (Milyon \$)	PAKİSTAN	İRAN	AFGANİSTAN	AZERBAYCAN	KAZAKİSTAN	KIRGIZİSTAN	ÖZBEKİSTAN	TACİKİSTAN	TÜRKMENİSTAN	ECO
1990	35262	0,37	2,80	0,01	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,18
1991	34636	0,35	1,67	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2,02
1992	37587	0,23	2,18	0,00	0,37	0,08	0,01	0,20	0,02	0,08	3,17
1993	44774	0,36	3,53	0,99	0,23	0,25	0,05	0,55	0,03	0,36	6,32
1994	41376	0,23	2,28	0,00	0,34	0,40	0,05	0,35	0,04	0,36	4,05
1995	57345	0,43	1,67	0,00	0,32	0,41	0,08	0,35	0,02	0,29	3,57
<b>ORTALAMA</b>	<b>41830</b>	<b>0,33</b>	<b>2,35</b>	<b>0,17</b>	<b>0,21</b>	<b>0,19</b>	<b>0,03</b>	<b>0,24</b>	<b>0,02</b>	<b>0,18</b>	<b>3,72</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TİKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı: 35



37587 milyon dolara yükselmiştir ve ECO ülkelerinin payıda %3,17'ye yükselmiştir.1993 yılında bu değer 44774 milyon dolar olurken ECO ülkelerinin payı ise %6,32'ye ulaşmıştır. 1994 yılında 41376 milyon dolar olan Türkiye'nin dış ticareti içerisinde ECO ülkelerinin payı %4,05 olmuştur. 1995 yılında değer 57345 milyon dolara çıkmasına rağmen ECO'nun yüzde payı %3,57 olarak gerçekleşmiştir.

Yıllar itibarıyla Türkiye'nin dış ticaret hacmi içerisinde ECO ülkelerinin payları tabloda ayrıca gösterilmiştir.

### **322.Türkiye-ECO Toplam Dış Ticaret İçerisinde ECO Ülkelerinin Payı**

Türkiye-ECO arasında 1990-1995 döneminde gerçekleşen dış ticaret hacminin ülkelere göre dağılımı ve ortalamaları tablo 42'de gösterilmiştir. Buna göre;

Türkiye-ECO arasında 1990-1995 döneminde ortalama 1594364 bin dolarlık dış ticaret hacmi oluşmuştur. Bunun %66.38'i İran'la, %9,91'i Pakistan'la, %5,56'si Özbekistan'la, %5,42'si Azerbaycan'la, %4,64'ü Kazakistan'la, %4,21'i Türkmenistan'la, %2,70'i Afganistan'la, %0,73'ü Kırgızistan'la ve %0,46'si Tacikistan'la gerçekleşmiştir.

1990-1995 döneminde yıllar itibarıyla Türkiye-ECO arasındaki dış ticaret hacmi içerisinde ECO ülkelerinin yüzde payları tabloda gösterilmiştir.

### **33.Dış Ticaret Dengesi**

1990-1995 döneminde Türkiye-ECO arasındaki dış ticaret dengesi ve ortalama değerleri tablo 43'de gösterilmiştir.

Bu dönemde Türkiye-ECO dış ticaret dengesi bazı yıllar açık, bazı yıllar ise fazla vermiştir. En fazla açık 1995 yılında gerçekleşmiştir ve -225791 bin dolardır. En az açık 1990 yılında -32670 bin dolar olmuştur. Bu dönemde ortalama dış ticaret dengesi 167016 bin dolar fazla vermiştir.

Türkiye'nin Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'la dış ticaret dengesi daima fazla vermiştir.

Pakistan-Türkiye dış ticaret dengesi 1992 ve 1994 yıllarında fazla verirken, diğer yıllar açık vermiştir. Ortalama dış ticaret dengesi -28298 bin dolardır.

İran-Türkiye dış ticaret dengesi 1993 yılına kadar fazla verirken, bu tarihten sonra açık vermeye başlamıştır. Ortalama dış ticaret dengesi -21498 bin dolardır.

Tablo:42  
Türkiye'nin ECO Ülkelerine Yaptığı Dış Ticaret Hacminin  
Ülkelere göre Dağılımı (%)

YILLAR	TR-ECO Dış Ticaret Hacmi (Bin \$)	PAKİSTAN	İRAN	AFGANİSTAN	AZERBAJCAN	KAZAKİSTAN	KIRGIZİSTAN	ÖZBEKİSTAN	TACİKİSTAN	TÜRKMENİSTAN
1990	1121708	11,72	88,07	0,21	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1991	699315	17,25	82,57	0,18	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
1992	1191938	7,36	68,81	0,08	11,52	2,51	0,27	6,34	0,71	2,41
1993	2830939	5,62	55,77	15,58	3,61	3,94	0,72	8,67	0,41	5,68
1994	1674514	5,57	56,27	0,12	8,42	9,80	1,27	8,57	1,05	8,94
1995	2047769	11,94	46,78	0,03	8,94	11,59	2,13	9,77	0,61	8,21
<b>ORTALAMA</b>	<b>1594364</b>	<b>9,91</b>	<b>66,38</b>	<b>2,70</b>	<b>5,42</b>	<b>4,64</b>	<b>0,73</b>	<b>5,56</b>	<b>0,46</b>	<b>4,21</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TIKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı:35

**Tablo:43**  
**Türkiye-ECO Arasında Dış Ticaret Dengesi (Bin \$)**

Yıllar	PAKİSTAN	İRAN	AFGANİSTAN	AZERBAJYAN	KAZAKİSTAN	KIRGIZİSTAN	ÖZBEKİSTAN	TACİKİSTAN	TÜRKMENİSTAN	ECO
1990	-36276	3083	523	0	0	0	0	0	0	-32670
1991	-18652	396365	362	0	0	0	0	0	0	378075
1992	373	90403	581	67149	8868	463	33473	-7056	-13684	180570
1993	-72232	244789	440654	34293	24097	13574	181574	-1991	6955	871713
1994	19754	-442593	1164	123241	99498	12678	-13794	11655	18593	-169804
1995	-62754	-421036	430	139568	64143	32644	77013	-256	-55543	-225791
<b>ORTALAMA</b>	<b>-28298</b>	<b>-21498</b>	<b>73952</b>	<b>60709</b>	<b>32768</b>	<b>9893</b>	<b>46378</b>	<b>392</b>	<b>-7280</b>	<b>167016</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TIKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı:35

Özbekistan-Türkiye dış ticaret dengesi 1994 yılı hariç, diğer yıllar daima fazla vermiştir. Ortalama dış ticaret dengesi 46378 bin dolardır.

Tacikistan-Türkiye dış ticaret dengesi 1994 yılında fazla verirken, diğer yıllar açık vermiştir. Ortalama dış ticaret dengesi 392 bin dolardır.

Türkmenistan-Türkiye dış ticaret dengesi 1992 ve 1995 yılında açık vermiş ve ortalama dış ticaret dengesi -7280 bin dolar olarak gerçekleşmiştir.,

1990-1995 döneminde Türkiye-ECO ülkeleri arasında ortalama dış ticaret dengesi Pakistan, İran ve Türkmenistan'la açık verirken, diğer ECO ülkeleriyle fazla vermiştir.

### **34.İhracatın İthalatı Karşılama Oranı**

Türkiye-ECO dış ticaretinde 1990-1995 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı ve ortalama oranları tablo 44'de gösterilmiştir.

Türkiye-ECO dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı 1990 yılında %0.94, 1991 yılında %3.35, 1992 yılında %1.36, 1993 yılında %1.89, 1994 yılında %0.82 ve 1995 yılında ise %0.80 olmuştur. Bu dönemde ortalama ihracatın ithalatı karşılama oranı %1.24'dur.

Pakistan-Türkiye dış ticaretinde 1990-95 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %0.66 olmuştur. İran-Türkiye dış ticaretinde, aynı dönem ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %0,96 olarak gerçekleşmiştir. Afganistan-Türkiye dış ticaretinde 1990-95 döneminde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama % 198,20 olmuştur. Azerbaycan-Türkiye dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %4,65 olmuştur. Kazakistan-Türkiye dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %2,14 olmuştur. Kırgızistan-Türkiye dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %5,05 olmuştur. Özbekistan-Türkiye dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %2,44 olmuştur. Tacikistan-Türkiye dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %1,10 ve Türkmenistan-Türkiye dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ortalama %0,84 olmuştur.

Tabloda ayrıca bu dönem içerisinde yıllar itibarıyla ülkelerin ihracatın ithalatı karşılama oranları gösterilmiştir.

**Tablo:44**  
**Türkiye-ECO Ülkeleri Dış Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı**

Yıllar	PAKİSTAN	İRAN	AFGANİSTAN	AZERBAYCAN	KAZAKİSTAN	KIRGIZİSTAN	ÖZBEKİSTAN	TACİKİSTAN	TÜRKMENİSTAN	ECO
1990	0,57	1,01	1,58	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,94
1991	0,73	5,38	1,82	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3,35
1992	1,01	1,25	3,85	2,91	1,84	1,34	2,59	0,09	0,35	1,36
1993	0,38	1,37	1792,28	2,01	1,55	4,91	6,69	0,71	1,09	1,89
1994	1,54	0,36	4,03	14,87	4,08	3,95	0,82	4,98	1,28	0,82
1995	0,59	0,39	7,52	7,41	1,74	6,92	2,25	0,96	0,50	0,80
<b>ORTALAM</b>	<b>0,80</b>	<b>1,62</b>	<b>301,84</b>	<b>4,53</b>	<b>1,54</b>	<b>2,85</b>	<b>2,06</b>	<b>1,12</b>	<b>0,54</b>	<b>1,53</b>

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri

TİKA, Avrasya Dosyası, Haziran 95/2, Sayı:35

## **DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**

### **4.EKONOMİK ENTEGRASYONLARIN REFAH ETKİLERİNİN ECO AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

#### **40.Ekonomik Entegrasyon Şekilleri**

Ekonomik entegrasyon kavramının en genel şekliyle tanımı, birleşmeye giden ekonomilerde mal ve hizmetlerin serbest dolaşım sağlayarak bir ortak pazar yaratmaktır. (Karluk, 1996, s.328) Böylece ekonomik entegrasyon ile daha geniş bir pazara üretim yapmak ve büyük çapta üretimin sağladığı imkanlardan yararlanmak mümkün olmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında ekonomik entegrasyon şekilleri beş grup altında toplanabilir. Bunlar aşağıda sırasıyla kısaca açıklanmıştır.

#### **400.Ekonomik İşbirliği Antlaşmaları**

En dar kapsamlı ekonomik işbirliği örneğidir. Bu gruba giren Antlaşmaların bir kısmında patent hakları, standardizasyon , ülkelerarası haberleşme ve ulaştırma gibi teknik konularda, taraf olan ülkelere uygulanacak ilkeler tespit edilir. Daha önemlileri ise milletlerarası ticarete konulmuş bulunan çeşitli engelleri azaltmak ya da ortadan kaldırmak suretiyle milletlerarası iktisadi ilişkileri geliştirmek amacına yönelmiş olanlarıdır. (Çelik, 1992, s.13)

Bu tür entegrasyon hareketlerinde üye ülkeler kendi aralarında ticareti serbestleştirerek üçüncü ülkelere karşı ise kendi ekonomilerini diledikleri gibi koruyabilmektedirler.

#### **401.Serbest Ticaret Bölgesi**

Bu tür anlaşmalarda esas gaye üye ülkeler arasında ticareti tamamen serbest kılmaktır. Ticareti azaltan her türlü kota ve gümrük tarifeleri tedricen ortadan kaldırılarak, üye ülkeler arasında mal ve hizmetlerin serbestçe yer değiştirebilmesini sağlamak, diğer bir ifade ile her çeşit mal ve hizmet için birleştirilmiş bir piyasa, bir müşterek Pazar temin etmek bu nevi anlaşmaların esas gayesidir. (Üstünel, 1960, s.10)

Serbest Ticaret Bölgelerinde üye ülkeler üçüncü ülkelerle ilişkilerinde tamamen serbesttirler. Yani, ülkeler üçüncü ülkelerle ticaretlerinde tarife koymak ya da değiştirmek hususunda bağımsız hareket edebilmektedirler.

#### **402.Gümrük Birlikleri**

Ekonomik entegrasyonun bu aşamasında birliği oluşturan üye ülkeler, kendi aralarında ticarete konan bütün engelleri kaldırdıkları gibi, üçüncü ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi uygulurlar. (Ertürk, 1993, s.8)

#### **403.Ortak Pazar**

Gümrük Birliğinden daha ileri bir iktisadi birleşmedir. Çünkü gümrük birliğinde olduğu gibi üyeler arasındaki ticareti serbestleştirip dışa karşı ortak tarife uygularken, emek ve sermaye gibi üretim faktörlerinin de bölge içinde serbest dolaşımı sağlanmaktadır. (Seyidoğlu, 1996, s.202)

#### **404.Ekonomik Birlik**

Ekonomik Birlik, birliğe üye ülke ekonomilerinin tam olarak birleştirilmesidir. Yukarıda belirtilen türlerdeki şartlara ek olarak, ekonomik, parasal ve sosyal politikalar ile kurumlarında birleştirilmesini öngörür. Özellikle tek bir para sistemi ve merkez bankası ile birleştirilmiş bir mali sistem ve ortak bir dış ticaret politikasını içerir. Bu anlamda parasal işbirliği de kapsar. Ayrıca bütün bu ekonomik politikaları belirleyecek yetkili bir organın varlığı da, ekonomik birlik için gereklidir. Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği ve Ortak Pazar esas olarak üyeler arasındaki dış ticarete konan engelleri ortadan kaldırmayı hedeflerken, ekonomik birlik, ulusal üstü ekonomik politikaların birlikte alındığı ve her üye ülkede aynen uygulandığı bir ekonomik birleşme türüdür. (Ertürk, 1993, s.9)

#### **41.ECO'nun Ekonomik Şekilleri Açısından Değerlendirilmesi**

Birinci bölümde bahsedildiği gibi ECO ticari faaliyetlerini Tercihli Tarifeler Protokolü çerçevesinde yürütmektedir. Bu açıdan bakıldığında ECO, ekonomik entegrasyon şekilleri arasında yukarıda açıklanan Ekonomik İşbirliği Antlaşmaları grubuna yer almaktadır. Tercihli Ticaret Anlaşmalarında üye ülkeler arasında tek taraflı ya da karşılıklı olarak belli mallar üzerinde gümrük vergilerinin indirilmesi hedeflenmektedir. Bu hareket, ekonomik entegrasyonun en dar kapsamlı örneğidir.

ECO'nun kurucu üç üyesi olan Türkiye, İran ve Pakistan 23 Mayıs 1991 tarihinde ECO Tercihli Tarifeler Protokolünü imzalamıştır. Söz konusu üyeler belli mallarda %10 oranında gümrük vergisi indiriminde bulunmuştur.

Ancak İzmir Anlaşmasına bakıldığında direk olarak zikredilmese de üye ülkeler bölgede tedricen ticarete engel olan tarife ve kotaların tamamen ortadan kaldırılacağı ve uluslararası alanda ortak hareket edileceği anlaşılmaktadır.(İzmir Anlaşması,II. madde) Bu açıdan İzmir Anlaşması değerlendirildiğinde bölgede uzun vade de bir gümrük birliği hedeflendiği söylenebilir.

Aşağıda ekonomik entegrasyonların refah etkilerinin ECO açısından değerlendirilmesi yapılırken, ECO'nun bir Tercihli Ticaret Anlaşması olarak ele alınacaktır. Ancak bir Gümrük Birliği durumunda da söz konusu olacak etkilerden de bahsedilecektir.

## **42.Statik Refah Etkileri**

### **420.Üretim Etkileri**

Ekonomik entegrasyonların üretim üzerindeki etkileri; belirli mallara yönelmiş tüketici alımlarının, üçüncü ülkeler üreticileri ve iç üreticilerden ortak ülkeler üreticilerine kayması sonucu ortaya çıkmaktadır. Tüketici alımlarının yüksek maliyetli iç mallardan düşük maliyetli ortak ülke mallarına kayması durumunda olumlu üretim etkileri ortaya çıkar ki; bu da entegrasyonların ticaret yaratıcı etkisi biçiminde tanımlanmaktadır. Aynı şekilde tüketici alımlarının düşük maliyetli üçüncü ülkeler mallarından yüksek maliyetli ortak ülkeler mallarına kayması halinde ise olumsuz üretim etkileri ortaya çıkar ki; bu da entegrasyonların ticaret saptırıcı etkisi olarak tanımlanmaktadır.

Teoride ticaret yaratıcı etkinin refahı arttırırken, ticaret saptırıcı etkinin refahı azalttığı ileri sürülmektedir. Ancak hangisinin daha ağır basacağı kesin olarak söylenememekle birlikte, birlik üyelerinin ekonomilerinin benzer veya tamamlayıcı olmasına, birliğin büyüklüğüne ve gümrüklerin yüksekliğine göre genellemeler yapılmaktadır.

ECO'yu oluşturan ülkelerin ekonomilerine genel olarak bakıldığında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan kendi aralarında benzer ekonomilere sahipken, diğer ECO üyeleri hem kendi aralarında hem de bu ülkelerle tamamlayıcı ekonomiler özelliği gösterdiği ağır basmaktadır. Afganistan ekonomisi için böyle bir değerlendirme yapmak oldukça zordur. Bölgede mal bazında en etkin üretim



gerçekleştiren ülkeler üretimlerini arttırarak, bölge piyasasını ele geçirecektir. Bölge içi ticaret de önemli ölçüde ticaret yaratıcı etki oluşacaktır.

Ancak gümrüklerdeki korumaların sürmesi veya arttırılması halinde bu etki söz konusu olamayacaktır. Halen yürürlükte olan ECO Tercihli Tarifeler Protokolü kurucu üç üye arasında ve çok sınırlı miktarda mallarda % 10 oranında tarife indirimini öngörmektedir. Bu malların üretildiği sektörler rakip sektör olmadığından kısa vadeli yarar sağlayacağını ve etkinlikte iyileşmeye yol açacağını söylemek zordur.

Bölge içi ticaretin attırılması için bir an önce, ECO üyesi diğer yedi ülkede protokole dahil edilmelidir. Ayrıca meseleye mal bazında değil de, sektör veya mal grupları bazında yaklaşmak, daha fazla olumlu etki yaratacaktır. Bunun için bölgede rakip sektörlerle ilgili etraflı bir çalışma yapılmalı ve rakip sektörlerde karşılıklı tarife indirimlerinde gidilmelidir. ECO Tercihli Tarife Protokolü çerçevesinde belirlenen % 10 oranında tarife indirimini yukarıda bahsedilen etkilerin ortaya çıkabilmesi için yeterli olamaz. Tedricen bu oran yükseltilmesi gerekmektedir. Böylece belirlenecek sektörler için ECO piyasasını tercihli tarife piyasası haline getirerek, fiyat mekanizmasının tam çalışmasına fırsat verilmelidir.

Bölgede gümrük tarifelerinin azaltılması veya tamamen ortadan kaldırılması durumunda bazı sektörlerde en etkin konuma geçebilecek ülkeler şunlardır: Petrol, petrol ürünleri ve enerji sektöründe İran, Azerbaycan Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan; Madencilik sektöründe Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan; Gıda ve gıda ürünleri sektöründe Türkiye ve İran; Tekstil sektöründe Türkiye ve Pakistan; Makine ve ekipman sektöründe Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan; Gübre ve kimyasal ürünlerde Azerbaycan, Pakistan ve İran; Hafif sanayi sektöründe Türkiye, İran ve Özbekistan ve Hizmetler sektöründe ise Türkiye ve İran ECO bölgesinde en etkin ülke konumundadır. Bu sektörlerde birbirine rakip ülkeler arasında en etkin üretim gerçekleştirecek ülkeler ECO piyasasına hakim olabilecektir.

Entegrasyonlarda hangi üye ülkenin ne miktarda kazançlı olacağı maliyet oranlarına bağlıdır. ECO üyesi Pakistan, Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'da teknolojinin eski, dolayısıyla verimliliğin düşük olması maliyetleri arttırmaktadır. İran, ve özellikle Türkiye'de teknoloji diğer ECO üyelerine nispeten daha yeni ve modern olması verimliliği arttırırken, üretim maliyetlerini düşürmektedir. Benzer malların üretim maliyetleri arasında büyük farkların olması, ticaret yaratılmasına neden olacağından, düşük maliyette üretim yapan ülkeler entegrasyon hareketinde daha fazla kazançlı olacaktır. Bu bakımdan benzer mallar üreten eski Doğu Bloğu

ülkeler arasında, hatta Pakistan'ı da buna dahil edebiliriz, fazla maliyet farkı olmadığından bu ülkelerin toplam kazancı daha az olurken İran ve özellikle Türkiye'de daha düşük maliyetli üretim gerçekleştiğinde bu ülkelerin toplam kazancı diğerlerine nispeten daha fazla olacaktır.

ECO'nun genişlemesiyle hem nüfus, hem yüzölçüm, hem de ekonomik potansiyel bakımından başarılı olma şansını arttırmıştır. Genişleme olmasına rağmen pazar etkinliği ve büyük pazar özelliklerini bu genişlemekte yakalamak zordur. Çünkü ortalama kişi başına düşen gelir düşüktür. Ancak etkin ve büyük bir pazar olabilme istidadı da inkar edilemez. Bu bakımdan ECO'nun büyüklüğü ticaret yaratılması ihtimalini arttırmakta, ticaret saptırma ihtimalini azaltmaktadır.

Bölgede ticaret yaratılması etkilerin daha fazla olma ihtimali, entegrasyon öncesi üyelerin uygulamakta oldukları gümrüklerin yüksekliği ölçüsünde artacaktır. Bu açıdan bakıldığında ECO'da entegrasyon öncesi ekonomilerin dışa karşı korunmaktadır. Dolayısıyla ticaret yaratıcı etkilerin fazla olacağı söylenebilir. Ancak bunun gerçekleşebilmesi için entegrasyon sonrası da üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulanması gerekir. İzmir Anlaşmasına bakıldığında bu konuda açık bir ifade bulunmamaktadır. Fakat Anlaşmanın II. maddesinde ECO üyesi ülkelerin uluslararası alanda müşterek hareket edeceği belirtilmektedir. Söz konusu madde bu açıdan değerlendirildiğinde, ECO'da ticaret yaratıcı etkilerin daha baskın olması için entegrasyon öncesi ülke ekonomilerinin korunması şartı entegrasyon sonrası üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifeleri oluşturmak şartı bulunmaktadır. Dolayısıyla bölge de uzun vade de ticaret yaratıcı etkilerin baskın çıkma ihtimali artmaktadır.

#### **421. Tüketim Etkileri**

Entegrasyonlarda ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin bir sonucu olarak ucuz üretilen malların birlik piyasasında daha fazla talep edilecektir. Bunun yanında pahalı üretilen malların tüketimleri azalacaktır. Mallar arasında ikame olarak da düşünülen bu etki, tüketim etkileri olarak adlandırılmaktadır.

ECO açısından tüketim etkileri değerlendirildiğinde, bölgede ucuza üretilen mallar ECO piyasasında daha fazla tüketilecektir. Bunun bir sonucu olarak benzer malların bölge dışından ithalatı azalacaktır. Ancak bu etkilerin ortaya çıkabilmesi için üye ülkeler arasında malların ticaretini engelleyici unsurların ortadan kaldırılması veya iyileştirilmesi gerekmektedir. Bu unsurların başında gümrük vergileri ve kotalar gelmektedir.

Böyle bir durumda ECO üyesi eski Doğu Bloğu ülkelerinin kendi aralarında ticarete konu olan mallarda pek fazla bir değişiklik olmayacaktır. Çünkü bu ülkeler arasında maliyet farkları çok yüksek değildir. Türkiye, Pakistan ve İran'dan bu ülkelere ihraç edilecek gıda, tekstil ve hafif sanayi mallarında bir artış olacaktır. Aynı şekilde, Türkiye ve İran'ın Orta Asya Cumhuriyetlerinden ithal edeceği bazı madenler ve temel inşaat malzemelerinde de artış söz konusu olacaktır.

ECO ülkeleri arasında ulaştırma ve haberleşme ağı tam olarak gelişmemiştir. İzmir Anlaşmasında bu konular ayrıntılı bir şekilde gündeme alınmıştır. Bölge de etkin bir ulaştırma ve haberleşme ağının geliştirilmesi maliyetleri azaltacağından tüketim etkilerini olumlu yönde etkileyecektir.

ECO'da uygun bir parasal düzenin bulunmaması ve dövizin kıt olması nedeniyle bölgede ticaret takas, barter ve clearing gibi karşılıklı ticaret sistemlerine göre yapılması durumunda olumlu tüketim etkileri ortaya çıkabilecektir.

#### **422.Dış Ticaret Hadleri Üzerindeki Etkileri**

Dış ticaret hadleri en genel tanımıyla ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranıdır. Bir ülkenin ticaret hadlerinin bozulması, ithal mallarının pahalılaşması ve/veya ihracat mallarının ucuzlaması demektir. (Seyidoğlu, 1996, s.390)

Entegrasyonlarda ticaret hadlerinde meydana gelecek değişiklikler üç sebepten dolayı ortaya çıkmaktadır. Bunlar birliğin pazarlık gücündeki değişimler, birlik içinde verimliliğin artması sonucunda maliyetlerin düşmesi ve üye ülkelerin ödemeler bilançolarını denkleştirmek amacıyla başvurdukları tedbirlerin ortaya çıkaracağı etkilerdir.

Ticaret hadleri üzerindeki etkiler ECO'nun toplu pazarlık gücüne bağlıdır. Şöyle ki, bir ülke iktisadi, siyasi ve askeri bakımdan kuvveti arttıkça veya diğer ülkelerin ürettiği mallara muhtaç olmaktan kurtuldukça dünya piyasalarındaki pazarlık gücü artacaktır. ECO üyesi ülkelerin, üçüncü ülkeler karşısında pazarlık gücünün artacağını söylemek mümkündür. Ancak bunun bölgede ticareti engelleyen unsurların kısmen veya tamamen ortadan kalkması ve üçüncü ülkelere karşı ortak ekonomik politikalar uygulanması durumunda söz konusu olacağının unutulmaması gerekir.

ECO'da pazarlık gücünün artması halinde ticaret hadlerinin ECO lehine ve teşkilat dışına kalanların aleyhine değişecektir. ECO'da ticaret saptırıcı etkiler ne kadar güçlü olursa,

ticaret hadlerinin bu sebepten dolayı üçüncü ülkelerin aleyhine değişme dereceside o kadar büyük olacaktır.

ECO üyeleri, birlikte hareket etme durumunda ithal edecekleri mallarda monopsoncu, ihraç edecekleri mallarda monopolcü duruma gelebilirler. Örneğin ikinci bölümde incelendiği gibi, ECO'da toplam dünya tahıl üretiminin %5.43'ü, dünya bakliyat ve yumru bitkileri üretiminin %2.13'ü, dünya meyve üretiminin %5.66'si ve dünya sebze üretiminin %7.29'ü üretilmektedir. Daha ayrıntılı bakıldığında bölgede dünya buğday üretiminin %10.66'si, dünya arpa üretiminin %10.25'i, dünya şeker pancarı üretiminin %23.82'si, dünya tütün üretiminin %6.82'si, dünya çay üretiminin %8.01'i, dünya ayçiçeği üretiminin %4.44'ü, dünya soya fasulyesi üretiminin %7.75'i, dünya patates üretiminin %4.48'i, dünya yün üretiminin %5.80'i ve dünya bal üretiminin %6.55'i ECO bölgesinde üretilmektedir. Ayrıca bölgede üretilen pamuk miktarı da dünya toplam pamuk üretimi içerisinde önemli yer tutmaktadır. Bölgeden bu malların ihracatında ECO monopolcü durumuna geçebilir.

ECO ülkeleri söz konusu malların dünya pazarlarına ihracında ortak hareket etmeleri halinde ticaret hadlerini ECO lehine çevirebilirler. Aksi durumda üye ülkeler dış pazarlarda birbirleriyle rekabete girişebileceklerdir. ECO'nun temel belgesi olan İzmir Anlaşmasının II. maddesinde üyelerin uluslararası alanda ortak hareket edecekleri belirtilmektedir. Bu maddeden yola çıkarak, uzun vadede ECO'da toplu pazarlık gücünün ortaya çıkabileceğini söylemek mümkündür.

Ticaret hadlerini etkileyen bir diğer etki, bölgede verimliliğin artması ve dolayısıyla bir çok malın daha düşük maliyette üretilmesidir. Verimlilik artışı ve maliyetlerdeki azalış, yalnız iç piyasanın ihtiyaçlarını karşılayan mallarda söz konusu olursa, bundan en çok üye ülkelerin kendi aralarındaki ticaret hadleri etkilenecektir ki entegrasyonların esas amacı budur.

Bölgede verimlilik artışı ve maliyet azalışı ihraç mallarında ise ticaret hadlerinin diğer ülkeler lehine değişecektir ki bu değişiklik bir taraftan o malın ECO içindeki ve ECO dışındaki talep esnekliğine bağlı olacaktır.

Eğer ECO'da verimlilik artışı ve dolayısıyla maliyet azalışı sadece ithalata rakip mallar endüstrisinde kaydedilmesi halinde ticaret hadleri ECO dışındaki ülkeler aleyhine gelişecektir. ECO'da ithal mallarına rakip malların üretilmesinde bir maliyet düşüşü olması durumunda, ithalat hacmi üzerinde olumsuz etki yapacaktır. Dolayısıyla ECO dışındaki ülkeler bundan menfi yönde etkilenecektir. Çünkü vaktiyle bu ülkeler ürettiği ve ihraç ettiği

mallara olan talep, ECO içindeki rakip üreticilerin mallarına kayacaktır ki, bu talep kaymasının ticaret hadlerini ne ölçüde aleyhte çevireceği söz konusu malların her iki taraftaki arz ve talep esnekliğine bağlı olacaktır.

### **43.Dinamik Refah Etkileri**

Ekonomik birleşme hareketleri üye ülkelerin ekonomik yapılarında, üretim kapasitesi ve kaynak verimliliklerinde köklü değişiklikler yapar. Bunlar zaman içinde oluşan milli geliri, kalkınma hızını ve ekonomik refahı yakından ilgilendiren değişimlerdir.(Seyidoğlu, 1996, s.208) Genel anlamda, bunlar dar bir ulusal piyasanın yerine geniş bir piyasanın geçmesiyle görülecek etkilerdir. Bu etkilere entegrasyonların dinamik etkileri denilmektedir. Zaman içerisinde ECO bölgesinde söz konusu etkilerin hissedileceği beklenmektedir.

a)Dış rekabetin artması: Gümrük tarifeleri, kotalar ve öteki kısıtlamalar monopolleşmeyi ve verimliliği düşük işletmeleri özendirir. Entegrasyonlarda ticareti engelleyen unsurların kaldırılmasıyla, bölge içi üreticiler kendi aralarında rekabetle karşı karşıya kalırlar. Böylece verimliliği düşük üreticiler endüstriyi terk eder ve ancak rekabete dayanacak kadar verimli çalışan faaliyetlerini sürdürür.

ECO'da rekabet derecesinde değişiklik olacağı söylenebilir. Ancak önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, ECO Tercihli Tarifeler Protokolünde tespit edilen mal türlerinin benzer veya rakip mallar olması halinde bölgede önemli ölçüde rekabet derecesinde değişiklikler beklenebilir. Ayrıca bölgede daha ileri bir entegrasyon durumunda, örneğin gümrük birliği halinde, benzer veya rakip sektörlerde üretim yapan üreticiler arasında olumlu rekabet etkileri görülecektir. Bu açıdan ECO ülkelerinin bakıldığında, eski Doğu Bloğu ülkeler, Pakistan ve Afganistan'da maliyet azaltıcı üretim teknikleri kullanılmadığından, bu ülkelerde verimlilik düşük ve maliyetlerin diğer ECO ülkelerine nispeten yüksek olması kısa dönemde rekabet gücünü azaltacaktır. Bölgede İran ve özellikle Türkiye rekabet yönünden daha avantajlı konumdadırlar.

Sonuç olarak, ECO'da belli ölçüde rekabet artacaktır ve üye ülkeler girişimcileri birbirlerinin piyasalarını ele geçirmek için daha etkin teknikleri uygulamaya çalışacaklardır.

b)Ölçek ekonomileri: Piyasa genişlemesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ölçek ekonomilerini iki grupta inceleyebiliriz: İçsel tasarruflar ve dışsal tasarruflar.

Ekonomik entegrasyonlar, firmaların uzun dönem ortalama maliyet eğrileri üzerinde buldukları ölçeği değiştirerek, azalan maliyet şartlarında faaliyette bulunmalarını sağlar.

Ölçek büyüdükçe maliyetlerde meydana gelen bu azalmaya içsel tasarruflar denilmektedir. Değişik alanlarda kendini gösterir.

ECO geniş bir piyasaya sahiptir. Ancak fert başına düşen milli gelirin düşük olması toplam talebi olumsuz yönde etkilemektedir. Ama entegrasyon sonrası üye ülkelerin toplam talep miktarı iç taleplerinden büyük olacağından, işletmeler daha geniş hacimde üretim yapma imkanı verecektir. Bu da maliyetlerin düşmesine, dolayısıyla fiyatların düşmesine neden olacaktır. Fiyat düşmesi talebi arttıracığından bu süreç devam ettikçe piyasa daha da genişleyecektir. Ayrıca ECO'da gümrük vergilerinin kaldırılması veya azaltılması durumunda, fiyatlar düşeceğinden talep artacaktır. Piyasa genişledikçe ve etkinliği arttıkça içsel tasarruflar ortaya çıkmaya devam edecektir.

Bir üreticinin kendi faaliyetleri dışında herhangi bir maliyete katlanmadan başka ekonomik faaliyetler sonucu bir takım yararlar sağlamasına dışsal tasarruflar denir.

ECO'nun kuruluşundan beri gündemini işgal eden bölgedeki karayolu, havayolu, demiryolu ve haberleşme ağının ilgili projeler aynı zamanda dışsal tasarrufları doğurmaktadır. Ayrıca eğitim kurumları, çeşitli eğitim dallarının ihtiyacı olan teknik elaman ve yöneticiler yetiştirmesi, firmaların teknik işgücünü kendileri masraf yapmadan sahip oldukça dışsal tasarruflara bir diğer örnektir. ECO'da uzun vade de dışsal tasarrufların ortaya çıkacağı söylenebilir.

c)Teknik ilerleme: Ekonomik entegrasyonlarda, üye ülkelerin teknolojik ilerleme hızları yükselir. ECO açısından bu etki değerlendirildiğinde, bölgede teknolojik ilerlemenin görüleceği söylenebilir. ECO'da geniş bir piyasanın bulunduğu daha önce belirtilmişti. Bölge içi talebin artması, büyük işletmelerin kurulmasını arttıracığından, bu işletmeler daha verimli ve daha büyük ölçekte üretim yapabilmeleri için teknolojilerini yenileyip, genişlemek zorunda kalacaklardır.

Bunun için işletmeler bir yandan yurt dışından ileri teknoloji teknikleri aktarmak, öte yandan da bünyelerinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerine daha büyük fonlar ayıracaklardır.

d)Yatırımları özendirme: ECO'da ticareti engelleyen unsurların azaltılması veya tamamen kaldırılması durumunda daha geniş bir piyasaya üretim yapacak firmalar arasında oluşacak rekabet sonucunda kaynak etkinliği artacağından, bölgede milli gelir seviyesinde bir yükselme görülecektir. Milli gelirdeki artış ECO'da tasarrufların ve dolayısıyla yeni

yatırımların yapılmasını arttıracaktır. Aynı şekilde yöneticiler tarafından bölge işadamlarına verilecek güven, yatırım riskini azaltacağından, ECO'da yeni yatırımlar oluşacaktır.

ECO'da ticaret saptırıcı etki büyüklüğünde, üçüncü ülkelerin bölgeye ihracatı azalacaktır. Bu ülkelere ortak gümrük tarifeleri uygulanması halinde, ECO piyasasına girmeye zorlanacak üçüncü ülkeler, bölgeye sermaye yatırımına yöneleceklerdir. Aksi halde ECO dışındaki ülkelerin bölge piyasasına girmesi, maliyetleri arttıracığından ticaret hacmi azalacaktır.

Entegrasyonlarda, genişleyen pazarda kurulacak yabancı ortaklıklar, yerli işletmelerle aynı avantajlara sahip olurlar. Bunun için ECO'ya mal satamayacaklarını ve ticaret saptıracağını düşünen üçüncü ülkeler, bölgeye doğrudan yatırımları arttıracaktır.

Sonuç olarak, ekonomik entegrasyonların ECO üzerindeki dinamik refah etkileri zaman içerisinde belli ölçülerde ortaya çıkması beklenmektedir.

## 5.SONUÇ ve ÖNERİLER

Bölgesel bir ekonomik entegrasyon hareketi olan ECO'nun amaçları, hedefleri, çalışma organları ve sosyo-ekonomik analizi yapılmış bulunmaktadır. Bu bölümde çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, ECO'nun faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyen sorunlar ve bunlara çözüm önerileri getirilecektir.

Çalışmanın birinci bölümünde, ECO hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler doğrultusunda şu sonuçlara varılmıştır:

-RCD'den ECO'ya geçildiğinde entegrasyon hareketinin boyutu küçültülmüştür. RCD açıkça bölgede bir serbest ticaret bölgesi kurmayı hedeflerken, ECO bölgede bir tercihli tarifeler sistemi geliştirmeyi hedeflemektedir.

-ECO'ya yeni üyelerin kabulü, Teşkilatı entegrasyon açısından hem nüfus hem de yüzölçüm bakımından yeterli büyüklüğe ulaştırmıştır.

-Teşkilata yeni üyeler kabul edilmesine rağmen, bu üyeler henüz teşkilatın çalışmalarına uyum sağlamış değildir.

-Yeni üyeler ECO Sekretaryasında ve Genel Sekreterlik görevinde yer almamaktadır. Aynı şekilde bu üyeler ECO bütçesine de katkı da bulunmamaktadır. 2000 yılında bu konuların düzenlenmesi amaçlanmaktadır.

-ECO, uluslar arası bir ekonomik teşkilatına bulunması gereken tüm organlara sahiptir. Ancak bölgedeki itilafları çözümlenecek bir ECO Adalet Divanı yoktur.

-Teşkilatın bütçesi küçüktür. Bölgede etkili ve geniş boyutlu araştırmalar yapılabilmesi için yeterli değildir.

-Kurucu üç üye arasında imzalanan ECO Tercihli Tarifeler Protokolü çok az mal listesinde ve %10 oranında gümrük indirimini amaçlamasına rağmen, meseleye çok temkinli ve risksiz yaklaşmaktadır. Protokolün feshi veya askıya alınması hakkı, her üye ülkenin tek yanlı olarak elinde bulunmaktadır.

-Bölgesel Planlama Konseyi teknik komitelerin raporlarının incelenip, karara bağlandığı ikinci önemli karar alma organıdır. Toplantıların sürekli olarak Teşkilatın merkezi Tahran'da yapılması üye ülkelerin sorumluluk ve iştirak hislerini, motivasyonlarını azaltmaktadır.

-İzmir Anlaşması 1977 yılında üç kurucu üyeye hitap edecek şekilde yapılmış olması tadilatlarla rağmen yeterli olamamakta ve zorluklar yaratmaktadır.



-Quetta Eylem Planı, bugünkü haliyle bir çok gereksiz detayı içermekte (örneğin, 40 kanallı telefon ve fax imkanı, Ulaştırma Ana Planının detayları gibi) ve karmaşık yapısı nedeniyle uygulamada pek etkili olamamaktadır.

-İstanbul Deklarasyonu, “Uzun Dönem Perspektifleri” ismi ile bilinmesine karşın, özel projelerle ilgili gereksiz detayları içermekte ve kısa dönem amaçlara yer vermektedir.

İkinci bölümde ECO bölgesinin sosyo-ekonomik yapısı incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır:

-ECO nüfusu ve yüz ölçümü entegrasyonlar bakımında maksimum büyüklüğe sahiptir.

-Bölgede işsizlik oranı yüksektir. Toplam istihdamın büyük bir kısmı tarım sektöründe bulunmaktadır.

-Bölgede sağlık ve eğitim hizmetleri yetersizdir. Milli gelirden eğitime ayrılan pay eski Doğu Bloğu ülkelerinde nispeten daha yüksek olurken, buna paralel olarak bu ülkelerde okur-yazar bilmeyenlerin oranı oldukça düşüktür.

-ECO’da toplam GSYİH ve kişi başına düşen GSYİH gelişmiş ülkelere oranla daha düşüktür.

-ECO’da toplam tahıl üretimi, toplam dünya tahıl üretiminin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

-ECO’da sanayi bitkileri üretimi önemli bir konumdadır. Özellikle pamuk, tütün ve çay üretiminde dünya toplamının önemli bir kısmını bölge elinde bulundurmaktadır.

-Bölgedeki toplam meyve ve sebze üretimi, toplam dünya üretiminin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

-ECO, sığır, koyun, at, domuz ve tavuk gibi hayvanların sayıları ve hayvansal ürünlerinde dünya piyasasında önemli bir yere sahiptir.

-Sanayi üretiminde demir, çelik, alüminyum, çimento, pamuk ve yün dokuma, sigara, bira, gübre, kağıt ve şeker nispeten daha fazla üretilmektedir. Türkiye ve İran hafif sanayi sektöründe nispeten gelişmişken, eski Doğu Bloğu ülkelerinde bu sektör yeni yeni gelişmeye başlamıştır. Önceleri bu Cumhuriyetler SSCB piyasasına yönelik ağır sanayiye dayalı ürünler üretirken, günümüzde bu sektör kapanma noktasına gelmiştir. İran sanayisinin önemli bir kısmı petrol ve petro-kimya ürünlerine dayalıdır.

-ECO’da petrol, doğal gaz, kömür ve elektrik enerjisi üretimi tüketimden fazladır. Petrol üretiminde İran, Kazakistan, Azerbaycan ve Özbekistan, doğal gaz üretiminde

İran, Özbekistan ve Türkmenistan, kömür üretiminde Kazakistan ve elektrik enerjisi üretiminde Türkiye, İran ve Kazakistan nispeten daha ilerdedir.

-ECO'da çıkartılan başlıca madenler şunlardır: Altın, cıva, alüminyum, linyit, krom, uranyum, magnezyum, bakır, boksit, bizmut, kuşun, demir, çelik, gümüş, kalay, çinko, titanyum, tuz ve kükürttür.

-Haberleşme ve ulaştırma sektörü oldukça yetersizdir. Bölgede haberleşme ve ulaştırma gelişmiş ülkelere oranla hem sınırlı hem de pahalıdır.

-ECO'da turizm bakımından alt yapı potansiyeli bulunmaktadır. Din, dil, kültür ve tarih birliği göz önüne alındığında bölgede bu sektör yeterince değerlendirildiğim söylenemez.

-Bölgede toplam dış ticaret açık vermektedir. İran, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'da dış ticaret fazla verirken, diğer ECO ülkelerinde dış ticaret açık vermektedir. Dış ticaret hacmi en yüksek olduğu ülkeler Türkiye, İran ve Pakistan'dır. En düşük olduğu ülkeler ise Tacikistan ve Kırgızistan'dır.

-ECO'dan ihraç edilen başlıca mal grupları şunlardır: Petrol ve petrol ürünleri, tarım ürünleri ve hafif sanayi ürünleridir. ECO'dan ithal edilen başlıca mal grupları ise şunlardır: Makine ve ekipman, gıda ve gıda ürünleri, petrol ve petrol ürünleri ve hafif sanayi ürünleridir.

-ECO bölgesinden ihracat yapılan başlıca ülkeler şunlardır: Eski SSCB Cumhuriyetleri, Almanya, İngiltere, Rusya, ABD, Japonya, İsviçre ve İtalya'dır. ECO'nun ithalat yapılan başlıca ülkeler ise şunlardır: Eski SSCB Cumhuriyetleri, Almanya, Rusya, ABD, İngiltere, Japonya ve İtalya'dır.

Üçüncü bölümde Türkiye ile ECO ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır:

-Türkiye'nin ECO ülkelerine ihracatı her geçen yıl artmaktadır. İhracatın en büyük kısmını İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan'a yapılan ihracat oluşturmaktadır. Türkiye'nin toplam ihracatı içerisinde ECO ülkelerinin payı oldukça azdır. ECO ülkelerine yapılan ihracatta en yüksek payı oluşturan mal türleri şunlardır: Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; hububat, un, pastacılık ürünleri; plastik ve mamulleri; dokumaya elverişli mensucat, örülmemiş giyim eşyaları; kakao; yıkama ve temizlik ürünleri; sentetik ve devamsız lifler; şeker ve mamulleri; kauçuk; kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve parçalar; elektrikli makine ve cihazlar, TV ve radyolar; motorlu kara taşıtları ve parçalarıdır.

-Türkiye'nin ECO ülkelerinden ithalatı her geçen yıl artmaktadır. İthalatın en büyük kısmını İran, Pakistan ve Türkmenistan'la yapılan ithalat oluşturmaktadır. Türkiye'nin toplam ithalatı içerisinde ECO ülkelerinin payı oldukça azdır. ECO ülkeleriyle yapılan ithalatta en yüksek payı oluşturan mal türleri şunlardır: Mineral yağlar ve yakıtlar; pamuk, pamuk ipliği, pamuklu mensucat; ham post, deri ve köseleler; bakır ve bakırdan eşya; demir ve çelik; çinko ve çinkodan eşya; plastik; yağlı tohum ve sanayi bitkileridir.

-Türkiye-ECO ülkeleri arasındaki dış ticaret dengesi 1990-95 döneminde 1990, 1994 ve 1995 yıllarında açık verirken, diğer yıllarda dış ticaret dengesi fazla vermiştir.

Türkiye'nin ECO ülkeleriyle yapacağı ekonomik ve ticari ilişkilerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörler şunlardır:

- Demir ve çelik sektörü
- Enerji sektörü (Petrol, doğal gaz ve elektrik ekipmanları)
- Kimya ve petro-kimya sanayi sektörü
- Tekstil ve hazır giyim sektörü
- Gıda ve gıda ürünleri sektörü
- İnşaat sektörü
- Bankacılık sektörü
- Turizm sektörü
- Ulaştırma ve haberleşme sektörü

Genel anlamda, Türkiye ekonomisi diğer ECO üyesi ülkelerin ekonomileriyle tamamlayıcı özelliktedir. Bölgede ticareti engelleyen unsurların kalkması büyük ölçüde ticaret sapmasına yol açacaktır.

ECO ülkelerinden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan benzer ekonomik yapıya sahiptirler. Bu ülkelerde daha etkili ve daha verimli üretim gerçekleştirecek firmalar birlik pazarını ele geçirecek ve rekabet edemeyen firmalar faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacaktır. Dolayısıyla entegrasyon sonrası bu ülkelerde ticaret yaratıcı etki geniş ölçüde gerçekleşecektir.

Türkiye, Pakistan, İran ve Afganistan hem kendi aralarında hem de diğer ECO üyesi ülkelerle tamamlayıcı ekonomik yapıya sahiptir.

Gelişmekte olan ülkeler arasındaki entegrasyonlarda, entegrasyon bölgesini oluşturacak ülkelerin rakip veya benzer ekonomik yapıya sahip olmaları genellikle kabul gören bir husustur. Ancak entegrasyonlarda başlangıçtaki tamamlayıcılık da ülkelerin kalkınma amaçlarına uygundur. Bölge ülkeleri etkin oldukları mal veya

sektörlerde gümrük tarifelerinin kalkmasıyla, birlik piyasasına üretim gerçekleştirebilecektir. Ülkeler geliştikçe ve rekabet alanları genişledikçe kalkınma gösteren ülkelerin etkinliği artacak ve bölgede kaynak ve gelir dağılımı optimaliteye yöneltilmiş olacaktır. ECO ülkelerine bu açıdan bakıldığında, bir yandan doğal kaynaklarda öte yandan imalat sanayilerinin gelişip olgunlaşma düzeyinde ve aynı düzeyde bulunan sektörler arasında aktüel anlamda önemli farklılıklar tespit etmek imkanı vardır. Tamamlayıcılık ilişkilerinde bu farklılıkları ülkelerin kalkınma hamlesinde yararlı olarak kullanabilmek bir fırsat olarak ortada durmaktadır.

ECO bölgesinde ekonomik entegrasyonu olumsuz yönde etkileyen politik, ekonomik ve sosyal sorunlar bulunmaktadır. Bunların en önemlileri şunlardır:

-Bölgede ekonomik istikrarsızlık yanı sıra önemli boyutta siyasal istikrarsızlık vardır. Afganistan'da iç savaş, İran'ın uluslar arası sistemden dışlanması, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki ihtilaflar, diğer eski Doğu Bloğu ülkelerindeki yeniden yapılanma sürecinde meydana gelen problemler ve tüm ülkelerdeki diğer iç sorunlar bölgede siyasal istikrarsızlığın başlıca nedenleridir.

-Bölgede serbest rekabet piyasası yoktur. Yeni üye Türk Cumhuriyetleri sistem durumlarını tam olarak gerçekleştirilmemişlerdir. Serbest piyasa ekonomisi ve fiyat mekanizması tam olarak kurulamamıştır.

-Para ve para ile ilgili mekanizmalar oturmamıştır. Bankacılık ve sigortacılık faaliyetleri yetersizdir.

-Ulaştırma ve haberleşme ağının yetersiz oluşu, bölgede yatırımları kaçırmaktadır.

-Bölgede bürokratik işlemlerin çokluğu ve bazı konularda hukuki çerçevenin belirsizliği, iş adamlarının yatırım yapma cesaretini olumsuz etkilemektedir.

-ECO'da teknolojik alt yapı yetersizdir.

-Sanayi sektöründe eski teknoloji kullanılmaktadır. Bu teknolojiyle dünya piyasalarına üretim yapmak oldukça zordur.

-Türkiye, İran ve Pakistan'ın bölge üzerinde ortak politikaları yoktur. Her biri farklı açılardan meseleye bakmaktadır.

-Bölgede siyasi kararlar, ekonomik kararların önünde yer almaktadır.

-ECO ülkelerinde uygulanan ekonomik politikalar değişik alanlarda farklılık göstermektedir.

Yukarıda açıklanan sorunlar ECO'nun başarısını olumsuz yönde etkilemektedir. Aşağıda bu ve benzer sorunların ortadan kaldırılması ve ECO'nun faaliyetlerini etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini kolaylaştıracağı düşünülen bazı öneriler getirilmiştir.

-1977 yılında kabul edilen ve bazı biçimsel değişiklikler dışında, bugün de yürürlükte bulunan İzmir Anlaşması, uygulanırlığı belli olmayan veya zaman içerisinde önemini kaybetmiş proje ve öneriler içermektedir. Ahdi bir zorunluluk ifade eden bu tür proje ve önerilerden, uzun süre ECO gündemini işgal etmesine rağmen genellikle sonuç alınmamaktadır. İzmir Anlaşması yeni yedi üyeyi de kapsayacak şekilde revize edilip güncelleştirilmelidir.

-Karışıklıkları önlemek için İstanbul Deklarasyonu ile Quetta Eylem Planı birleştirilerek temel amaçları, prensipleri ve az sayıda öncelikli alanlar için işbirliği uygulama yöntemlerini içeren tek doküman haline getirilmelidir.

-Üye ülkelerin Teşkilattan beklentilerinin ve tutumlarının farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Uygulamada, Teşkilatın amaçları bakımından, zaman zaman ülkeler arasında bir mutabakat ve siyasi irade noksanlığı dikkat çekmektedir. Bu eksiklik giderilmelidir.

-Katılımıyla Teşkilata bir dinamizm getirmesi beklenen yeni üye ülkeler, henüz çalışmalara intibak edememiş olup, ihtiyatlı bir tavır izlemektedirler. Bu nedenle, ECO gündemi halen esas itibarıyla üç kurucu üye ülkeyi ilgilendiren konulardan oluşmaktadır. Yeni üyelerin Teşkilata tam uyumu sağlanmalıdır.

-Ekonomik yapı ve dış ticaret rejimi uygulaması açısından üye ülkelerin farklı noktalarda bulunması da, işbirliğinde anlayış birliği ve diyalogu güçleştirebilmektedir. Bu açıdan nispeten ileri bir noktada bulunan Türkiye, hükümet otoritesine dayalı bir işbirliği yerine, mümkün olduğu ölçüde piyasa mekanizmasına göre yürüyen bir işbirliği tercih etmekte olup, bu yaklaşımını diğer ülkelere de anlatmalıdır.

-Teknik Komitelerin gündeminde yer alan projelerden bir çoğu ikili bazda işbirliğine yönelik olması, diğer üye ülkelerin ilgisini azalttığından, projeler tüm bölgeyi ilgilendirecek düzeyde olmalıdır.

-Çalışmaların az ve öncelikli alanlara kaydırılması gerekmektedir. Öncelikli alan olarak ticaret, ulaştırma, haberleşme ve enerji alanları belirlenebilir.

-Sekreteryanın sayısı sınırlı tutulup, etkin bir uzman birimi ile takviye edilmeli ve gerektiğinde anında dışarıdan uzman görevlendirebilme yetkisi verilmelidir.

-Sekreterya malı yönden güçlendirilmelidir. Anlaşmaların öngördüğü gibi ECO'nun bütçesi merkezi ve eşit katkı paylarından oluşturulmalıdır.

-Gerekli mali kaynak yaratılarak Sekreteryanın bir bilgi bankasına ve ekonomik araştırma birimine kavuşturulması çok önemlidir. Bu arada ECO içinde oluşturulan "Fizibilite Fonu" için ayrılan kaynak arttırılmalıdır.

-ECO Tercihli Tarifeler Protokolü mal bazında değil de belirlenecek rakip sektörler bazında yaklaşmak işi daha da kolaylaştıracaktır.

-ECO Ticaret ve Kalkınma Bankası bir an önce faaliyete geçirilmelidir.

-Uzun süredir ECO gündeminde bulunan projeler bir an önce hayata geçirilmelidir.

-Yabancı yatırımın bölgeye çekilmesi için enerji, hammadde, işgücü, arsa gibi konularda gerekli alt yapı hazırlanmalıdır.

-Bölgede bürokratik işlemler azaltılmalıdır.

-Bölgede ulaştırma ve haberleşme ağı geliştirilmelidir.

-Ortak yatırımlar hızlandırılmalıdır.

-Ülkeler arasında bilgi akışını sağlayacak bir enformasyon merkezi kurulmalıdır.

-Bölgenin turizm potansiyelinden yararlanılarak, ECO ülkeleri arasında turizm hareketi hızlandırılmalıdır.



## YARARLANILAN KAYNAKLAR

### a. Kitaplar

AKPINAR, İsmail

TEKŞEN, Adnan :Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, DPT Yayınları, Ankara, 1994.

ARCHER, Clive :International Organizations, Routledge, London, 1993.

ARMAOĞLU, Fahri :20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1993.

BİLGET, Tunç :İktisadi Birleşmeler Teorisi, Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1969.

ÇELİK, Kenan :Ekonomik Teorileri Açısından Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi'nin Sosyo-Ekonomik Analizi, Basılmamış Doktora Tezi, KTÜ-SBE, Trabzon, 1992.

DİKBAŞ, Kadir :Değişen Türkmenistan, İş Hayatı Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 1997.

:Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Olaylar Kronolojisi, Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul, 1997.

ERLAT, Güzin :İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri, AÜ Yayınları, Ankara, 1978.

ERTÜRK, Emin :Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Ezgi Yayınları, Bursa, 1993.

KARLUK, Rıdvan :Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar, Tütünbank Yayınları, İstanbul, 1996.

MEADE, J.E. :The Theory of Customs Unions, Amsterdam, 1955.

MÜTERCİMLER, Erol: Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkiler Modeli, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.

SARAY, Mehmet :Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

SEYİDOĞLU, Halil :Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları, İstanbul, 1996.

- SÖNMEZ, Ali :Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetleri, DPT Yayınları, Ankara, 1996.
- TİNBERGEN, J. :International Economic Integration, Amsterdam, 1965.
- TOKGÖZ, Erdinç :Gümrük Birliği KEİB ve Doğu Karadeniz Ekonomisi, Türkiye Ekonomik Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- OĞUZ, Orhan :Türkiye’yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar, AÜ Yayınları, Ankara, 1974.
- ULUDAĞ İlhan
- SEREN Vildan :SSCB’deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizi ve Türkiye ile İlişkileri, İTO Yayınları, İstanbul, 1990.
- ÜNAY, Cafer :Makro Ekonomi, Ekin Kitabevi, Bursa, 1996.
- ÜSTÜLEL, Besim :Milletlerarası İktisadi Bütünleşme Teorisi, Ankara, 1960.
- VİNER, Jacob :The Customs Union Issue, New York, 1950.
- ZAİM, Sabahaddin :Türk ve İslam Dünyasında Yeniden Yapılanma, Nil Yayınları, İzmir, 1997.

#### **b. Makaleler ve Bildiriler**

- BIÇAK, Hasan :”EKİT Kurumları, İşleyiş Mekanizması ve Etkin Çalışabilmesi için Öneriler”, Third National Administration Congress, İTÜ, İstanbul, 29-31 Mayıs 1995.
- İLKİN, Selim :”The Economic Cooperation Organization (ECO)”, **The Journal of Economic Cooperation Among Islamic Countries**, vol:15 (July-October 1994), ss:26-40.



- LOTFOLLAH, K.A. :”Iran, GCC and ECO,” **The Iranian Journal of International Affairs**, Vol:4, (Spring 1992), ss:56-65
- MİNAI A. :”Ekonomik İşbirliği ve RCD Ülkeleri Arasındaki İşbirliği”, Ortadoğu’da Ekonomik İşbirliği, Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferansı Heyeti Yayını, İstanbul, 1975.
- SALAMAT, Ali :”From Bazaar to Bloc”, **Far Eastern Economic Review**, Nr:58 (5 September1991), ss:23-27.
- WİZART, S. :”Economic Integration Among ECO Countries”, **The Iranian Journal of International Affairs**, vol:5, (Spring 1993), ss:15-19.
- TOKMAKOĞLU, A. :”Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Türkiye”, **İTO Dergisi**, sayı:26 (Ocak-Şubat 1994), ss:16-21.

### c. Kurum Yayınları ve Diğerleri

- ANNUAL REVIEW :Central Bank of Islamic Republic of Iran, Tehran, 1993-94.
- \_\_\_\_\_ :Central Bank of Islamic Republic of Iran, Tehran, 1994-95.
- ECO :Annual Economic Report, Tehran, 1995.
- \_\_\_\_\_ :Moving Toward The Year 2000 and Beyond, İstanbul, 6-7 July 1993.
- \_\_\_\_\_ :Second Summit Meeting, İstanbul, 6-7 July 1993.
- DEİK :Azerbaijan, (Bulletin), İstanbul, June 1994.
- \_\_\_\_\_ :Azerbaycan Ekonomisinde Son Gelişmeler ve Türkiye ile İlişkileri, (Bülten), İstanbul, Kasım 1996.
- \_\_\_\_\_ :Kazakhstan, (Bulletin), İstanbul, June 1994.
- \_\_\_\_\_ :Kazakistan ve Türkiye ile İlişkileri, (Bülten), İstanbul, Eylül 1996.

\_\_\_\_\_ :Kyrgyzstan, (Bulletin), İstanbul, June 1994.

\_\_\_\_\_ :Kırgız Cumhuriyeti ve Türkiye ile İlişkileri, İstanbul, Ağustos 1995.

\_\_\_\_\_ :Özbekistan Ekonomisi ve Türk-Özbek Ekonomik İlişkiler  
(Bülten), İstanbul, Mayıs 1996.

\_\_\_\_\_ :Pakistan Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkiler, (Bülten), İstanbul,  
Eylül 1995.

\_\_\_\_\_ :Türkmenistan ve Türkiye ile İlişkileri, (Bülten), İstanbul, Ağustos 1995.

\_\_\_\_\_ :Uzbekistan, (Bulletin), İstanbul, June 1994.

DPT :İslam Ülkeleri ve EKİT (ECO) Raporu, Ankara, 1995.

\_\_\_\_\_ :Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ankara, 1979.

EIU :Afghanistan, Pakistan Country Profile, London, 1994-95.

\_\_\_\_\_ :Azerbaijan Country Report, London, 4/1996.

\_\_\_\_\_ :Azerbaijan Country Report, London, 2/1997.

\_\_\_\_\_ :Iran Country Report, London, 4/1996.

\_\_\_\_\_ :Iran Country Profile, London, 1996-97.

\_\_\_\_\_ :Iran Country Profile, London, 1997-98.

\_\_\_\_\_ :Kazakistan Country Profile, London, 1996-97.

\_\_\_\_\_ :Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan Country  
Report, London, 4/1996.

\_\_\_\_\_ :Kyrgyz Republic, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan Country  
Profile, London, 1996-97.

- :Turkey Country Report, London, 4/1996.
- :Turkey Country Profile, London, 1996-97.
- :Uzbekistan Country Report, London, 3/1997.
- İGEME :Kırgızistan Ülke Profili,Sayı:4,Ankara,1992.
- :Özbekistan Ülke Profili, Sayı:3,Ankara, 1992.
- :Pakistan Ülke Profili, Sayı:19, Ankara, 1990.
- :Türkmenistan Ülke Profili, Sayı:4, Ankara,1992.
- İTO :Özbekistan, KEİB/BDT Araştırma Dizisi, Nr:4, İstanbul, 1992.
- :Kazakistan Genel Ülke Raporu, İstanbul, 1995.
- TİKA :Avrasya Dosyası, Sayı:35, Haziran 95/2.
- :Avrasya Dosyası, Sayı:95, Mart 98/2.
- :Avrasya Dosyası, Sayı:96, Nisan 98/1.
- :Avrasya Dosyası, Sayı:97, Nisan 98/2
- :Azerbaycan Ülke Raporu, Ankara, 1996.
- :Kazakistan Ülke Raporu, Ankara, 1996.
- :Kırgızistan Ülke Raporu, Ankara, 1996.
- :Türkmenistan Ülke Raporu, Ankara, 1996.
- DİE : Türkiye İstatistik Yıllığı, 1996.
- :Dış Ticaret İstatistik Yıllığı, 1990.
- :Dış Ticaret İstatistik Yıllığı, 1991.

- \_\_\_\_\_ :Dış Ticaret İstatistik Yıllığı, 1992.
- \_\_\_\_\_ :Dış Ticaret İstatistik Yıllığı, 1993.
- \_\_\_\_\_ :Dış Ticaret İstatistik Yıllığı, 1994.
- \_\_\_\_\_ :Dış Ticaret İstatistik Yıllığı, 1995.
- DTM :Başlıca Ekonomik Göstergeler,Ocak 1997.
- FAO :Yearbook, Production, 1995.
- IMF :Direction of Trade Statistics,Quarterly, Marc 1997.
- \_\_\_\_\_ :International Financial Statistics Yearbook, 1996.
- ILO :Statistical Yearbook, 1996.
- UNCTAD :Commodity Yearbook, 1995.
- UN :Demography Yearbook, 1995.
- \_\_\_\_\_ :Demography Yearbook, 1996.
- \_\_\_\_\_ :Energy Statistics Yearbook,1995.
- \_\_\_\_\_ :International Statistical Yearbook, 1996.
- \_\_\_\_\_ :Statistics Yearbook, 1996.
- \_\_\_\_\_ :Resmi Gazete, 16309, (7 Temmuz 1978).
- \_\_\_\_\_ :Resmi Gazete, 16464, (19 Kasım 1978).
- \_\_\_\_\_ :Resmi Gazete, 18709, (29 Mart 1985).
- \_\_\_\_\_ :Resmi Gazete, 21445, (24 Aralık 1992).
- \_\_\_\_\_ :1986 Yılı Raporu, TC. Karaçi Başkonsolosluğu,Ankara, 1988.